

INFORME PER A LA DECLARACIÓ DE

ADOBERIES MEDIEVALS DELS BLANQUERS DE LLEIDA

COM A **BÉ CULTURAL D'INTERÈS LOCAL**,

SEGONS L'ARTICLE 17.2 DE LA LLEI 9/1993 DE 30 DE SETEMBRE,

DEL PATRIMONI CULTURAL CATALÀ

ADOBERIES DE BLANQUERS – LLEIDA (segle XIII-XVIII)

1. Preàmbul

L'objectiu del present expedient és la declaració de bé cultural d'interès local (BCIL) del jaciment arqueològic de les adoberies dels blanquers de la ciutat de Lleida per tal de protegir les característiques arquitectòniques d'un espai singular i representatiu de la història de la ciutat feudal amb una alta potencialitat turística.

Les Adoberies dels Blanquers de Lleida són representatives de l'activitat preindustrial relacionada amb l'adob de pells a la Catalunya feudal i l'embranchida econòmica d'una societat urbana recentment incorporada als regnes cristians.

El bon estat de conservació de les adoberies es manifesta en un parcel·lari urbà que ha mantingut amb pocs canvis la trama dels carrers i cases que els blanquers van erigir en aquesta part de la ciutat a començaments de segle XIII. És per això que es demana una figura de protecció ampla que inclogui, tant la zona residencial com productiva dels blanquers de la ciutat. Una àrea on tenim restes museïtzades, altres pendents d'excavar, i altres per descobrir amagades entre els elements estructurals de les construccions actuals.

2. Localització

El jaciment arqueològic de les adoberies dels Blanquers inclou les restes arqueològiques i arquitectòniques conservades sota els edificis compresos entre la Rambla Ferran (núm. 1-13) i el carrer del Carme (núm. 2-24), a més del carrer Blanquers, delimitat a l'oest per la Baixada Trinitat, i a l'est, per la baixada de l'Audiència. En total una superfície de 3.500 m².

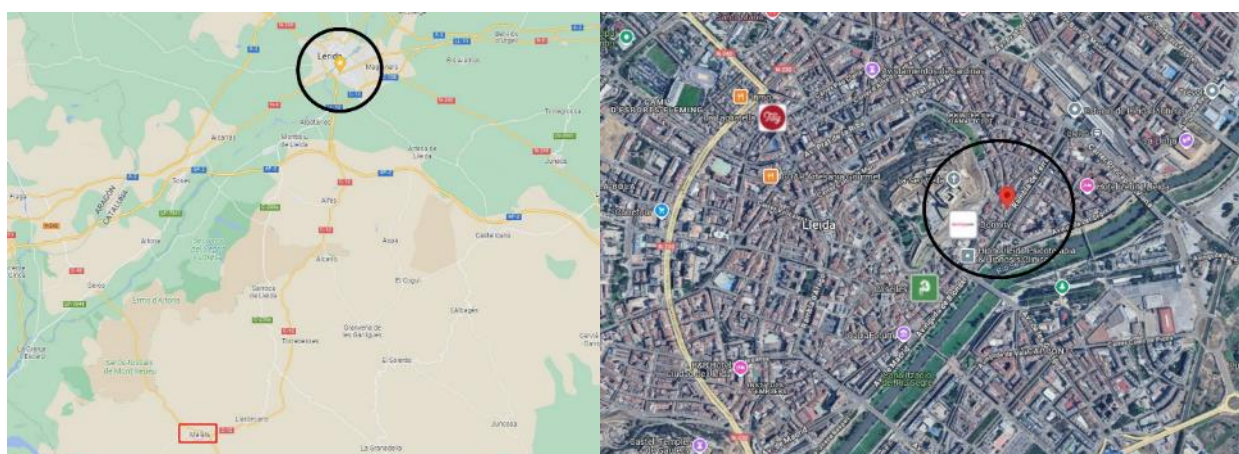

Figura 1,2 i 3. Localització de les adoberies

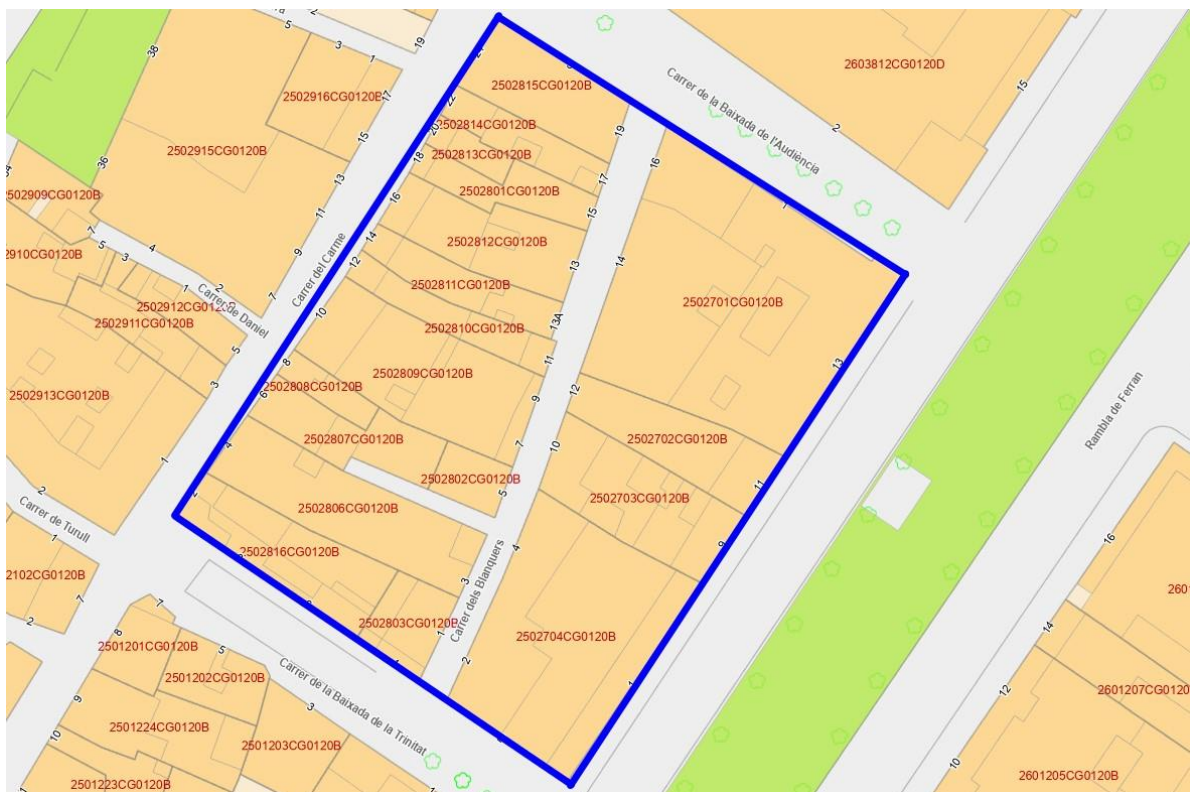

Figura 4. Zones incloses en la declaració

3. Elements que inclouen el bé

Segons el tipus de restes i la funcionalitat que van tenir en el passat es poden identificar tres zones (vegeu fig.4).

Zona 1: Unitats productives-adoberies (color groc)

Descripció:

Totes les adoberies, exceptuant una, eren patis allargats de 4,5 m d'amplada per 20 m de llargada travessats per un canal central. A banda i banda d'aquest sistema de circulació de l'aigua i desguàs hi havia els dipòsits (quadrats, rectangulars i circulars) on tenien lloc els treballs d'encalcinat, adob i tenyit de les pells.

Les adoberies estaven delimitades al sud pel tancament fluvial de la ciutat feudal on s'obrien les portes per on els menestrals accedien a l'arenys del riu Noguera i realitzaven les tasques de ribera (rentat i esbandit de les pells).

L'aigua que necessitaven les adoberies es captava de les fonts subterrànies localitzades als peus del turó, entre la banda nord del carrer del Carme-Magdalena i el carrer de la Parra. Una aigua retinguda entre els 8-10 metres per sota del nivell actual del carrer que es feia arribar a les adoberies mitjançant mines i galeries que passaven per sota de les cases dels adobers.

El complex productiu dels blanquers estava format per 10 adoberies i la casa del Gremi (vegeu figura 5).

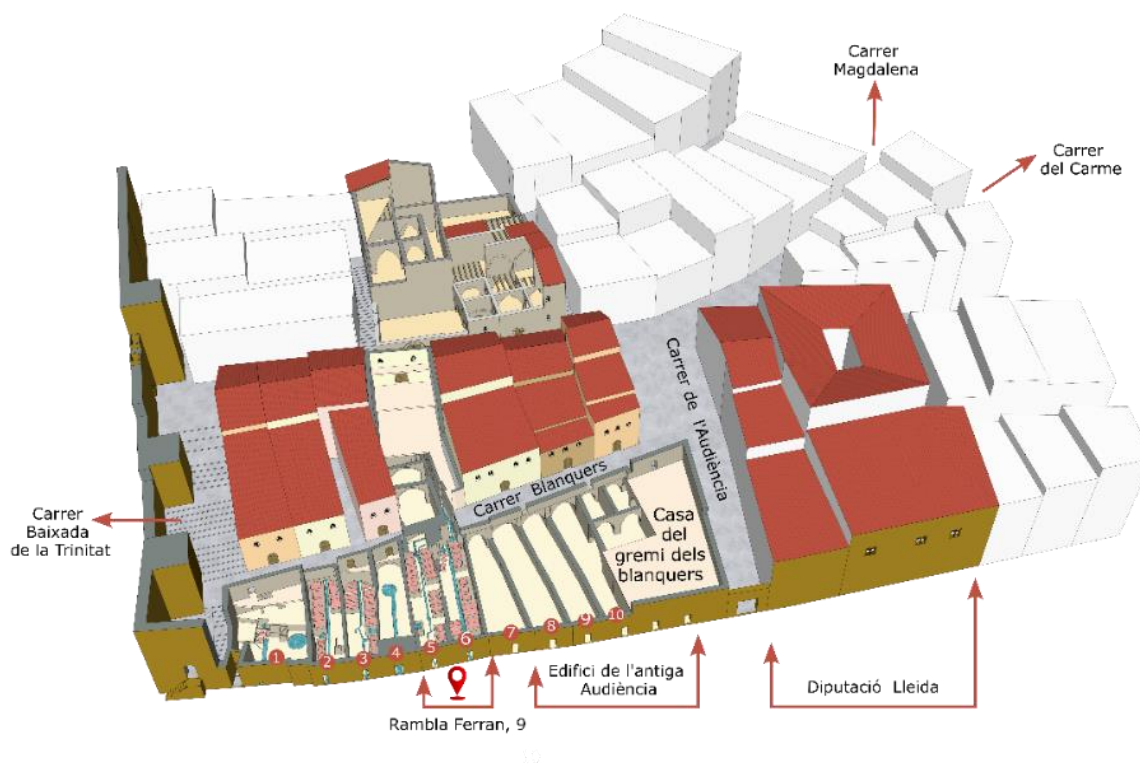

Figura 5: Restitució del complex adober dels Blanquers de Lleida al segle XIII.

Estat actual:

Dues adoberies (**5 i 6**, *vegeu fig. 5*) es poden visitar i estan museïtzades a la planta baixa de l'edifici de la Rambla Ferran 9 ocupat per l'oficina municipal de l'IMO.

Tres adoberies més es poden veure a la planta baixa del museu d'Art Morera (**8, 9 i 10**, *vegeu fig. 5*), on també s'hi conserven parts de la casa del Gremi. Restes pendents d'excavació arqueològica, restauració i adequació museogràfica.

Quatre adoberies més es troben sota la llosa de formigó de l'edifici d'oficines construït entre el número 1-7 de la rambla Ferran (**1,2,3 i 4**, *vegeu fig.5*).

Queda una adoberia per excavar sota el número 11 de la Rambla Ferran (**7**, *vegeu fig. 5*).

Zona 2: carrer Blanquers zona de trànsit/pas (color vermell)

Espai ocupat pel carrer Blanquers, un vial que comunica d'est a oest la baixada de la Trinitat amb la baixada de l'Audiència. Un dels pocs exemples a la ciutat, on el nom de l'ofici de les persones que hi vivien i treballaven, s'ha mantingut fins als nostres dies.

Els elements arquitectònics de les adoberies del segle XIII conservats en aquesta zona corresponen a un criptó pòrtic format per 11 voltes de pedra amb una llum de 5 m. cadascuna que encara suporten el carrer Blanquers.

Figura 6: Vista de les cinc primeres voltes de pedra corresponents a les adoberies núm.. 2-6

Les voltes van permetre l'ampliació de l'espai productiu de les adoberies en direcció nord, van permetre resoldre la circulació interna entre les adoberies d'un mateix propietari mitjançant portes obertes en els seus estreps i van servir d'accés a les cases i tallers dels adobers sense necessitat de sortir al carrer (*vegeu secció interpretativa, figura 7*).

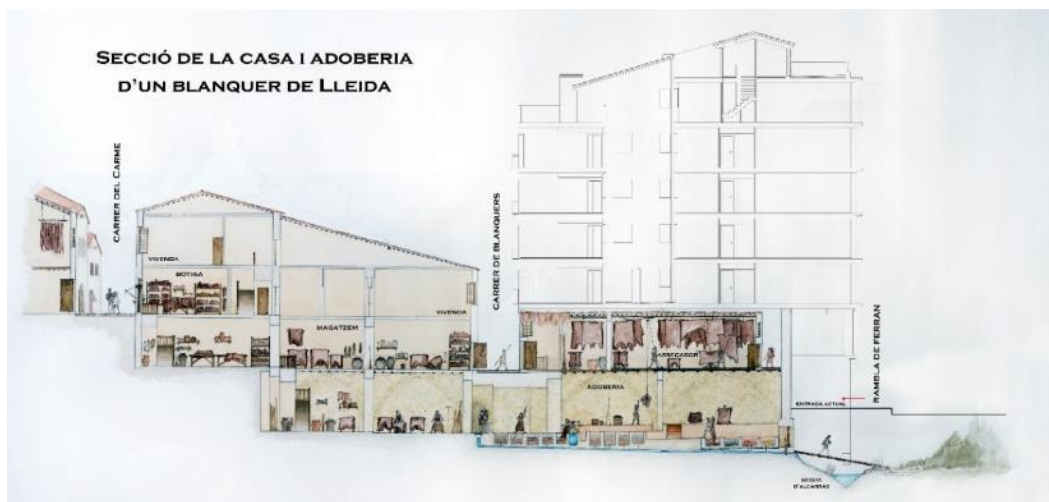

Figura 7: Secció i interpretació funcional de la casa i taller d'un Blanquer. Adoberia 5.

Estat actual:

Després de vuit segles són elements arquitectònics que compleixen la mateixa funció estructural de suport del carrer Blanquers. Tres d'aquestes voltes es poden veure a la planta baixa del número 9 de la rambla Ferran i dues més a l'interior del museu d'art Morera (rambla Ferran,13). La volta corresponents a l'adoberia núm. 10 i les dues de la casa del Gremi estan tapiades encara pel mur de construcció de l'antic alfòndec del segle XIX. Al tractar-se d'un element estructural sobre el qual descansa la jàssera de l'antiga audiència, actual seu del Museu Morera, seran difícilment recuperables.

Zona 3: carrer del Carme (núm. 2-24)

Restes arquitectòniques (celler-magatzem, mines i mitgeres) de les cases dels adobers que configuren els actuals soterranis (-1 i -2) i les mitgeres de la planta baixa dels edificis compresos entre el número 2 i 24 del carrer del Carme. Finques urbanes residencials que s'han mantingut pràcticament inalterades durant vuit segles, com ho demostra la correspondència entre les mitgeres de les cases i els murs de separació de les adoberies (vegeu fig. 8).

Figura 8: Planta general de les adoberies excavades l'any 2002 i 2010 entre el número 1-9 de la rambla Ferran (adoberies números. 1-6) i la seva correspondència amb les cases dels adobers (actuals edificis aixecats entre els números 2 i 10bis del carrer del Carme).

Diverses cases de la banda sud del carrer del Carme conserven operatius els dos soterranis originals que van permetre als adobers del segle XII accedir al carrer Blanquers, si baixaven un pis, o dirigir-se directament a l'adoberia, si en baixaven dos (*vegeu secció interpretativa, fig. 7*).

Les restes d'aquests espais residencials d'època feudal dels adobers no es restringeixen exclusivament als soterranis. A la planta baixa de les botigues de la banda sud del carrer del Carme es conserven parets de pedra amb els arcs de descarrega d'època feudal sobre els quals s'han recrescut els pisos superiors dels edificis actuals.

4. Context històric

Les adoberies dels Blanquers estaven localitzades entre la parròquia de Sant Joan i Santa Maria Magdalena, darrere del mur que protegia la ciutat del riu. L'emplaçament permetia accedir al riu on esbandien i rentaven les pells encalcinades, abocar les aigües residuals a la sèquia d'Alcarràs i evitar les molèsties que podien ocasionar als veïns. També va ser determinant, a pocs metres del lloc, l'existència d'aigües subterrànies localitzades a la base del turó que van ser conduïdes mitjançant canals i mines als clots on s'encalcinaven, adobaven i tenyien les pells.

Un ofici realitzat per uns menestrals que es van convertir ben aviat en la burgesia urbana que permetrà el desenvolupament econòmic i social d'una ciutat recentment conquerida als musulmans (1149). Entre els segles XIII-XIV la transformació de la pell en cuirs es va convertir en la principal activitat econòmica de la ciutat feudal.

Els menestrals de la pell obtenien grans plusvàlues amb la venda de les pells adobades. Un adober reciclava una matèria primera de poc valor, un residu del sacrifici dels animals destinat a l'alimentació que un cop tractat degudament durant un procés que durava entre 7-9 mesos adquiria un gran valor afegit. L'absència d'altres materials com el cautxú, les fibres sintètiques i el plàstic va convertir la pell adobada en un material imprescindible per al progrés i les activitats humanes. Anar calçat, llaurar un camp, muntar a cavall, transportar líquids i tantes altres coses es basaven a disposar de bones pells adobades.

Un complex productiu, que amb d'altres de propers, com el dels assaonadors i aluders, va convertir Lleida en un centre d'exportació de pells adobades, apreciades per la seva qualitat en fires i mercats de tota la corona i regions de França (Occitània) i Itàlia.

La paraula "blanquer" fa referència a l'ofici de blanquejar pells, és a dir, deixar-les netes (treure el pèl i les caskaries) per després transformar-les en cuirs (pells adobades) i fer corretges, bosses, selles de muntar, soles de sabata, etc.

La construcció del complex adober dels blanquers va tenir lloc en unes condicions molt especials. Gràcies als treballs arqueològics i la documentació de les voltes i parets sabem que tots els elements arquitectònics (cases, voltes, mines, adoberies i el tancament fluvial de la ciutat) es van erigir al mateix temps. Segurament s'hi van destinar molts recursos aportats per un grup de propietaris organitzats en el Gremi dels Blanquers. El projecte residencial i productiu fou erigit a començaments de segle XIII i fou l'obra civil més important realitzada a la ciutat en època feudal. Els poders municipals i reials també hi deurién tenir un paper determinant perquè autoritzaren l'enderroc de la vella muralla andalusina i la construcció d'un nou tancament fluvial de la ciutat amb portes adaptat a les necessitats del treball dels adobers.

Donada la quantitat d'informació històrica i descriptiva del jaciment ens adrecem a l'annex bibliogràfic incorporat en aquest informe: "*Les adoberies d'època feudal a la ciutat de Lleida*" i "*Les adoberies dels blanquers de Lleida al segle XIII*". Articles publicat l'any 2010 i 2015.

<https://www.rap.udl.cat/export/sites/Arqueologia/ca/.galleries/Documents/20.2-Paya.pdf>

Les adoberies dels blanquers de Lleida al segle XIII - Dialnet

5. Memòria arquitectònica

L'element s'inscriu dins la tipologia d'edificacions medievals amb funcionalitat hidràulica i artesanal. Representa una mostra excepcional de la implantació de tallers gremials amb una tipologia funcional, modular i repetitiva que responen a criteris d'eficiència hidràulica, proximitat a la matèria primera i rutes de transport.

-Descripció arquitectònica:

- Conjunt subterrani:
Actualment, les adoberies són espais soterrats, amb una sèrie de canals i clots repicats en una veta de pedra sorrenca.
- Pous i dipòsits:
Hi ha diversos pous, canals i dipòsits que es feien servir per remullar, netejar, adobar i tenyir pells.
- Voltes:
Espais de suport dels carrer Blanquers i pas entre les adoberies i les cases dels blanquers.
- Cellers:
Antics nivells -2 i -1 de les cases dels adobers
- Materials de construcció:
Estructures construïdes amb blocs de pedra sorrenca, lloses de pedra, maons, morters estructurals i morters de revestiment hidràulic.

-Valors patrimonials:

Les Adoberies dels Blanquers de Lleida són considerades unes de les més antigues i ben conservades de Catalunya i la península Ibèrica i constitueixen un testimoni material del procés artesanal de l'adob de les pells en època medieval. La seva rellevància històrica i arquitectònica com a elements que han configurat el teixit urbà fins als nostres dies justifiquen la seva declaració com a bé cultural d'Interès local (BCIL).

La declaració com a BCIL permetrà activar mecanismes de protecció, conservació preventiva, recuperació i museïtzació, evitant la degradació del bé i millorar la seva difusió dins l'oferta cultural i educativa de la ciutat.

Espais on actualment es poden veure les adoberies dels blanquers:

Rambla Ferran, 9

Fitxa tècnica:

Coordenades UTM (31 ETRS89) x: 302.501 y: 4.610.005 a Lleida.

Es troba urbanísticament en SU (Sòl urbà consolidat) i clau 1C – Zona de Centre Comercial.

La referència cadastral es 2502703CG0120B.

Propietat municipal (16 de juliol de 2025)

Gestió actual-difusió del bé-regim de visites:

- Oficina municipal de l'IMO. Accés lliure tots els dies de la setmana de 8 a 15 hores.
- Visites comentades un cop al mes “*Diumenges d'Arqueologia*” gestionades per l'arxiu arqueològic municipal.
- Visites concertades amb guia “*La Lleida Secreta*” gestionades pel patronat municipal de Turisme de Lleida.
- Les adoberies de la Rambla Ferran 9 disposen de plafons informatius i quadríptics editats per l'arxiu d'arqueologia municipal en català i castellà amb QR que permeten accedir a l'edició digital en francès i anglès.

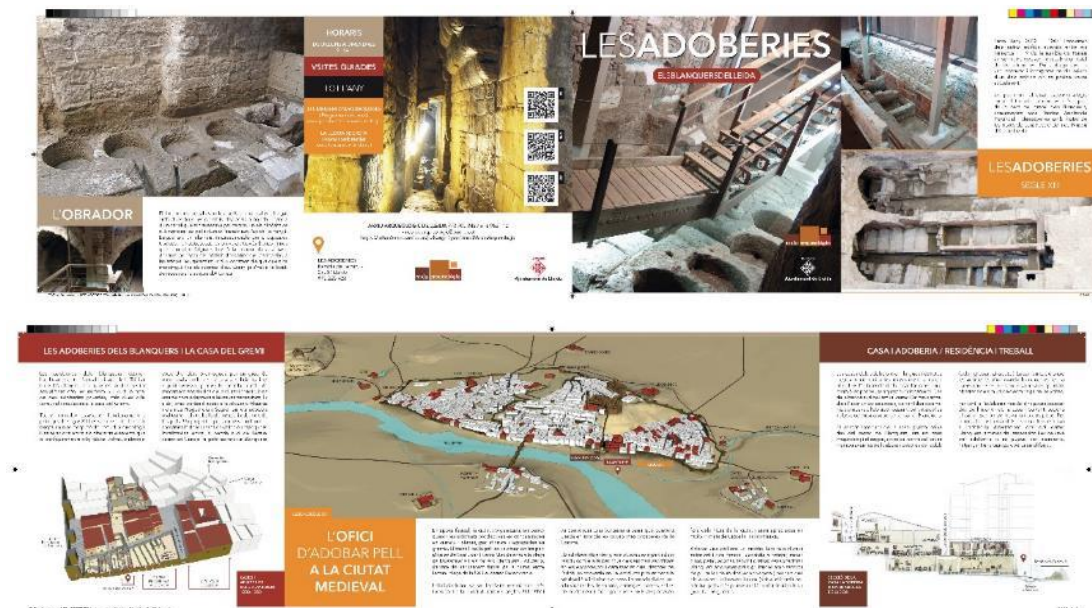

Figura 9. Detall del quadríptic informatiu editat per l'Arxiu arqueològic-Ajuntament de Lleida

Rambla Ferran, 13 (Museu d'art Morera)

Fitxa tècnica:

Coordenades UTM (31 ETRS89) x: 302.504 y: 4.610.032 a Lleida.

Es troba urbanísticament en SU (Sòl urbà consolidat) i clau EC – Equipament Cultural.

La referència cadastral es 2502701CG0120B.

Propietat de l'Estat. Ministerio de Justícia amb cessió per a usos culturals.

Gestió actual:

Accés lliure tots els dies de la setmana en horari d'apertura del museu d'Art Morera.

La totalitat de referències cadastrals afectades son les que corresponen a:

2502816CG0120B, 2502806CG0120B, 2502807CG0120B, 2502808CG0120B, 2502809CG0120B, 2502810CG0120B, 2502811CG0120B, 2502812CG0120B, 2502801CG0120B, 2502813CG0120B, 2502814CG0120B, 2502815CG0120B, 2502802CG0120B, 2502704CG0120B, 2502702CG0120B, 2502703CG0120B (accés a visita adoberies) i 2502701CG0120B (Museu Morera).

6. Normativa

La declaració d'un bé cultural d'interès local comporta l'aplicació immediata del règim jurídic establert per la Llei de patrimoni cultural català. La protecció urbanística d'aquest bé constitueix una norma addicional d'acord amb l'art. 39 de la l'IPCC.

Llei 9 / 1993, de 30 de setembre, del Patrimoni Cultural Català. DOGC Núm. 1087, 11.10.1993.

Article 17

Catalogació de béns immobles

- 1 *La catalogació de béns immobles s'efectua mitjançant l'ur declaració com a béns culturals d'interès local.*
- 2 *La competència per a la declaració de béns d'interès local correspon al ple de l'ajuntament, en els municipis de més de cinc mil habitants, i al ple del consell comarcal, en els municipis de fins a cinc mil habitants. La declaració s'ha de dur a terme amb la tramitació prèvia de l'expedient administratiu corresponent, en el qual ha de constar l'informe favorable d'un tècnic en patrimoni cultural.*
- 3 *L'acord de declaració d'un bé cultural d'interès local ha d'ésser comunicat al Departament de Cultura, perquè en faci la inscripció en el Catàleg del Patrimoni Cultural Català.*
- 4 *La declaració d'un bé cultural d'interès local únicament es pot deixar sense efecte si es segueix el mateix procediment prescrit per a la declaració i amb l'informe favorable previ del Departament de Cultura.*

TITOL SEGON

Protecció del patrimoni cultural català

CAPÍTOL I

Règim comú dels béns mobles i immobles

SECCIÓ PRIMERA

Règim aplicable a tots els béns integrants del patrimoni cultural català

Article 21

Deure de conservació

- 1 *Tots els béns integrants del patrimoni cultural català han d'ésser conservats per llurs propietaris, titulars d'altres drets reals i posseïdors. Es poden establir per reglament procediments per a l'esporgada i l'eliminació de determinades classes de béns, si no han estat declarats d'interès nacional ni han estat catalogats.*
- 2 *Les persones referides en l'apartat 1 han de facilitar informació sobre l'estat dels béns i sobre l'ur utilització, si els ho demana l'Administració.*

Article 22

Subhastes

L'administració de la Generalitat pot exercir els drets de tempteig i retracte sobre qualsevol bé integrant del patrimoni cultural català que se subhasti a Catalunya. A aquest efecte, els subhastadors han de notificar al Departament de Cultura, amb l'antelació que sigui fixada per reglament, les subhastes que afectin els esmentats béns. La Generalitat pot exercir aquests drets en benefici d'una altra entitat pública o d'una entitat privada sense finalitat de lucre.

Article 23

Suspensió d'intervencions

- 1 *El Departament de Cultura pot impedir qualsevol obra o intervenció en béns integrants del patrimoni cultural no declarats d'interès nacional. A aquest efecte, ha de requerir l'ajuntament corresponent perquè adopti les mesures necessàries per a l'efectivitat de la suspensió i, si aquest no ho fa, pot adoptar-les subsidiàriament. El Departament de Cultura, amb l'informe previ de l'ajuntament ha de resoldre en el termini de dos mesos a favor de la continuació de l'obra o la intervenció suspesa o a favor de la incoació d'expedient de declaració de bé cultural d'interès nacional.*
- 2 *Per tal de preservar els valors culturals d'un bé immoble, els ajuntaments poden suspendre la tramitació de la concessió d'una llicència d'obres i sol·licitat al Departament de Cultura la incoació d'un expedient de declaració de bé cultural d'interès nacional.*

Article 24

Exportació

L'exportació o expedició dels béns integrants del patrimoni cultural català es regeix per la legislació de l'Estat o de la Comunitat Europea.

SECCIÓ SEGONA

Règim aplicable als béns culturals d'interès nacional i als béns catalogats.

Article 25

Deure de preservació i manteniment

- 1 *Els propietaris, titulars d'altres drets reals i posseïdors de béns culturals d'interès nacional o béns catalogats els han de preservar i mantenir per assegurar la integritat de llur valor cultural. L'ús a què es destinin aquests béns ha de garantir-ne sempre la conservació.*
- 2 *Els béns culturals d'interès nacional i els béns catalogats no poden ésser destruïts.*
- 3 *Els propietaris, titulars d'altres drets reals i posseïdors de béns culturals d'interès nacional o béns catalogats han de permetre l'accés dels especialistes als dits béns, per tal que puguin estudiar-los i catalogar-los convenientment.*

Article 26

Drets de tempteig i de retracte

- 1 *L'Administració de la Generalitat pot exercir el dret de tempteig sobre les transmissions oneroses de la propietat o de qualsevol dret real sobre els béns culturals d'interès nacional o sobre els béns catalogats. Els consells comarcals i els ajuntaments poden exercir subsidiàriament el mateix dret respecte dels immobles d'interès nacional. Els propietaris o titulars de drets reals sobre béns culturals d'interès nacional han de notificar fefaentment al Departament de Cultura llur intenció de transmetre els béns o els drets, i han d'indicar-ne el preu, les condicions de la transmissió i la identitat de l'adquirent. Si la transmissió afecta un bé immoble, el Departament de Cultura ho ha de comunicar al consell comarcal i a l'ajuntament corresponents.*
- 2 *En el termini de dos mesos a comptar des de la notificació a que es refereix l'apartat 1, l'Administració de la Generalitat, i subsidiàriament els consells comarcals i els ajuntaments, poden exercir el dret de retracte, en els mateixos termes establerts per al dret de tempteig. El dret de tempteig es pot exercir en benefici d'altres institucions públiques o d'entitats privades sense ànim de lucre, en les condicions que en cada cas siguin establertes.*
- 3 *Si la transmissió a què es refereix l'apartat 1 no es notifica o no es formalitza en les condicions notificades, l'Administració de la Generalitat, i subsidiàriament els consells comarcals i els ajuntaments, poden exercir el dret de retracte, en els mateixos termes establerts per al dret de tempteig, en el termini de dos mesos a comptar des del moment en què la Generalitat tingui coneixement fefaent de la transmissió.*
- 4 *El que estableix aquest article no és aplicable no és aplicable als immobles integrants de conjunts històrics que no tinguin la condició de monuments ni als immobles inclosos en entorns de protecció.*
- 5 *Els drets de tempteig i retracte poden ésser exercits pels consells comarcals i els ajuntaments, respecte als immobles catalogats, en els mateixos termes que estableixen els apartats anteriors. En cas de concurrència, és preferent el dret de l'ajuntament. Els propietaris o titulars d'altres drets reals sobre immobles catalogats han de notificar-ne les transmissions a l'ajuntament i al consell comarcal en els termes que estableix aquest article.*
- 6 *L'Administració de l'Estat pot exercir el dret d'adquisició preferent que la legislació estatal li reconeix respecte del que estableix aquest article.*

Article 27

Escripures públiques

Per a la formalització d'escripures públiques d'adquisició de béns culturals d'interès nacional o de béns catalogats o de transmissió de drets reals sobre aquests béns, s'ha d'acreditar prèviament el compliment del que estableix l'article 26. Aquesta acreditació també és necessària per a la inscripció dels títols corresponents.

Article 28

Limitacions a la transmissió

- 1 *Els béns culturals d'interès nacional i els béns catalogats que són propietat de la Generalitat o de les administracions locals de Catalunya són imprescriptibles i inalienables, llevat de les transmissions que es puguin efectuar entre administracions.*
- 2 *La transmissió dels béns de les institucions eclesiàstiques es regeix per la legislació estatal.*

CAPÍTOL II

Règim de protecció dels béns immobles

SECCIÓ SEGONA

Règim aplicable a tots els béns immobles catalogats

Article 39

Règim de protecció

La declaració d'un immoble com a bé cultural d'interès local comporta l'aplicació immediata del règim jurídic que aquesta Llei estableix per als béns catalogats. Qualsevol norma addicional de protecció d'aquests béns s'ha d'establir mitjançant els instruments determinats per la legislació urbanística.

El Codi tècnic de l'edificació (CTE) en l'art. 2, Àmbit d'aplicació, especifica en relació a les intervencions en edificis protegits el següent:

1. A les obres d'ampliació, modificació, reforma o rehabilitació que es realitzin als edificis existents, sempre que aquestes obres siguin compatibles amb la naturalesa de la intervenció i amb el grau de protecció que puguin tenir els edificis afectats que la possible incompatibilitat d'aplicació s'ha de justificar en el projecte i compensar-se amb mesures alternatives que siguin tècnica i econòmicament viables El CTE entén per obres de rehabilitació aquelles que tenen com a objecte:

- *L'adequació estructural i l'adequació funcional*
 - *La remodelació d'un edifici amb habitatges on es modifiqui la superfície destinada a habitatge o es modifiqui el seu nombre o la remodelació d'un edifici per a la creació d'habitatge.*
- 2. Si hi ha canvi d'ús.*

7. Nivells de protecció i aspectes del bé

La declaració de BCIL afectaria al jaciment descrit en l'apartat 2 del present informe (zones 1,2 i 3), incloent les parts no excavades o aquelles on se suposa que hi ha nous elements de les adoberies.

Es delimitaria l'àmbit corresponent a les adoberies dels blanquers, sota la part edificada de la Rambla de Ferran (números 1-13), les cases dels blanquers i mines sota la part edificada del carrer del Carme (números 2-24) i les voltes que suporten l'actual carrer Blanquers.

El **nivell de protecció de les adoberies (zona 1), les voltes (zona 2) i els soterranis i planta baixa de les cases dels adobers (zona 3) serà de tipus 1 (protecció integral)**. Aquesta protecció no exclou, que de forma puntual s'actui sobre els elements per ajustar-los als requeriments tècnics i funcionals de les normatives vigents relacionades amb protecció contra incendis i reglaments relacionats amb espais museístics i d'exposicions obertes al públic.

S'adjunta en l'annex documental la fitxa de bens arqueològics del catàleg municipal 008.BARP on s'especifica els següents graus de protecció que haurien de ser els mateixos per a la declaració de BCIL.

Zona 1: Integral en PB i soterranis
Documental en plantes superiors

Zona 2: Integral en subsol

Zona 3: Integral en PB i soterranis
Documental en plantes superiors

8. Tipus d'intervenció admeses

El bé actualment es troba en **bon estat de conservació**, en la part que esta excavada, pendent de fer unes altres actuacions en fases posteriors, on es podrà veure l'estat del bé a mida que es vagin fent les excavacions.

Les intervencions que es duuguin a terme en aquest àmbit han d'anar encaminades a la recuperació, restauració, manteniment i difusió del bé.

El règim de les intervencions són les que estableix el Decret 78/2002, de 5 de març, del reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic, publicat al DOGC núm. 3594 amb data 13 de març de 2002 i les disposicions recollides als articles 30 a 33 que contempen la consolidació, rebliment, trasllat o salvació dels valors culturals.

En terme general i com és d'aplicació a tots els béns inclosos a la categoria de BCIL

- Les intervencions han de respectar i salvaguardar els valors dels elements o conjunts que han motivat la inclusió en el catàleg, sens perjudici que pugui ser autoritzat l'ús d'elements, tècniques i materials contemporanis per a l'adaptació millor del bé al seu ús.
- Els béns protegits no podran ser enderrocats o desmuntats sense el tràmit de descatalogació.
- Es poden eliminar parts i elements si això comporta una millor interpretació històrica. En aquest cas s'haurà de documentar les restes que hagin de ser eliminades.
- Es poden restituir elements perduts que millorin la interpretació visual del funcionament original.
- S'han de conservar les característiques més remarcables del bé.

- Han de prevaldre criteris de conjunt, tenint en compte els edificis veïns, els espais urbans adjacents i el tractament paisatgístic de l'entorn.

De forma específica en aquest bé seran admeses:

- Excavacions. Per completar la identificació i posada en valor dels elements no descoberts.
- Retirada d'elements que interfereixen en la comprensió.
- Consolidació i restauració dels elements per garantir la seva integritat i conservació.
- Adequació de l'entorn immediat per assegurar la millor museïtzació i difusió de les adoberies.

Element	Estat de conservació	Observacions
Basses i dipòsits	Acceptable	Caldria consolidació estructural i neteja
Canals i conductes	Acceptable	Restes visibles
Voltes i parets	Bona (algunes)	Control d'humitats i extracció de les sals acumulades en els blocs de pedra sorrenca
Entorn immediat	Vulnerable	Risc d'impacte urbanístic i degradació visual
Espais pendents d'excavació	Vulnerable	Caldrà estudiar en el moment de les excavacions

9. Conclusions

Les Adoberies dels blanquers a Lleida són un patrimoni històric-arqueològic que permet copsar i entendre la principal activitat econòmica de la Lleida feudal.

El nivell de protecció de les adoberies, els soterranis i planta baixa de les cases dels adobers i les voltes del carrer Blanquers serà de tipus 1 (protecció integral).

Els tipus d'intervencions sobre el bé arquitectònic inclouria la recuperació de nous espais encara per descobrir mitjançant intervencions arqueològiques (volta adoberia núm. 7 / adoberies 8.9 i 10 i restes de la casa del Gremi conservades al Museu d'Art Morera) i la restauració (tractament de les sals acumulades en els blocs de pedra sorrenca que posen en risc la seva integritat), manteniment i millora de la museïtzació d'aquells parts visibles actualment (nova il·luminació de la mina, voltes, etc).

La figura de protecció com a bé cultural d'interès local català s'afegiria a la protecció municipal de les adoberies inclosa actualment en el catàleg de béns a protegir de la ciutat (vegeu fitxa BARP 008). La declaració permetrà complir un dels requisits que la direcció General de Patrimoni de la Generalitat. Aquella que s'estableix en les bases de les seves convocatòries d'ajuts econòmics relacionats amb la conservació, excavació arqueològica i difusió de jaciments arqueològics visitables.

D'acord amb allò que estableix l'article 17.2 de la llei 9/1993, de 30 de setembre, del Patrimoni Cultural Català (DOGC núm. 1807 d'11.10.93), i a petició de l'Ajuntament de Lleida, s'ha procedit a l'elaboració d'aquest informe redactat per l'arquitecte municipal Francesc Coit i l'arqueòleg municipal Xavier Payà.

L'informe esdevé favorable a la declaració de les **ADOBERIES DELS BLANQUERS DE LLEIDA DEL SEGLE XIII** com a bé cultural d'interès local (BCIL).

Perquè l'expedient de declaració de BCIL sigui ferm, un cop aprovat en el Ple de l'Ajuntament de Lleida, aquest s'haurà de comunicar a la Direcció General del Patrimoni Cultural del Departament de Cultura de la Generalitat perquè l'inscrigui en el Catàleg del Patrimoni Cultural català.

A partir de la seva aprovació, serà l'Ajuntament l'organisme competent en autoritzar, condicionar o denegar als titulars del bé les obres que afectin l'esmentat bé d'acord amb els valors culturals (arquitectònics, arqueològics, artístics, històrics, estètics.) i els criteris de conservació que esdevenen d'obligada obediència.

Francesc Coit Bonet

arquitecte

Xavier Payà Mercè

Arqueòleg municipal

Lleida Juliol 2025

ANNEX FOTOGRÀFIC

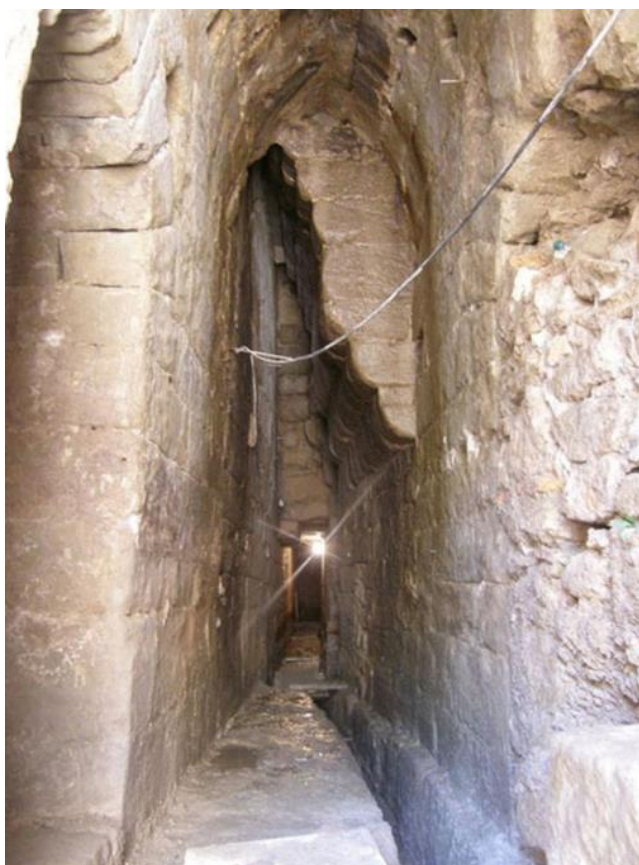
Adoberies Rambla Ferran 9

1- Vista de l'accés a les adoberies 5 i 6 conservades i museïtzades a la planta baixa de la rambla Ferran 9.

2-Interior de les adoberies de la rambla Ferran 9. Al fons les voltes de suport del carrer Blanquers

3-Vista de la mina subterrània de captació d'aigua per a les adoberies 5,6 i 7 conservada sota l'edifici del carrer del Carme 10. 4-Detall de la volta de l'adoberia núm. 5.

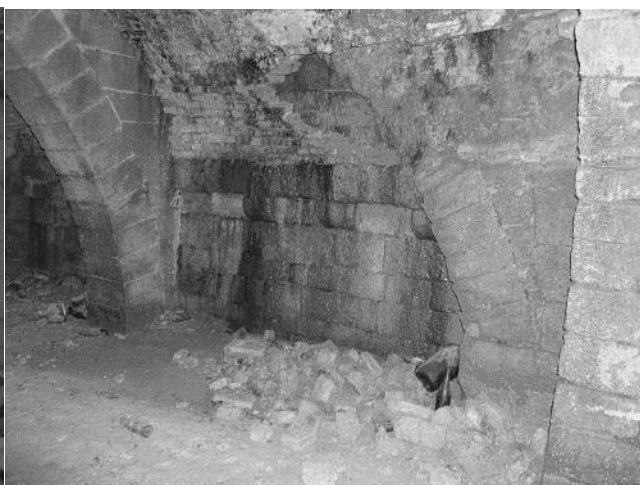
5-Vista interior del celler cobert amb volta on es tenyien les pells i el tancament fluvial per la part de dins.

6-Vista interior. Clots per adobar les pells

7-Vista de l'interior de l'adoberia núm.5 conservada en el soterrani de la Rambla Ferran 9

8-9 Vista del celler-magatzem de l'adober conservat a la planta -2 de la casa del número 10 del carrer del Carme

10-Porta tapiada (a l'esquerra) d'accés a la volta sota el carrer Blanquers corresponent a l'adoberia núm. 7 (a la dreta). Espai pendent d'excavació i incorporació a la visita de les adoberies de la Rambla Ferran,9.

11- Vista del tancament fluvial corresponent al límit sud de les adoberies 5 i 6

12- Vista del tancament fluvial corresponent al límit sud de les adoberies 5 i 6

Adoberies Rambla Ferran 13

13-Entrada a les adoberies conservades en l'interior del museu d'Art Morera, antiga audiència.

14-Vista de les voltes i adoberies núm 8 i 9 en l'estat actual conservades al fons del vestíbul del museu d'Art Morera

15-Vista de les restes de la Casa del Gremi de Blanquers conservades sota el magatzem del museu Morera

16-Restes de l'adoberia núm. 10 descobertes en el pati de llums del museu d'Art Morera. Actualment protegides i cobertes per la sabata sobre la qual es va recolzar la grua de construcció del museu.

DOCUMENTACIÓ CADASTRAL

Carrer Blanquers 10/ Rambla Ferran 9
Zona d'accés visitable a les adoberies.

GOBIERNO DE ESPAÑA

VICEPRESIDENCIA PRIMERA DEL GOBIERNO

MINISTERIO DE HACIENDA

SECRETARÍA DE ESTADO DE HACIENDA

DIRECCIÓN GENERAL DEL CATASTRO

CONSULTA DESCRIPTIVA Y GRÁFICA DE DATOS CATASTRALES DE BIEN INMUEBLE

Referencia catastral: 2502703CG0120B

DATOS DESCRIPTIVOS DEL INMUEBLE

Localización:
CL BLANQUERS 10 :
25007 LLEIDA [LLEIDA]

Clase: URBANO
Uso principal:
Superficie construida: m2
Año construcción: 2009

CONSTRUCCIÓN

Destino	Escalera/Planta/Puerta	Superficie m²
---------	------------------------	---------------

PARCELA

Superficie gráfica: m2
Participación del inmueble: %
Tipo: Parcela con varios inmuebles [división horizontal]

Este documento no es una certificación catastral, pero sus datos pueden ser verificados a través del "Acceso a datos catastrales no protegidos de la SEC"

Martes , 1 de Julio de 2025

Carrer Blanquers 10/ Rambla Ferran 13
Zona visitable des de Museu Morera.

GOBIERNO DE ESPAÑA

VICEPRESIDENCIA PRIMERA DEL GOBIERNO

MINISTERIO DE HACIENDA

SECRETARÍA DE ESTADO DE HACIENDA

DIRECCIÓN GENERAL DEL CATASTRO

CONSULTA DESCRIPTIVA Y GRÁFICA DE DATOS CATASTRALES DE BIEN INMUEBLE

Referencia catastral: 2502701CG0120B0001AG

DATOS DESCRIPTIVOS DEL INMUEBLE

Localización:
RB FERRAN 13
25007 LLEIDA [LLEIDA]

Clase: URBANO
Uso principal: Edif. Singular
Superficie construida: 3.150 m2
Año construcción: 1940

CONSTRUCCIÓN

Destino	Escalera/Planta/Puerta	Superficie m²
OFICINA	1/00/01	699
OFICINA	1/01/01	679
OFICINA	1/02/01	646
OFICINA	1/03/01	403
OFICINA	1/04/01	403
OFICINA	1/05/01	320

PARCELA

Superficie gráfica: 719 m2
Participación del inmueble: 100.00 %
Tipo: Parcela construida sin división horizontal

Este documento no es una certificación catastral, pero sus datos pueden ser verificados a través del "Acceso a datos catastrales no protegidos de la SEC"

Jueves , 7 de Agosto de 2025

Francesc Colit Bonet – arquitecte Xavier Payà Mercè -arqueòleg municipal

Informe declaració BCIL – Adoberies medievals blanquers - Lleida

FITXA CATÀLEG BÉNS A PROTEGIR. PLA D'ORDENACIÓ URBANÍSTICA MUNICIPAL DE LLEIDA

Aprovació inicial: octubre 2023

DECLARACIÓ DE BÉ CULTURAL D'INTERÈS LOCAL (BCIL)
BÉNS ARQUEOLÒGICS I PALEONTOLÒGICS (BARP)

Ajuntament de Lleida

RESTES DE LES ADOBERIES DE BLANQUERS

008.BARP

LOCALITZACIÓ

Indret Centre Històric

Codi INE 120 1350

Adreça/es Rambla de Ferran, 1-13 / Carne , 2-24

Coordenades UTM x = 302.490
y = 4.609.998

Localització

Vista de les adoberies del Museu Morera

CATALOGACIÓ

Típus de bé Patrimoni arqueològic-paleontològic

Categoria BCIL

Classificació Jaciments arqueològics

Reg. Catàleg 008.BARP

Reg. Gencat. -

Nivell prot. Zona 1 - Integral en PB i soterranis

Documental en plantes
superiors

Zona 2 - Integral en subsol

Zona 3 - Integral en PB i soterranis

Documental en plantes
superiors

Llegenda:

Delimitació bé

Contorn de protecció

Entorn de protecció propi

Entorn de protecció d'altres elements

Juliol 2025

RESTES DE LES ADOBERIES DE BLANQUERS

008.BARP

DESCRIPCIÓ DEL BÉ

<i>Tipus</i>	Lloc o centre de producció i explotació
<i>Cronologia</i>	Medieval Feudal i Modern. Segles XIII-XVIII
<i>Context</i>	Les restes de les adoberies i les cases dels Blanquers del segle XIII es troben en els soterranis i baixos dels edificis aixecats sobre l'illa residencial delimitada al nord pel carrer Carme (núm. 2-24), al sud per la Rambla Ferran (núm. 1-13), a l'oest per la Baixada Trinitat i a l'est per la Baixada de l'Audiència. Inclou també la superfície de l'actual carrer Blanquers. Es tracta d'una superfície d'uns 3.000 m².
<i>Elements</i>	Els elements que configuren el patrimoni arquitectònic i arqueològic de les adoberies dels blanquers de Lleida s'estenen sobre tres zones ben diferenciades dins l'àrea descrita.

Zona 1: (unitats productives)

Localitzada entre el carrers Blanquers i la Rambla Ferran (1-13) amb restes de 10 adoberies i la casa del Gremi.

Les adoberies eren patis allargats de 4,5 m d'amplada per 20 m de llargada travessats per un canal central per on passava l'aigua necessària per als treballs. A banda i banda d'aquest sistema de captació i desguàs s'aixecaven els diferents dipòsits (quadrats, rectangulars i rodons) on tenien lloc els treballs d'encalçinat, adob i tanyit de les pells.

Les adoberies estaven tancades al sud per la muralla o tancament fluvial de la ciutat feudal. Aquí hi havia les portes per on els menestrals accedien a l'arenys del riu Noguera i Segre per dur a terme les tasques de ribera (rentat i esbandit dels cuirs).

L'aigua que necessitaven les adoberies era captada de les fonts naturals que es troben als peus del turó, entre la banda nord del carrer del Carme- Magdalena i el carrer de la Parra. Una aigua localitzada entre els 8 i 10 metres per sota del nivell actual del carrer transportada fins a les adoberies mitjançant mines i galeries que passaven per davall de les cases dels adobers. Corrents d'aigua que encara brollen actualment i es poden veure visitant les adoberies de la Rambla Ferran 9.

Zona 2: (zona de trànsit/pas)

Aquesta zona correspon a l'espai ocupat pel carrer Blanquers, un petit vial que comunica d'est a oest la baixada de la Trinitat amb la baixada de l'Audiència.

Arquitectònicament es tracta d'un cripto pòrtic. És a dir, un carrer suportat per 11 voltes de pedra del segle XIII d'una llum de 5 metres cadascuna.

Aquestes voltes van permetre l'ampliació de l'espai productiu de les adoberies, la circulació entre aquestes amb portes obertes en els estreps i l'accés directe a les cases sense necessitat de sortir al carrer (vegeu secció adjunta).

Zona 3: (unitats residencials)

Correspon a l'illa residencial dels adobers, compresa entre el carrer del Carme i el Carrer Blanquers. Aquí s'hi aixequen 12 cases (núm. 2-24) sobre unes finques que s'han mantingut pràcticament inalterades durant més de vuit segles. La major part de les mitgeres de les cases actuals coincideixen amb els tàbics de separació de les adoberies identificades a la zona 1.

Algunes cases de la banda sud del carrer del Carme conserven operatius els dos soterranis originals, aquells que van permetre als adobers del segle XIII, accedir al carrer Blanquers, si baixaven un pis, o dirigir-se directament a l'adoberia, si en baixaven dos (vegeu secció adjunta).

Juliol 2025

RESTES DE LES ADOBERIES DE BLANQUERS

008.BARP

Les restes d'aquests espais residencials d'època feudal no es restringeixen exclusivament als soterranis. Actualment, també s'observa com les parets dels locals comercials, situats a la planta baixa que dona al carrer del Carme, conserven les parets de pedra i els arcs de descàrrega del segle XIII.

<i>Ús actual</i>	Dos d'aquestes adoberies (num. 9 i planta Baixa del museu Morera estan a dependències municipals, la resta o sota la llosa de formigó de construccions actuals o sota habitatges on encara no s'ha actuat arqueològicament.
<i>Ús original/altres</i>	Obradors i habitatges dels blanquers al segle XIII a XVIII.
<i>Estat conservació</i>	Bo
<i>Contorn protecció</i>	No disposa

ÀMBITS DE PROTECCIÓ I OBJECTE

<i>Elements</i>	Obradors de transformació de pell amb les piques, la mina d'aigua i canalitzacions excavades a la roca, arcs i voltes de sosteniment de l'edifici i del carrer blanquers. Planta baixa, primer i segon soterrani dels habitatges de la banda sud del carrer del Carme que corresponen a la part residencial dels obradors. Ens tractar-se d'un complex productiu cal conservar el formalisme del modulatge dels habitatges corresponent a la zona residencial tota la illa delimitada amb una protecció.
<i>Contorn de protecció</i>	No disposa

REGULACIÓ DE LES INTERVENCIIONS

<i>Tipus d'intervenció</i>	Consolidació, restauració i adequació
<i>Reg. intervencions</i>	Les que estableix el Decret 78/2002, de 5 de març, del Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic, publicat al DOGC núm. 3594 amb data 13 de març de 2002. Es permeten les intervencions de consolidació i restauració de les restes arqueològiques existents, així com el seguiment, control i excavació dels sectors adjacents que encara no han estat sotmesos a processos de construcció previs. Aquestes han de tenir com a objectiu garantir la conservació i protecció de l'estructura i els elements que justifiquen la seva declaració com a Bé Cultural d'Interès Local (BCIL), mantenint la integritat dels elements preservats i amb la màxima cura per respectar les característiques originals del conjunt i preservar el seu valor històric i cultural. En situacions especials i per motius relacionats amb la millora de la connectivitat i l'accessibilitat als espais, es podrà realitzar alguna modificació estructural, sempre que aquesta sigui tècnicament justificable i compti amb l'aprovació prèvia de la Comissió Municipal de Patrimoni. Aquestes modificacions seran limitades, minimitzant el seu impacte visual i funcional, i estaran sempre orientades a garantir el bon funcionament i la integració del conjunt en el seu entorn urbà.
<i>Usos permesos</i>	Segons el planejament general vigent i el planejament derivat que el desenvolupa
<i>Usos prohibits</i>	Tots els altres
<i>Contorn protecció</i>	No disposa

INFORMACIÓ COMPLEMENTÀRIA

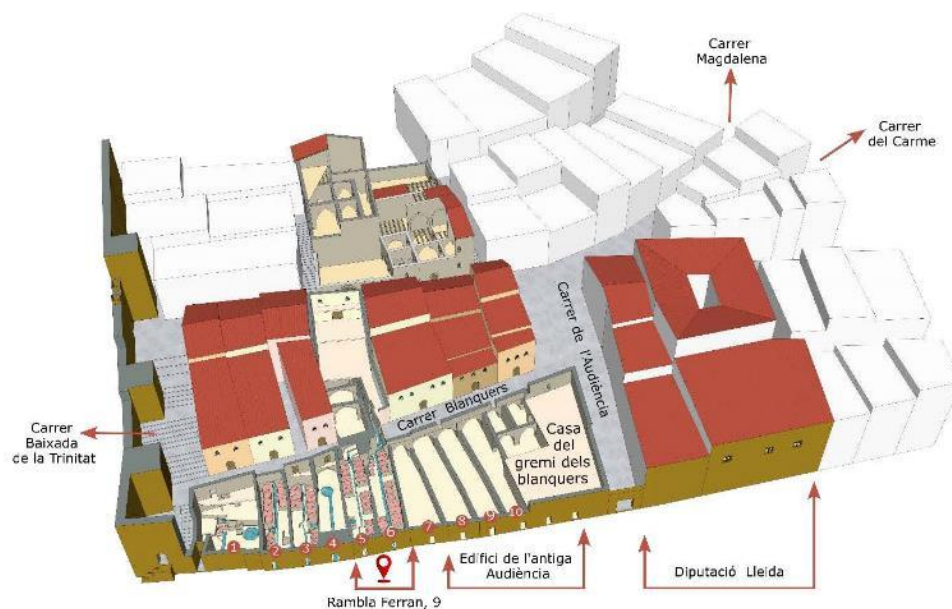
<i>Bibliografia</i>	X. Payà(2015). Les adoberies dels Blanquesrs de Lleida al segle XIII. A V congrés d'arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya. Actes. Volum. I. Monogràfic: La ciutat. Barcelona 22-25 de maig de 2014. Ed. ACRAM i Ajuntament de Barcelona. Payà, X (2010) "Les adoberies d'època feudal a la ciutat de Lleida" <i>Revista d'Arqueologia de Ponent</i>, 20. Lleida, 2010, p. 27-92.
---------------------	---

Juliol 2025

RESTES DE LES ADOBERIES DE BLANQUERS

008.BARP

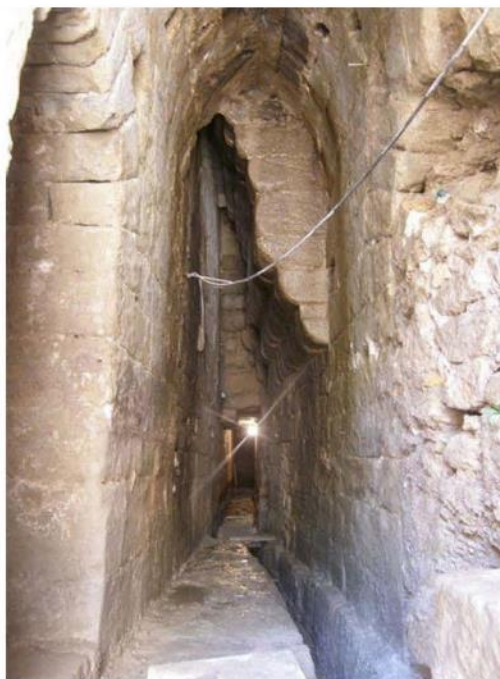
IMATGES COMPLEMENTÀRIES

Juliol 2025

RESTES DE LES ADOBERIES DE BLANQUERS

008.BARP

Juliol 2025

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA-1

Les adoberies d'època feudal a la ciutat de Lleida

Revista d'Arqueologia de Ponent nº 20 de 2010 (pag. 27-92) Universitat de Lleida
de l'Arqueòleg Municipal Sr. Xavier Payà.

Xavier Payà

Les adoberies d'època feudal a la ciutat

de Lleida

En aquest article intentarem esbrinar l'organització, el funcionament i l'evolució de les adoberies d'època feudal documentades a la ciutat de Lleida. Des de començament del segle ^{xiii} formaven un veritable complex de petites indústries dedicades a la transformació de la pell en cuir pertanyents a quatre propietaris, segurament blanquers. Els clots, dipòsits i estructures de producció localitzats en cadascuna de les sis adoberies indica un alt grau tecnològic que finalitzava amb el tintat dels cuirs.

Les adoberies es construïren a l'interior de la vila, als peus del vessant sud del turó de la Seu Vella, on hi ha abundants fonts d'aigua fàcils de foradar per obtenir aigua i, darrere del mur de tancament fluvial, des d'on les aigües residuals eren abocades a la sèquia d'Alcarràs o a l'areny del riu Segre i Noguera.

La unitat, la qualitat i les implicacions urbanístiques de la seva construcció apunten vers l'existència d'acords privats, gremials o decrets reials que n'estimularen la implantació. Són un excel·lent testimoni d'aquella societat de menestrals que feu possible projectes com la construcció de la Seu Vella i convertí Lleida en un dels motors econòmics de la corona durant els segles ^{xiii}-^{xiv}.

Dues d'aquestes adoberies s'han restaurat i integrat a la planta baixa del número 9 de la rambla Ferran i podran ser visitades properament.

Paraules clau: blanquer, pell, calciner, clot, adob, mina, tint, Lleida.

In this article we will attempt to investigate the organization, operation and evolution of the tanneries from the feudal period documented in the city of Lleida. From the beginning of the 13th century they formed a true group of small industries dedicated to the transformation of leather belonging to four owners, probably tanners. The production pits, deposits and structures located in each of the six tanneries indicate a high technological level that ended with the leather being stained.

The tanneries were set up inside the town, at the base of the south slope of the Seu Vella, with abundant sources of water that were easily obtained, and behind the river dam, from where the wastewater was poured into the Alcarràs irrigation ditch or the sandy area of the Segre and Noguera rivers.

The unity, quality and the urbanistic implications of their construction point towards the existence of private agreements, trade agreements or royal decrees that stimulated their implantation. They are an excellent testimony to a society of workmen that made projects like the construction of the Seu Vella possible and they converted Lleida into one of the economic engines of the crown between the 13th to 14th centuries.

Two of these tanneries have been restored and have been integrated in the ground floor of number 9, Rambla Ferran and they will be able to be visited soon.

Key words: Tanner, leather, liming, pit, tanning, mine, dye, Lleida.

Història del seu descobriment

La proposta d'interpretació de les adoberies medievals de Lleida parteix de l'estudi de tres intervencions arqueològiques realitzades entre els anys 2000 i 2006 (INT-119, INT-149 i INT-226, rambla Ferran 1-9). Tot seguit explicarem el procés d'actuació que ha permès conèixer el lloc i entendre l'arquitectura on es duia a terme una de les activitats econòmiques més importants de la Lleida feudal.

La primera actuació comença l'any 2000, quan se sol·licita la llicència d'enderroc dels immobles 3 i 5 de la rambla Ferran (4 i 6 del carrer Blanquers), i

per petició expressa del promotor, el febrer de l'any 2000 accedim, des del carrer Blanquers, al soterrani del número 6.

Els treballs d'aquella primera intervenció (Int-119) van incloure un reportatge fotogràfic i l'aixecament topogràfic de l'interior del soterrani. També es va treure el ciment i les rajoles que tapaven les parets originals i es va descobrir que algunes eren contemporànies a les voltes de pedra. Com que els darrers paviments afegits a l'interior del soterrani cobrien els originals es va considerar que un cop enderrocats els dos edificis es farien els corresponents sondejors a cel obert. La valoració d'aquelles voltes de pedra i maons

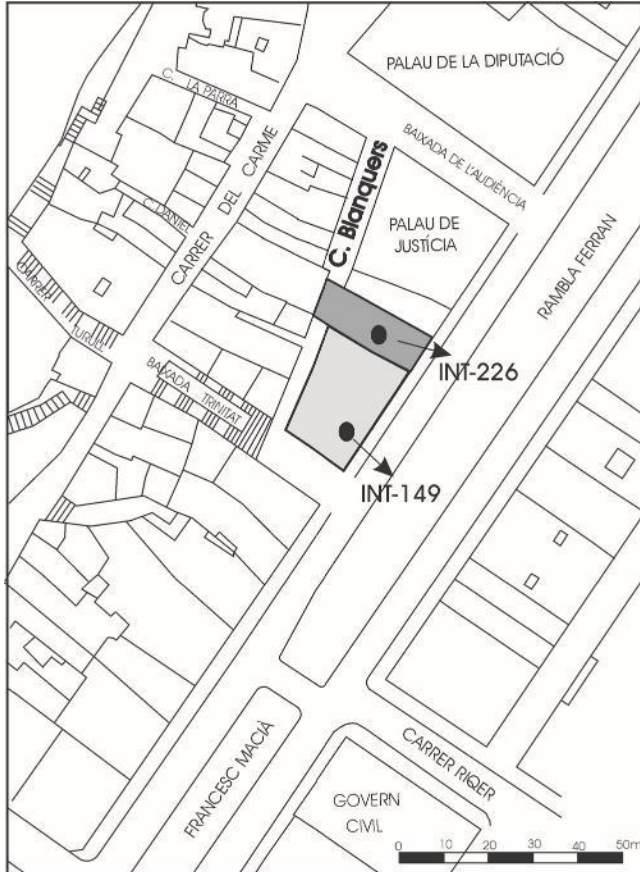

Fig. 1. Localització de les adoberies.

fou semblant a la que es feia en altres edificis que s'enderrocaven a la ciutat, i van ser considerades com a restes d'antics cellers d'època moderna.

L'estiu d'aquell mateix any, s'enderroquen els dos edificis i s'inicia l'estudi del subsòl a cel obert. Després d'aixecar els paviments de rajola i ciment contemporanis no es documenta cap estructura rellevant i en tots els sondejos apareix el terreny natural lliure de sediments i estructures. Malgrat que el nivell d'inundació dificulta molt els treballs de comprovació els sondejos es consideren negatius i es tramita la corresponent autorització arqueològica prèvia a l'obtenció de la llicència de construcció.

L'any 2001 el pati resultant dels dos edificis enderrocats canvia de propietat i queda inclòs en una nova operació immobiliària a la qual s'afegeix la superfície corresponent a l'edifici de la rambla Ferran 1 (antiga seu del Banc Exterior d'Espanya cantonada amb la baixada Trinitat) i la de l'edifici de la rambla Ferran 7 (antiga carnisseria Aiguabella). Cap de les dues cases no tenia soterrani i es procedí directament a l'enderroc.

Finalment, a començaments de l'any 2002 queden enderrocats tots els edificis que ocupaven la superfície de la INT-149 (rambla Ferran 1-7). Part dels materials de l'enderroc d'aquests dos últims edificis s'utilitza per omplir els soterranis on s'havien fet els sondejos l'any 2000 (rambla Ferran 3 i 5). D'aquesta manera tota la superfície del nou solar quedà unificada a nivell de la rambla Ferran.

El febrer de 2002 es realitzen els sondejos al pati ocupat per l'antic edifici del número 1 de la rambla Ferran. De seguida es posà de manifest la riquesa arqueològica del subsòl que no havia estat remogut i s'inicià la corresponent excavació. Malauradament, al pati ocupat per l'edifici del número 7 de la

rambla Ferran, no es va fer cap sondeig a causa de la proximitat i l'estat de conservació de la mitgera. A més, per intervenir en aquesta zona calia solucionar el problema de l'aigua i retirar la runa que omplia els soterranis del número 3 i 5 de la rambla Ferran.

Després de tres mesos d'excavació el patrimoni descobert superà totes les expectatives i a partir de llavors qualsevol projecte de construcció quedà condicionat a la protecció de les restes localitzades. Malgrat que al nord d'aquest pati els resultats obtinguts l'any 2000 (rambla Ferran, 3 i 5) havien estat negatius, resultava prou evident que les línies de tancament fluvial de la ciutat descobertes tindrien continuïtat en els solars adjacents. S'intenta, sense èxit, obrir nous sondejos sobre la superfície dels patis considerats negatius. La runa llençada i el nivell d'inundació provocat pel sobreiximent d'aigua del pou de l'adoberia núm. 3 ho impedia.

Durant la resta de l'any 2002 i 2003 hi ha diverses reunions entre els promotors i els responsables de la comissió de Patrimoni de l'Ajuntament i la Generalitat. Finalment s'aprova un projecte constructiu que preveia integrar les restes trobades al número 1 de la Rambla Ferran en un soterrani. A canvi, s'autoritza la construcció d'un aparcament soterrani, en la superfície dels solars ocupats pels antics edificis dels números 3, 5 i 7, prèvia comprovació de l'estat de conservació del tancament fluvial que se suposava que passaria molt a prop de l'actual línia de façana. Treballs que es duren a terme sota supervisió tècnica i quan el promotor decideixi retirar la runa que omple els patis.

El 26 de gener de 2004 el promotor comença a retirar la runa, amb la qual omplí els soterranis dels edificis 3, 5 i 7 de la rambla Ferran. Davall dels paviments de la zona sondejada l'any 2000, apareixen els dipòsits quadrats, circulars i canals de tres adoberies, la superfície de les quals era la mateixa que ocupaven els tres edificis enderrocats. Durant la realització d'aquells treballs la màquina va malmetre moltes estructures de les adoberies perquè la secció d'arqueologia municipal no va ser informada malgrat que constava per escrit en la llicència d'obres.

Restes idèntiques a les trobades a l'excavació de la rambla Ferran, 1 explicaven de cop la significació i importància d'aquelles voltes documentades l'any 2000, erròniament valorades, ja que pertanyien a les parets de les adoberies del segle ^{xiii}, les quals s'havien mantingut intactes dins l'estructura dels edificis aixecats al segle ^{xx}.

La secció d'arqueologia municipal paralitzà els treballs i acordà l'inici d'una excavació arqueològica d'urgència (del 2 al 24 de febrer de 2004) per documentar les estructures malmeses. Després de retirar la runa i drenar el solar apareixen els clots, els calciners i els canals de tres adoberies que s'havien conservat intactes davall dels paviments de morter i rajola utilitzats per augmentar el nivell del terra dels soterranis i mantenir-los secs de les filtracions d'aigua. Desgraciadament, els tres sondejos realitzats l'any 2000 (INT-119) no coincidiren amb cap dipòsit que hagués indicat la presència de les adoberies.

També, i com calia esperar, apareix la continuïtat del mur de tancament fluvial de la ciutat d'època andalusina i feudal. Finalitzada aquesta segona intervenció, el promotor rebutja el projecte acordat en la comissió de patrimoni de finals de 2003 i decideix cobrir les restes de tots els patis amb grava. El promotor ho fa al mateix temps (26 de febrer de 2004) que nosaltres estem acabant la documentació de les parets (vegeu fig. 2).

Fig. 2. Treballs previs a la construcció del nou edifici sobre les adoberies 1-4.

El nou projecte renuncia a l'aparcament subterrani i planteja aixecar un edifici d'oficines recolzat sobre una gran llosa de formigó. El 5 de març de 2004 s'inicià la preparació del solar, que en aquells moments estava cobert de grava, però en l'execució dels primers treballs ja no es respectà cap dels nous acords i es tornà a repicar el sòl de les adoberies per assolir la profunditat necessària per a la cisterna d'aigua. Es destruí, un altre cop, una part important dels dipòsits de l'adoberia núm. 2 i 3 i l'ajuntament paralitzà l'obra el 21 d'abril de 2004. Al mateix temps, la Direcció General del Patrimoni de la Generalitat de Catalunya obrí un expedient administratiu per danys contra el patrimoni cultural que es va resoldre amb una sanció econòmica.

Un cop resolt el conflicte (setembre de 2005) l'Ajuntament de Lleida atorgà novament la llicència d'obres, amb una sèrie de condicions per tal d'evitar futurs o incontrolats danys al malmès patrimoni arqueològic. Al mateix temps, es demanà a la Direcció General del Patrimoni Cultural la contractació d'un arqueòleg encarregat de vigilar els treballs de fonamentació.

Malgrat la destrucció i les agressions sofertes, encara es conserven, sota la gran llosa de formigó sobre la qual recolza l'actual edifici d'oficines de la rambla Ferran 1, totes les estructures de l'adoberia núm. 1, alguns clots i dipòsits de l'adoberia núm. 2 i 3, les voltes del segle ^{xiii} que suporten el carrer Blanquers i el mur de tancament fluvial de la ciutat andalusina i feudal.

L'última de les intervencions en aquesta zona té lloc la primavera de 2006. Després d'enderrocar l'edifici de la rambla Ferran 9, ocupat per dos establiments força coneguts i de llarga tradició entre els veïns de la Rambla (l'estanc i el bar Las Vegas), s'acorda la realització de la corresponent excavació arqueològica en extensió i la documentació de tots els elements estructurals conservats sota el carrer Blanquers.

L'estat de conservació de les adoberies ara excavades no ens va deixar indiferents. Tant els tècnics municipals com els polítics vam ser conscients de l'oportunitat de conservar i integrar les restes en un espai visitable. L'administració, i tots plegats, teníem ara el deure d'esmenar les circumstàncies que havien fet impossible la conservació-visualització de les adoberies trobades a la INT-149.

Des de la secció d'arqueologia municipal sabíem que qualsevol acord no era qüestió de dies i que les restes arqueològiques més fràgils patirien fins a ser cobertes o museïtzades. Els perills d'inundació eren constants en el pati, tant per les aturades de la bomba de drenatge de la mina com per qualsevol tempesta que col·lapsava el clavegueram públic. Es va contractar els serveis d'una empresa de restauració arqueològica (ABAC) que van consolidar les parts més febles i va cobrir tot el jaciment amb geotèxtil i una gruixuda capa de grava fina (fig. 3.1, 3.2).

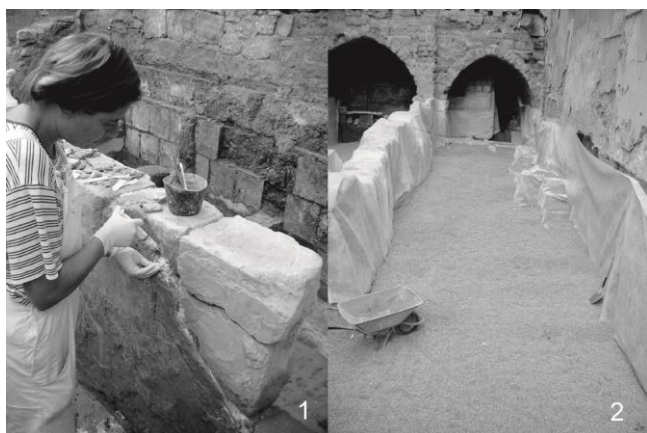

Fig. 3. Treballs de consolidació i protecció de les adoberies.

La nostra preocupació per les adoberies va anar més enllà. Un cop acordat el sistema de fonamentació que havia de suportar l'estructura de l'edifici, prèvia rectificació de l'emplaçament d'alguns dels pilars per reduir-ne l'impacte, la secció d'arqueologia va oferir als promotors els seus recursos humans i econòmics per excavar els pous de fonamentació dels micropilots.

L'objectiu era minimitzar les destrosses causades en les estructures de les adoberies. Es van replantejar i marcar amb serra radial els dotze pous d'un metre cúbic. L'interior es va buidar manualment i amb martells elèctrics (vegeu fig. 4) s'augmentà la fondària perquè la platina metàl·lica que havia d'unir els micropilots de cada pilar quedés amagada un cop finalitzada la restauració. Finalment, el novembre de 2006 lliurem el solar a l'empresa constructora amb tots els pous de fonamentació preparats per iniciar les obres de construcció del nou edifici.

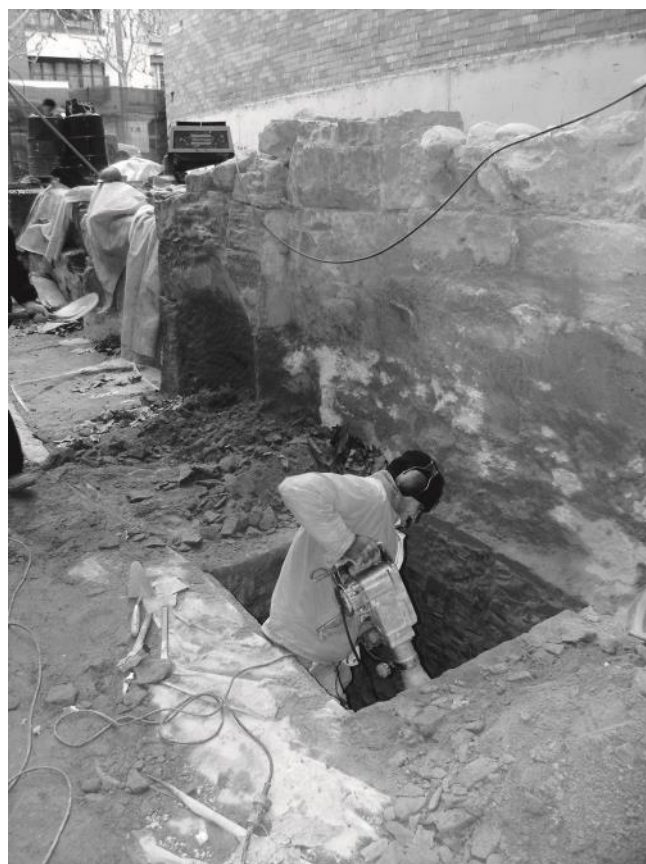

Fig. 4. Detall dels treballs d'excavació dels pous de fonamentació del nou edifici.

Les adoberies oferien l'oportunitat d'ensenyar a la ciutat un episodi important de la seva història social i econòmica. Calia, però, arribar a un acord amb els propietaris mitjançant la compra de la planta baixa, l'adquisició mitjançant compensació edificable o el lloguer. Des del juny fins al novembre de 2006 els promotors no obtingueren cap resposta ferma però acceptaren com a vàlid el compromís verbal de la Direcció d'Urbanisme i el mateix alcalde sobre la voluntat d'adquirir i museïtzar les restes de les adoberies.

També cal esmentar la recollida de dos mil firmes pels veïns i comerciants de la Rambla (vegeu diari *La Mañana*, 19 de

setembre de 2006, pàg. 3), presentades a l'alcalde de Lleida Àngel Ros el 10 de novembre de 2006. La força d'aquestes firmes i el prestigi de les persones que encapçalaven la proposta no deixa gaires opcions als polítics i tècnics municipals que, sabedors de la importància de les restes i de la iniciativa ciutadana que s'estava materialitzant, ja havien mostrat públicament el seu compromís vers la museïtzació de l'espai. L'alcalde es torna a comprometre de nou a favor de les adoberies, ara davant la plataforma i els mitjans de comunicació (vegeu el diari *La Mañana* de l'11 de novembre de 2006). Però encara hauran de passar més de dos anys fins a trobar una solució.

El gener de 2008 encara no s'havia tancat cap acord però l'estructura i la planta baixa de l'edifici estava acabada seguint el projecte d'execució pactat entre els tècnics municipals de patrimoni i els arquitectes Mezquida/Robert. S'hi van fer rectificacions dirigides a reduir l'impacte de la construcció de l'edifici sobre les adoberies i aconseguir una sala en condicions per a ser museïtzada.

La realitat d'aquells primers mesos de l'any 2008 és que s'estava construint un edifici d'habitatges privats amb una planta baixa destinada a un ús cultural però no es tancava cap acord. Finalment, s'arribà a un acord i l'ajuntament anuncià la incorporació de les adoberies a la Ruta de la Lleida Secreta. El gener de 2009, i després d'un altre any d'espera, l'Ajuntament presentà el projecte d'adequació i restauració de les adoberies (Carles Sàez, J. M. Mezquida), incorporat al conjunt d'obres finançades pel pla d'estímul d'ocupació municipal també conegut com "plan Zapatero". El projecte contempla un recorregut de visita per les restes i la utilització del vestíbul d'entrada per a serveis municipals permanents.

Ressenya històrica de les adoberies

Segons Flocel Sabaté, després de la conquesta feudal el 1149, i durant tota la segona meitat del segle ^{xiii}, la ciutat experimenta una gran embranzida econòmica, gràcies al potencial de transformació de la pell. De fet, la mateixa ramaderia en gran part gira sobre aquest eix. Si Bernat d'Àger posseïa un nombrós ramat de bous no era perquè fos ramader, sinó perquè invertia en els negocis de la pell, precisament, el 1166 adquiria el calciner que, al barri de Magdalena, era vora els molins dels Montcada (Sabaté 2003: 338).

A la Lleida de la segona meitat del segle ^{xiii}, el tractament de la pell comença pels pellissers, establerts a la vora del riu, especialment en tres zones, als afores de la muralla del barri de Magdalena, al costat del Noguerola, "*circa murum versus Nogere*", i del Segre "*in parte in flumen Sicoris*", i una altra també davant el Segre, però ja a la parròquia de Sant Joan, a la zona del Pardinal.

En total una dotzena de centres, força documentats¹ pel que fa a alteracions de propietat i organització de l'activitat. Aquí, les pells, un cop assecades, netejades mitjançant diferents remulls d'aigua i tallades, eren lliurades al calcinaire, que les tractava amb aigua i calç, cosa que facilitava la següent extracció de pell i carn adherida. Després s'introduïen en una bassa amb aigua i colomassa (alumet) per tal de deixarles preparades per a l'adob. En acabar el procés, els calcinaires o blanquers venien la pell treballada als assaonadors de la ciutat. Com que les activitats s'inscriuen en el mateix circuit productiu és fàcil invertir per acaparar-les² i és possible que molt aviat

1. Segons Flocel Sabaté i en base als documents de la segona meitat del segle ^{xiii} relatius a l'activitat dels blanquers i assaonadors de la ciutat (Sabaté 2003: 338-339).

2. El 1190 la vídua de Mascarell de Puigverd, Nina de es concentrassin tots els processos de transformació de la pell en cuir en un sol obrador, donant lloc a l'adoberia on es desenvoluparen conjuntament els treballs propis del blanquer i de l'assaonador. Quan, després d'aquest procés, els artesans rebien la pell convertida en cuir, havia passat prop d'un any des que va ser obtinguda a l'escorxador.

A la Lleida de després de la conquesta s'hi aplegà tot el sistema productiu entorn de la pell, amb els diferents oficis implicats: pellissers, blanquers, assaonadors i aluders, com a proveïdors i transformadors de la matèria primera, i els que convertien el cuir en productes acabats per a l'ús quotidià, beiners, corretgers, guanters, sabaters, etc. S'entén la importància d'aquesta indústria en comprovar que aquests oficis apleguen, durant la segona meitat del segle ^{xiii}, el 42% dels treballadors coneguts a la ciutat (Sabaté 2003: 338). És important, en relació amb el treball de la pell, distingir entre:

1. Els que compraven i venien la pell (pellissers), 15%
2. Els que transformen la pell en cuir (blanquers, assaonadors i aluders), 20%
3. Els que feien objectes diversos (sabaters, guanters, bossers, corretgers, sellers, etc.), 45%

A nosaltres ens interessen, per la relació que tenen amb les restes arqueològiques documentades, les persones i els treballadors implicats en el segon procés, el més complex, per mitjà del qual la pell animal es convertia en cuir. Que els oficis de blanquer i assaonador estiguin diferenciats en la documentació medieval no exclou la possibilitat que els respectius treballs s'exercissin en un mateix taller. L'adoberia exemplifica l'obrador preindustrial on es realitzaven els treballs de neteja, raspat i adob propis dels blanquers i els d'acabat final de la pell propis dels assaonadors (greixatge, tenyit, etc.). Processos que es poden reconèixer i localitzar en cadascun dels sis obradors documentats entre la rambla Ferran i el carrer Blanquers.

Aquest aclaparador percentatge de treballadors dedicats a la transformació de la pell canvia a la fi de l'edat mitjana. Segons el Capbreu dels censos manifestats, el 1429 hi havia a la ciutat cent cinc persones amb oficis relacionats amb la pell que representaven el 6,3% de tots els oficis. D'aquests treballadors només catorze corresponen al procés de transformació de la pell en cuir (deu assaonadors i quatre blanquers), la resta són artesans dedicats a la fabricació de productes acabats (Bolòs 2009: 69).

La importància econòmica d'aquesta activitat explica els recursos que al segle ^{xiii} es destinen a la construcció de les sis adoberies documentades. Un complex edificat seguint un mateix model i projecte arquitectònic que determinà fins als nostres dies la distribució urbana d'aquesta part de la ciutat. En la construcció d'aquestes adoberies s'ha de contemplar l'existència d'un privilegi reial o municipal, la voluntat d'un gremi o els interessos d'un grup de propietaris

Roqueta, era propietària d'un calciner (blanqueria) i d'una teneria (adoberia) que ven a Duran de Peña (Sabaté 2003: 339; Bolòs 2009: 97). no documentat com a element determinant en la seva materialització.

Un exemple d'aquesta unitat i transcendència queda palès quan s'estudien les estructures conservades i es veu com el nou tancament fluvial, ara recrescut sobre la muralla o tancament

Xavier Payà, Les adoberies d'època feudal a la ciutat de Lleida

fluvial de la Medina andalusina (segle ^x dC), es construeix amb mateix temps que els murs perpendiculars/envans que separen les diferents adoberies (filades alternes que s'introdueixen en el mur de tancament fluvial). També, les voltes que suporten el carrer Blanquers, i serveixen de separació entre les adoberies, arranquen i descansen sobre estreps comuns.

A partir de la documentació medieval i del record d'aquests oficis practicats sense canvis fins a la industrialització de finals de segle ^{xix} podem establir perfectament quina era la funció de cada menestral i la significació dels noms i topònims documentats.

Els oficis d'adobar pells durant els segles

xiii-xv a Lleida Adob vegetal

Blanquer (adob de pells - adober)

La paraula blanquer deriva del tipus de procés emprat en l'adob de les pells. Era el menestral que utilitzava l'adob vegetal o de blanqueria fet amb el taní de l'escorça d'alzina i roure, amb el de fusta de castanyer i amb el de fulla de roldor que fou el més utilitzat a l'edat mitjana. En finalitzar els treballs de ribera (neteja amb aigua corrent), els d'encalcat, per eliminar el pèl i la carn, i els d'adob, s'obtenien pells "en blanc", d'on deriva el nom de l'ofici. Els blanquers eren adobadors generalment de pell grossa, bovins i cavalls, utilitzada en la fabricació de soles de sabata.

Assaonador (acabat de les pells - adober)

Etimològicament el mot assaonar prové de 'saó'. El treball de l'assaonador consistia a agafar les pells tal com les deixava el blanquer, greixar-les, tenyir-les, desarrugar-les, eixugar-les, llustrar-les, etc. És a dir, el procés final que deixava les pells adobades en cuirs preparats per a ser treballats pels diferents artesans.

Malgrat que a l'edat mitjana i bona part de la moderna, els oficis de blanquer i assaonador es consideraven diferents i disposaven de gremis independents, es tractava simplement de menestrals que intervenien en dos processos d'un mateix cicle productiu, el de l'obtenció dels cuirs. Els primers, en l'adob, i els segons, en l'acabat final. Aquesta divisió fou objecte de molts conflictes, denúncies i picabaralles ben documentades ja que les funcions o feines pròpies de cada ofici es concentraven moltes vegades en mans d'un únic menestral.³

3. En realitat, a moltes poblacions de Catalunya, tant a l'època medieval com en els segles moderns, blanquers i assaonadors compartien en molts casos unes mateixes instal·lacions —les adoberies— i l'utilatge industrial, i fins i tot la denominació i el patronatge gremial, com per exemple a Cervera, Figueres, Girona, Granollers, Igualada etc. (Torras 1994b: 18). A partir del segle ^{xv} assistirem arreu de les poblacions de Catalunya a

Adob mineral

Aluder

Aluder deriva del tipus de pell adobada, les aludes (pell de xai i cabrit), i del tipus d'adob emprat. En aquest cas, l'adob mineral fet amb alum (sulfat d'alumini), farina i ou. La *pelis aluctacea* o *aluta*, que cita Plini en la seva *Història natural*, devia ser molt semblant a les nostres aludes. Les pells treballades amb aquest sistema eren emprades bàsicament en la fabricació de guants i llibres.

Els tres oficis (banquer, assaonador i aluder) especialitzats en la transformació de la pell en cuirs, estaven ben diferenciats i amb localitzacions molt concretes a la Lleida feudal dels segles ^{xiii-xv}.

Localització dels menestrals dedicats a l'adob de les pells

En moltes ciutats els paleotopònims d'alguns carrers serveixen de recordatori de l'anterior implantació de determinats oficis de la pell. Aquest és el cas de l'actual carrer Blanquers a la ciutat de Lleida on s'han trobat les calcineries o adoberies d'aquells menestrals. Aquesta associació economicourbanística venia determinada, en la majoria dels casos, per la utilització obligada dels assaonadors, blanquers i aluders d'una gran quantitat d'aigua en els seus treballs.

A Lleida, l'existència d'aigua subterrània fàcil d'extreure del subsòl localitzat al peu del vessant sud del turó i l'existència d'un antic reg andalusí que passava davant del mur de tancament fluvial o muralla, afavorí l'emplaçament dels assaonadors, blanquers i aluders al llarg d'aquesta façana ocupada actualment per les edificacions que configuren la vorera nord de la rambla Ferran i part de l'avinguda Francesc Macià (vegeu fig. 6).

S'ha de tenir en compte que la sèquia d'Alcarràs i el riu Noguerola passaven per davant del mur de tancament fluvial de la ciutat, seguint la riba dreta del riu Segre. Aquí s'hi feien segurament els primers treballs de ribera. Només calia travessar una portella i s'accedia a la sèquia o el Noguerola on un sistema de repeses assegurava l'aigua per rentar les pells i deixar-les preparades per al procés d'encalcat realitzat a l'interior de les adoberies.

L'aspecte general de la façana de les adoberies documentades a Lleida seria força semblant a la d'aquesta antiga fotografia de les adoberies de Vic davant el riu Meder. Petites i estretes cases amb planta baixa i segon pis d'obra des d'on s'accedeix al riu i pisos superiors amb balconades obertes i estructures de fusta on s'assecaven les pells (fig. 5).

un procés contradictori de concentracions i separacions dels oficis de la pell —molt especialment entre els blanquers i assaonadors—, sense cap lògica atribuïble a les exigències de les diverses operacions industrials, sinó més aviat impulsada per interessos econòmics que s'encobrien en les particularitats i el rigor de les respectives ordenances gremials (Torras 1994b: 12). Mentre que en algunes poblacions com Manresa l'any 1553 s'acorda unificar els dos oficis en un sol gremi en altres assistirem, com el cas de Vic, especialment en època moderna, a unes relacions molt conflictives, amb unificacions i separacions diverses.

Fotografia: Museu de l'Art de la Pell, Vic

Fig. 5. Les adoberies de Vic a principis del segle ^{xx}.

Carrer/plaça de l'Assaoneria

Al segle ^{xv} (1429) hi ha documentada la plaça de l'Assaoneria, en el tram comprès avui dia entre la plaça de la Sal i la baixada de la Trinitat, a redós de la cuirassa de Sant Joan. Aquí hi vivien diversos assaonadors que tenien calcineries i la casa del gremi dins la parròquia de Sant Joan.

Com que la Porta Ferrissa no representava cap mena de barrera, hi havia una realitat social i professional molt semblant a totes dues bandes d'aquell vell portal. El que resulta una mica sorprenent, és que en aquest sector, on sembla que vivien nombrosos assaonadors de pells, blanquers (un dels oficis més desagradables per als veïns) i també coltellers, s'instal·lessin algunes de les famílies més riques de la ciutat (Bolòs 2009).

Carrer de la Blanqueria

Un cop travessada la cuirassa hi havia el carrer de la Coltellaria, en referència als fabricants de ganivets i armes (actualment el tram de carrer del Carme que s'estén des de la baixada de la Trinitat fins a la baixada de l'Audiència), i paral·lel a aquest, el de la Blanqueria. A l'espai comprès entre els dos vials hi havia les cases i albergs dels blanquers que tenien les calcineries/adoberies darrere de la muralla o tancament fluvial de la ciutat. Espai que avui dia ocupen els edificis del costat nord de la rambla Ferran, aproximadament entre el número 1 i el palau de la Diputació. També cal destacar l'existència, al carrer de la Blanqueria, de la casa del Gremi, coneguda popularment com el palau de les Adoberies. Edifici de magnífica factura descrit al segle ^{xviii} pel viatger Francisco de Zamora, localitzat en el solar on s'aixeca l'actual palau de l'audiència.

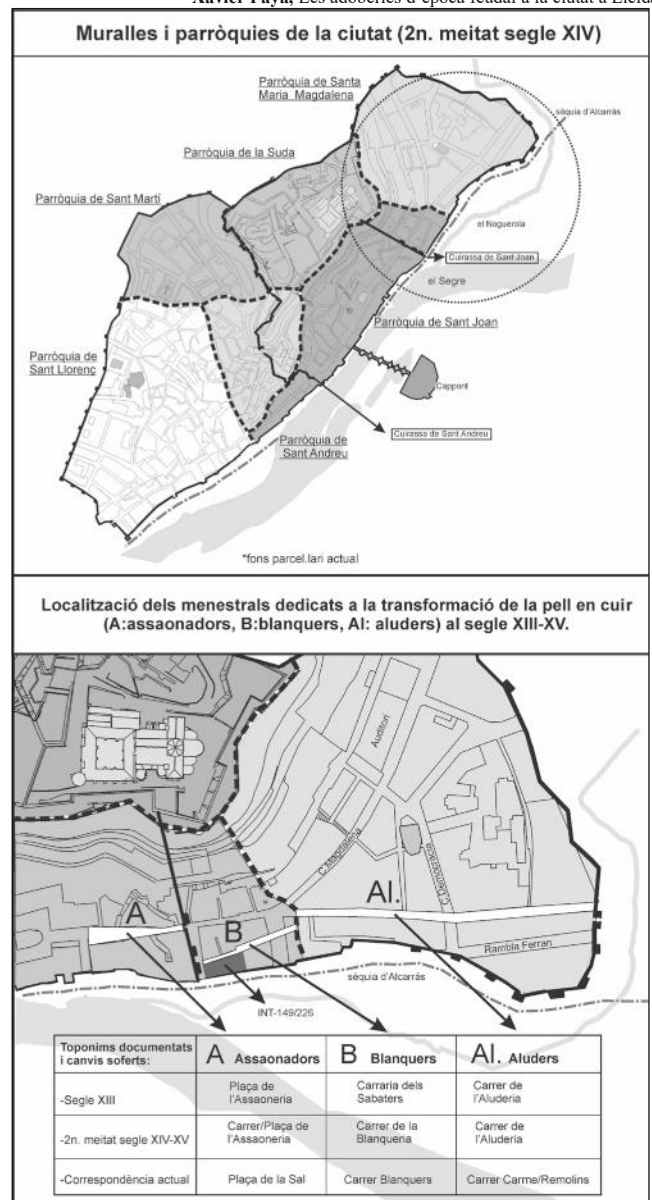
Segons Josep Lladonosa, el carrer de la Blanqueria era conegut al segle ^{xiii} com el carrer dels Sabaters (carraria dels Sabaters), la qual cosa podria indicarnos que els menestrals allí establerts eren sabaters/ blanquers que realitzaven tot el procés industrial de la pell, des de l'adob dels cuirs fins a la fabricació de les sabates. Aquesta doble denominació "sabaters-blanquers" està documentada a Vic al segle ^{xiv} i a Girona (Torras 1994b: 11). La primera referència coneguda on el carrer porta el topònim de Blanqueria data d'un document de 1349/1350 (vegeu nota 8). Després també el veurem en els Censos Manifestats de 1382, 1429 i en el manifest de comuns de 1497, i així fins als nostres dies, convertit finalment en el carrer Blanquers.

Durant els segles ^{xii} i ^{xiii} el carrer de la Coltellaria i la carraria dels Sabaters formaven part de la parròquia de Magdalena fins a incorporar-se, al segle ^{xiv}, en la parròquia de Sant Joan, tal com consta en els Capbreus dels Censos Manifestats de 1382 (vegeu fig. 6).

Carrer de l'Aluderia

Davant de l'actual baixada de l'Audiència hi havia la plaça del pes de l'Oli o de la Carnisseria, on començava el barri i la parròquia de Santa Maria Magdalena. D'ací partia el carrer de la Bruneteria (actual carrer Magdalena i Pi i Margall) i el carrer de l'Aluderia (actual segon tram del carrer del Carme i prolongació pel carrer Remolins) que portava

Fig. 6. Localització dels oficis de la pell a Lleida.

al Portal Pintat o del Sant Esperit que menava cap al Noguerola, el barri del Mercadal i el camí de Corbins. Al carrer de l'Aluderia hi havia diversos fabricants d'aludes (pells de cabrit o xai) molt fines per a la fabricació de guants i pergamins que van donar prestigi a la ciutat durant tot el segle ^{xiii} i ^{xiv}. Malgrat la reconeguda fama i qualitat dels productes fabricats per aquests menestrals (aluders i guanteres), sembla que l'any 1429, ni al carrer de l'Aluderia ni en tota la ciutat no hi havia cap aluder (Bolòs 2009: 104).

Cites documentals referides al carrer i els blanquers de la ciutat

Nombroses i valuoses són les cites que Josep Lladonosa va recollir a l'Arxiu Capitular de la Catedral de Lleida (el Llibre Verd, el Capbreu de 1382 i els Capbreus dels Censos Manifestats de 1429) i a l'Arxiu Municipal de l'Ajuntament (Llibres de Consells). Dades que ens traslladen directament al món dels adobers, una part dels quals vivien i treballaven en la zona compresa actualment entre el carrer Blanquers i la

rambla Ferran, i que antigament s'estenia des del carrer de la Cuirassa (ampliat i convertit actualment en la baixada de la

Trinitat després d'enderrocar el vell convent dels Trinitaris l'any 1873) fins al carrer Aiguarent.

Segons Lladonosa, el 1151 ja s'havien establert al carrer Banquers i zones properes alguns obradors d'adoberia o blanqueries.⁴ Els primers esments documentals que es poden relacionar amb aquest carrer de la ciutat ens parlen d'una important família, els Segarra. Unes cases de Berenguer de Segarra ja consten en les afrontacions d'una donació del bisbe Guillem Pere (18 de juny de 1151) (Lladonosa 1976: 44 nota 42, 2007: 557). El 31 d'agost de 1193 i l'octubre de 1199 s'esmenta Ramon de Segarra, potser fill de l'anterior, i la seva muller en sengles donacions. També apareixen en la venda d'un obrador de la seva propietat a favor de Ramon Pellicer el 29 de setembre de 1200.

A la transcripció que Lladonosa fa del testament de Ramon de Segarra —27 d'abril de 1214— (Lladonosa 1976: 46, 2007: 558 notes 43 i 44), no hi trobem dades que permetin situar les seves propietats a l'actual carrer Blanquers ni determinar si la seva principal activitat econòmica estava relacionada amb la transformació de la pell. Suposem que l'autor coneix a fons el document notarial i disposa d'altres dades que li permeten assegurar que el carrer, conegut llavors com dels Sabaters, coincidí amb l'actual Blanquers, on també abundaven els adobers i que en Ramon de Segarra n'era un, propietari de diverses calcineries (Lladonosa 1976: 45, 2007: 557-558).

4. Lladonosa 1976: 44; 2007, 557: “*en 1151 ya se habían establecido aquí algunos obradores de curtidos o blanquerías, aprovechando la riqueza de aguas de sus alrededores, pues, además de los manantiales de la colina, antes citados, debe señalarse la proximidad del río Noguera, la acequia de Alcarràs y el mismo río Segre.*”

tenia un recorregut que començava davant el portal de n'Olius. Aquest carrer serà conegut amb el nom de Cuirasseria (Bolòs 2009: 162) o Cuirassola (Lladonosa 1976: 22, 2007: 548).

Altres indicis de la localització i activitat dels venedors de la pell adobada els trobem en el llibre dels Costums de Lleida (concretament en una còpia del segle XIV conservada a l'AML, Llibre Verd petit, r. 1376), primer document de dret local escrit el 1228 pel cònsol Guillem Botet. Segons aquest reglament, sabem que hi havia uns menestrals que venien el cuir necessari per fer les soles de les sabates i que la mesura per saber el cuir que hom necessitava era

5. Aquesta línia de protecció construïda entre els barris de la medina fou localitzada sota la façana del número 3 de la baixada de la Trinitat (INT-123) i avui dia es pot veure en el soterrani de Viatges Tabora. Vegeu també el pòster de senyalització al carrer Portaferrixa.

6. Lladonosa 1976: 47. “*Esta carrera que iba al Segre era la misma que citamos en el documento de 22 de septiembre de 1218 que trata sobre la venta de aquella torre que estimamos formaba parte de los bastiones que defendían el portal de Corbins, venta hecha a Guillermo de Vives por Domingo de Solsona. La torre estaba entre las casas de Pedro de Gavar, Guillermo Rahedor, Arnau de Sanahuja, Geraldo de Agramunt, Durando de Peña y B. Gacet. En los mismos lindes había además los calcinarios o blanquerías de dicho Solsona y de Pedro de Zalasa, con la casa de Pere de Montreal, que tocaba con la puerta que defendía dicha torre, puerta que daba salida al camino que descendía hasta el Segre.*”

col·locada a les portes de ferro (*portis ferriciis*), prop de la zona de les adoberies.⁷ Segurament es tractava de les portes que tancaven el portal de n'Olius, conegut després amb el nom de Portaferrixa, en record precisament d'aquelles portes ferrades.

En una venda feta el 14 de maig de 1207 (Lladonosa 1976: 46 nota 45) l'actual carrer dels Blanquers surt esmentat com la “carraria dels Zabaters”. Alguns matrimonis, com el de Guillem Sabartés i la seva esposa Saurina, adobers de pells, vivien al carrer superior, llavors anomenat Coltellera (l'actual primer tram del carrer del Carme) (Lladonosa 1976: 46).

Blanquers i assaonadors vivien i tenien els seus obradors a banda i banda del portal de n'Olius (al carrer de la Blanqueria i a la plaça de l'Assaoneria) i pertanyien a l'extrem nord-est de la parròquia de Sant Joan en els censos de 1429. Amb anterioritat, aquesta zona de la ciutat estava dividida entre les parròquies de Sant Joan, a redós de la cuirassa, i la de Santa Magdalena, fora de la seva protecció. La porta de Corbins, portal de n'Olius o Portaferrixa era oberta en una antiga muralla d'època andalusina coneguda en època feudal amb el nom de “cuirassa”,⁵ que, perpendicular al riu, partia dels murs del palau episcopal localitzat dalt del turó. Sabem que aquest és el nom dels trams de muralla que en època andalusina arriben fins al curs d'un riu per tal d'assegurar i protegir un punt de proveïment d'aigua. Resulta bastant probable, doncs, que el nom que rebria aquest mur defensiu en època feudal no fos gratuït i estigués relacionat amb l'existència, des d'època andalusina, d'una porta o portalet d'accés a la sèquia d'Alcarràs i al riu Noguera, localitzada en el tram final del carrer de la Cuirassola, que es mantindria durant bona part de l'alta edat mitjana.

Així veurem com el 17 de juliol de 1207 Guillem Botet cedia unes cases que estaven al costat de la “*cararia que vadit ad Sicorim*”.⁶ Aquest vial passava per davant de les torres de l'antiga cuirassa andalusina que encara no s'havien enderrocades i

A mitjan segle ^{xiv} la carreria dels Sabaters és el carrer de la Blanqueria en referència a la casa que aquí tenia el gremi de Blanquers (Lladonosa 1976: 47). Així ho confirma una petició del 13 de gener de 1350, en la qual el gremi de blanquers demana als paers tenir un pes al carrer de la Blanqueria per no haver d'anar al pes del Rei.⁸ Segons el Capbreu Autèntic de 1382 hi ha diversos pelleters al carrer (Lladonosa 1976: 48).

Un altre testimoni documental de la morfologia arquitectònica de les adoberies ens l'ofereix un interessant fet relatiu a un judici del 1399 recollit en el Llibre de Crims de la ciutat (AML, 799). Un tal Joan de Segarra posseïa un calciner tapiat i cobert al carrer Blanquers que, a part de la porta principal, tenia una portella que s'obria cap a la sèquia d'Alcarràs (Bolòs 2008: 100). No descartaria que es tracti d'una d'aquelles petites portes obertes en el mur de tancament fluvial localitzades en cadascuna de les sis adoberies, per on s'accedia al riu i es desguassaven les aigües sobrants i residuals de les adoberies (vegeu fig. 17).

Al segle ^{xv} nous documents segueixen demostrant la relació que hi ha entre els propietaris de les cases i albergs que donen al carrer de la Coltellera (primer tram del carrer Carme) i les adoberies localitzades darrere del mur de tancament.⁹ Referències documentals molt interessants que es corresponen amb la realitat arquitectònica i arqueològica documentada. És a dir, cases de forma allargada que s'estenen des del carrer del Carme fins a la façana nord del carrer Blanquers i soterranis des dels quals s'accedeix a les adoberies tot passant per sota de les voltes. Així doncs, els propietaris de les cases i albergs que donaven a la façana sud del carrer de la Coltellera i a la nord de Blanquers ho eren també de les adoberies situades darrere del tancament fluvial de la ciutat (vegeu fig. 7 i fig. 21).

En un cens del 31 d'octubre de 1420, possiblement el mateix Joan de Segarra del judici i Pere de Porta, eren majors de la confraria dels blanquers. Segons Lladonosa en els Capbreu del Censos Manifestats del 31 d'octubre de 1429, Joan de Segarra tenia alberg i obradors al costat de la muralla de l'Areny i el portal de la Cuirassola,¹⁰ al carrer de la Blanqueria,

7. Els Costums de Lleida, 1997: 137. "Els venedors de cuirs venguin els cuirs de les soles segons la mesura de ferro que hi ha col·locada a les portes de ferro, tal com ho va establir el comte de Barcelona."

8. AML, Llibre de Consells dels anys 1349-1350, p. 42, registre 398 "Ítem acordaren que sie tractat ab lo batle que·ls blanqués agen un pes en la carrera de la Blanqueria e que no·ls caylle anar al pes del senyor rey."

9. Lladonosa 1976: 48. "Al describir la calle alta de Curtidores — antic Coltellera Vella— (hoy primer tramo de la del Carme) vimos que en el siglo ^{xv} los albergues y obradores de Bernardo Guiu, Nicolás Abella, Pedro Sabartés y otros que daban también al carrer de la Blanqueria."

10. Lladonosa 1976: 48. "En 1429 residían en la calzada algunos hombres pertenecientes a antiguos linajes industriales del ramo, como el calciner Juan de Segarra, cuyo albergue y a l'extrem de la parròquia de Sant Joan i més enllà de la Portaferrixa."¹¹

En relació amb l'anterior notícia hem d'afegir que al segle ^{xv} l'espai existent entre el mur de tancament sud-oest de la primera adoberia documentada (rambla Ferran 1, INT-149) i la cuirassa (baixada de la Trinitat, INT-123), estava ocupat per les torres de la cuirassa andalusina encara dempeus i el petit carrer de la Cuirassola que donava a la porta que travessava el tancament fluvial. Per tant, no hi havia espai urbà per a una altra adoberia d'aquestes característiques.¹² És possible, doncs, que un d'aquells obradors propietat de Joan de Segarra el 1429 fos

precisament l'adoberia núm. 1 (INT-149) documentada a la cantonada entre la baixada de la Trinitat i la rambla Ferran.

El 1428, i en relació amb aquest món de blanquers i assaonadors, es van produir uns fets que certament no s'esmenten als Censos Manifestats, capbreu redactat un any més tard. Bartomea, casada amb un assaonador de pells, Ramon Castells, va decidir d'anar-se'n amb en Joan, que era fill de Bernat Lledó, "lo Blanquer" (Bolòs 2009: 101).

Hem vist que algunes de les descripcions recollides en el Capbreu dels Censos Manifestats de 1429 són molt explícites sobre l'emplaçament i aspecte de les calcineries.¹³ Aquesta i tantes d'altres citacions,¹⁴ van permetre a Lladonosa imaginar-se una realitat molt propera a la documentada en les intervencions

obradores, según un censo de 31 de octubre del mismo año, lindaban con la muralla del Areny y el portal antes citado como vestigio de la primitiva Cuirazola. Contiguos existían otras dos calcinerías o adoberías propiedad del monasterio de Poblet."

11. Bolòs 2009: 165. Segons l'autor, i en base també al Capbreu dels Censos Manifestats de 1429, Joan de Segarra vivia en un alberg al carrer de l'Assaoneria, és a dir, darrere de la cuirassa i no davant com manté Lladonosa. La veritat és que l'esment del llibre de crims sobre la ubicació d'un calciner de Joan de Segarra al carrer Blanqueria no dóna lloc a dubtes. Si després de trenta anys en Joan Segarra és el mateix personatge, la possibilitat que fos propietari d'un alberg darrere de la cuirassa i d'una adoberia davant, és a dir, un cop travessat el portal de Corbins i el carrer de la Cuirassola, és perfectament factible.

12. Cal recordar que a partir de 1366 l'adoberia núm. 1 fou inutilitzada per la construcció d'un nou mur o muralla de tancament fluvial —vegeu memòria INT-149, Fase arqueològica núm IV—, la qual cosa posaria en dubte aquesta identificació. Es tracta probablement dels obradors següents en direcció al nord-est, adoberies 2-6. Vegeu també Bolòs 2009: 162: "la proximitat de la Blanqueria amb la muralla féu que, cap a l'any 1366, s'hi haguessin d'enderrocar alguns albergs."

13. Lladonosa 1976: 222 nota 51: Arxiu Capítular Censos de Sant Joan, foli 128, 7 d'octubre de 1429: "En Bernat Ledó... ha e possehex un calciner e un alberch de cel en abís, situats en la dita parròquia, en lo carrer de la Blanqueria. Affronte d'una part ab corral d'En Vicent Cetrilla, ciutadà, de l'altra ab lo calciner del Confessat, e de l'altra ab lo mur de la Ciutat, e de l'altra ab lo dit carrer de la Blanqueria."

14. Lladonosa 1976: 51 nota 52: Arxiu Capítular Censos de Sant Joan, 7 d'octubre de 1429, foli 121. "Anthoni Cardet, seraller, ha e possehex un calciner e un alberch de cel en abís, situats en la dita parròquia, en lo carrer de la Blanqueria. Affronte d'una part ab corral dels hereus d'Anthoni d'Abella, quòndam, teixidor; e de l'altra ab corral d'En Johan de Sangüessa, piquer; e de l'altra ab lo mur." Lladonosa 1976: 51 nota 53: Arxiu Capítular Censos de Sant Joan, 7 d'octubre de 1429, foli 136. "Johan de Sangüessa, piquer... un corral clos, ab una volta de pedra, que affronte ab corral de Johan Castelló, camicer, ab corral dels hereus de Nicholau Abella, teixidor, e ab lo mur."

arqueològiques. Segons ell, la majoria de les adoberies es trobaven al llarg de tot el carrer, darrere la muralla de l'Areny del Segre. Uns obradors amb volta de pedra on l'aigua arribava a través de conduccions subterrànies.

Als censos parroquials de 1453 la família Segarra continua sent una de les més importants del barri. El 12 d'abril l'adober Jaume de Segarra, hereu de Joan de Segarra, manifestava la seva calcineria, al costat de les adoberies de Martí de Constança, sabater, i d'en Lledó.¹⁵

L'11 de desembre de 1594 Pere Esquer, blanquer de Lleida, confessava tenir unes estances en l'edifici anomenat Casa de les adoberies, localitzat al carrer de les Blanqueries. Un edifici de cinc portes, tres al carrer Blanquers, una al carrer del Portal d'Assaonadors i una altra que donava a l'Areny del Segre, prop

del Noguerola (Lladonosa 1976: 53 nota 61). Segons Lladonosa es tracta de l'edifici després esmentat com Palau de les Doveries situat en el lloc on ara hi ha l'edifici de l'antiga Audiència.

En relació amb el carreró sense sortida en direcció al carrer del Carme, conservat en el parcel·lari entre els números 3 i 5 del carrer Blanquers, Lladonosa diu que al segle ^{xvii} portava el nom de la família Claver que hi vivia (Lladonosa 1976: 53). Es tracta d'un petit carrer que, com veurem més endavant, correspon al traçat de l'antiga mina que proveïa d'aigua l'adoberia núm. 2 i 7 (vegeu fig. 7).

Durant tot el segle ^{xvi} i el ^{xvii} el carrer de la Blanqueria continua essent el centre de la indústria pelletera de la ciutat. El 30 de gener de 1696, un ple de la Paeria aprova el nou reglament del gremi d'adobers i blanquers. Segurament es tracta de les ordenances escrites en un document conservat a l'Arxiu Municipal de Lleida (AML, reg. 179, pàgines 311-315; Gras 1978: 78) del 2 de desembre de 1755, on Felip Carbonell, majoral de la confraria de "*Guanteros, Pelleros y Adoberos de la ciudad de Lerida*" demana al consell que siguin aprovades les ordenances presentades per tal de refer les disposicions de l'any 1666, des de "*hace mucho tiempo perdidas*".¹⁶

Sembla que a finals del segle ^{xvii} els símptomes de crisi eren evidents, ja que amb la finalitat de rehabilitar la indústria, el Consell de la Paeria va donar moltes facilitats als mestres blanquers procedents de ciutats com Igualada o Manresa (Lladonosa 1976: 54).

La guerra de Successió de l'any 1707 va ser un cop mortal per a la vida de les antigues indústries que durant sis segles van ser una font important de riquesa a la ciutat. Malgrat les conseqüències negatives del conflicte, en el cadastre de l'any 1716, encara existien mitja dotzena d'obradors al carrer Blanquers.

15. Lladonosa 1976: 50, nota 56: Arxiu Capítular Censos de Sant Joan, 12 d'abril de 1453, foli 31. "En Jacme Segarra, assahonador... Ítem, un calciner situat al carrer de la Blanqueria, que afronte d'una part ab lo calciner de mestre Martí de Constança, çabater, de l'altra part ab lo calciner d'En Ledó, e de sòl, ab la cèquia e ab lo carrer de la Blanqueria."

16. AML, reg. 179 Estructures, memorials i ordenances dels gremis, p. 311-315. Es tracta d'un document de poques pàgines on es regulen una sèrie de qüestions interessants però on no es parla de la pràctica de l'ofici ni de l'emplaçament de les adoberies.

Algun d'aquests era un pati obert sense cobert ni teulada, tal com podia trobar-se en aquell moment, i des de la fase VII (segle ^{xv}), l'adoberia número 6.¹⁷

Cap a mitjan segle ^{xviii} la manca d'obradors operatius a Lleida era una realitat. Guanteres i adobers compartien les adoberies i en el cadastre d'aquells anys només hi consten dos adoberies en funcionament, una propietat de Josep Blanch i una altra propietat de la confraria d'adobers (Torras 1991: 233). Segurament, durant la segona meitat del segle ^{xviii}, molts dels obradors medievals estaven força abandonats i una part important de l'activitat adobera a Lleida es realitzava en el palau de les adoberies propietat del gremi de Blanquers. Així sembla desprendre's de la lectura de les ordenances del nou gremi de Blanquers aprovades l'any 1771,¹⁸ on es regula per sorteig l'adjudicació dels diferents serveis (utilització de les infraestructures de producció que tenia el palau de les adoberies) entre els membres del Gremi, amb l'objectiu d'evitar les disputes ocasionades arran del poc espai disponible.

L'any 1780 Jaume Caresmar reflecteix l'estat i la decadència de la indústria pelletera a la ciutat de Lleida. Segons aquest autor

els adobers de Lleida treballaven "*con la triste memoria de la opulencia que pocos años hace gozaban estas tenerías*".¹⁹ Pocs anys després, el 1787, les adoberies van rebre la visita de Francisco de Zamora, que ens n'ha deixat escrita una preciosa i exhaustiva descripció.²⁰

17. Lladonosa 1976: 55. "*En 1716 José Pifarré, blanquer, vivía, como sabemos, en Curtidores Altos, en la esquina con Turull. Su obrador lo tenía en el carrer de Baix dels Blanquers o Assahonadors. Se trataba de una blanqueria d'adobar pells, estimado su valor en 200 libras, con un sot sense cubert ni teulada. Lindaba con la casa de Josep Mollet, también curtidor, con la muralla y con la casa de la Confraria dels Blanquers.*" Resulta interessant que una de les hipòtesis plantejades a la fase VII per entendre la modificació de l'envà de separació entre l'adoberia núm. 5 i la 6, inclogui la possibilitat de la desaparició del pis superior on hi havia l'assegador que cobria els clots i calciners.

18. Segons Torras (1991: 314) a la Lleida feudal hi hagué un gremi conjunt de guanteres i adobers, amb una notable hegemonia dels primers sobre els segons. Amb els anys es redueix la producció de guants i l'any 1770 es constitueix el nou gremi de "*blanqueadores y zurraadores de la ciudad de Lérida*" sota l'advocació patronal de Sant Bartomeu. Sobre el funcionament i explotació de les adoberies del gremi (palau de les adoberies de Pleyan de Porta) vegeu aquesta disposició recollida en les ordenances: "*Por quanto acontecen entre los maestros algunas veces pendencias sobre la preferencia de trabajar en la oficina común de la cofradía a que todos tienen derecho, a fin de evitarlas y conservar la paz, unión y quietud entre los maestros cofrades del gremio: establecemos y ordenamos que en adelante se sorteen por puestos, y a lo que por suerte saliere, se arreglen los maestros para dicho trabajo, baxo la pena de cien reales de ardietes.*" ACA. RI. Aud. Cons. Reg. 810, f. 358v, 12 de diciembre de 1770. Ibidem. Div. Reg. 886, f. 237-237v, 25 de noviembre de 1771. Citat per Torras 1991: 234.

19. Torras 1994a: 304, citació 38 recollida de l'obra *Discurso sobre la agricultura e industria, con la inclusión de la consistencia en que se halla cada Partido o Vegueria*. Biblioteca de Catalunya, Fons de la Junta de Comerç, 1780, p. 490-491.

20. Lladonosa 1976: 57, transcriu el tex de Francisco de Zamora: "*Allí cerca fuimos a ver las tenerías famosas en otro tiempo, que parece empiezan a restablecerse. Y vista así ésta como las demás, hallamos ser de baños romanos, pues, así las minas como los edificios donde van a parar, son de una magnificencia propiamente de ellos... Los edificios donde van a parar... sirven*"

Al final del carrer Blanquers, on ara hi ha la baixada de l'Audiència, hi havia la casa propietat del gremi de Blanquers, expropiada per l'Ajuntament l'any 1879 (Lladonosa 2007: 742). Abans, el gran i vell casal havia patit diverses mutilacions i remodelacions per acollir el convent dels Trinitaris i l'escola municipal el 1836 i, finalment, el palau de Justícia o Audiència l'any 1883. Pleyan de Porta descriu en dues de les seves obres més conegudes²¹ les restes d'aquell edifici i les seves calcineries abans d'aquesta última i definitiva transformació.

Malgrat l'optimisme de la descripció de Zamora que parla de certa recuperació de la indústria no sembla que després del 1707 hi hagués gaire activitat adobera a Lleida. Segons Marià Olives, el 1760 ja no funcionaven. El mateix autor, que estudia els carrers de la parròquia de Magdalena, en la seva relació de 1840 ens diu que al carrer Blanquers Baixos ja només hi vivien, quasi exclusivament, famílies de pagesos.

L'última referència documental de mitjan segle ^{xix} (Madoz 1850: 252) diu que a la ciutat de Lleida encara hi havia tres o quatre adobers. És el testimoni final d'una activitat preindustrial de primer ordre i d'un important pes econòmic a la Lleida feudal i moderna (segles ^{xiii}-^{xviii}).

en el día de hoy de tenerías. Pero, se ve claramente que eran unas piezas abovedadas, hechas de grandes sillares, y en la primera hay una especie de arcos a modo de capillas en que están las pilas de los cortadores. Quedan muchos arcos enteros de la misma fábrica, aunque todos forman punta en su centro. Otros se ven rotos y remontados de otra fábrica. Y aunque quedan restos de la primera tenería, que vimos de bóvedas más bajas, que quizá sirvieran para termas.”

21. Pleyan de Porta 1873: 113-114. “Falta solo decir cuatro palabras sobre lo que la tradición señala como baños árabes, en la antiquísima fábrica de curtidos, conocida por las adoberías. Es este un rarísimo edificio que se remonta a la época árabe pues de ello hay pruebas en un buen trozo de pilar y arco que se conservan íntegros. Mas respecto al uso primitivo a que estuvo destinado este local, no puede asegurarse nada. Pudo ser verdad ser unos baños, pero también en la misma época árabe pudiera haber hecho el oficio de fábrica de curtidos, conforme continuó siéndolo en la edad media, y de la cual salían aquellos renombrados dantes y marroquíes que se exportaban a Italia, Siria y Egipto y las no menos famosas pieles para guantes, que por su finura podía encerrarse un par de ellos en la cáscara de una nuez. El edificio era entonces vastísimo, capaz para trabajar en él doscientos hombres. Hoy está muy arruinado, pero todavía es digno de ser visitado por los arqueólogos y los aficionados a antiguallas.” Pleyan de Porta 1877: 46-48. “Si es de su beneplácito (lector) penetre pues, en la casa que lleva el número 20, y después de un rústico soportal atraviese un estrecho pasillo que hallará a mano izquierda y descienda al ruinoso patio y carcomidas galerías. La soledad más completa reina en este recinto (...). Por poco que el ánimo se sienta dispuesto a la meditación, a buen seguro que la presencia de este arruinado edificio sugerirá al que lo visite mil recuerdos de las edades pasadas (...) La tradición dice que en antiguos tiempos el edificio ha sido unos baños árabes y tal nos inclinamos a creer, si se atiende además a que tiene en su interior una fuente natural de purísima y cristalina agua, y a la extensión de las sombrías galerías de las que faltan dos órdenes que se dilataban por las casas contiguas de la izquierda, la última de la cuales tiene una mina que penetra hasta el fondo de la montaña.”

L'adob de les pells (el procés productiu)

Els sistemes d'adob vegetal i mineral i, per tant, les estructures que hi van relacionades no han variat gaire fins a l'etapa industrial; això fa que ens trobem complexos adobers a diferents èpoques de la nostra història i que les diferències entre ells no siguin gaire substancials. Així, veiem que la característica d'aquests centres està dominada per la gran quantitat d'aigua que es necessita per portar a terme aquests processos. Adobar o tenyir pells no requereix instal·lacions gaire sofisticades: només uns clots (de ceràmica, fusta, excavats a la roca o el terra), aigua (que pot ser transportada amb gerres, amb canalons de fusta o amb cubells, extreta de pous o mitjançant recs) i, a vegades, foc per escalfar l'aigua.

Aquestes necessitats, juntament amb els residus i les males olors generats per l'activitat, expliquen l'emplaçament de les adoberies de Lleida. Si és a l'interior de les ciutats, vora els límits urbans i darrere de les muralles (Lleida, Granollers), i si és a fora, molt a prop de rius, sèquies o regs (Igalada, Vic, Tàrraga).

Adobar consisteix a fer que un material orgànic, com ara les pells dels animals, es converteixi en cuir —que és imputrescible— i, alhora, dotar-lo d'algunes qualitats com ara la suavitat, la resistència o la flexibilitat adients per poder fabricar infinitat d'estris i abillaments.

Desconeixem el procés i el tipus de pell adobada a les adoberies descobertes. Malgrat tot, el topònim del carrer permet assegurar que s'hi trobaven les adoberies o calcineries dels blanquers, ofici d'adobar caracteritzat per la utilització de l'adob vegetal que deixava les pells en blanc. Bàsicament, pells grosses per a soles de sabata.

Malgrat l'especialització dels blanquers creiem que les dimensions dels dipòsits apunten vers el tractament de pells més petites (cabra i ovella) que van rebre fins i tot el tintat. Segurament, a les adoberies documentades s'utilitzava un

sistema idèntic o semblant al del “marroquí vell”, ben documentat i descrit en l'adoberia preindustrial de Cal Granotes (segle XVIII) d'Igalada. El procés, seguint la descripció d'altres autors,²² es pot dividir, a grans trets, en tres etapes:

Treballs de ribera

Consisteix en la neteja exhaustiva de les pells i la seva preparació per a ser adobades. En aquest procés les pells es van introduint successivament en recipients o clots amb diferents dissolucions d'aigua i calç en proporcions variables. Aquest procés, complementat amb les tasques de ferrejat i descarnat, deixa les pells netes. Amb aquests processos també s'aconsegueix la neutralització i el rendit de les pells, és a dir, canvis de caràcter químic i físic que deixen les pells enllestides per a ser adobades.

22. Recollim el text i la descripció publicada en l'article “Evolució tecnològica de l'adob de pells a l'etapa preindustrial” d'en Jordi, Joan i Albert Enrich a *III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya 2006*, vol. 1, 76-91, 2007.

El remull

Les pells de l'escorxador arribaven a l'adoberia seques o salades. El remull és una operació que consisteix en la rehidratació de la pell, o sigui, tornar la pell al seu estat inicial. Les pells se submergien a l'aigua d'un petit riu, una sèquia, un reg o en el clot de remull.

Una vegada rehidratades i netes de sang i de brutícia soluble, es fendien o no (doblegar o tallar en peces i treure les parts no aprofitables com la cua i les potes). Si la pell ho necessitava es ferrejava sobre la post (cavall de fusta sobre el qual es raspaven les pells) per deixar-la neta de cascàries, fina, llisa i amb els porus oberts.

Encalcinat

A continuació s'introduïen en els calciners on hi havia aigua i calç apagada (fàcil identificació d'aquestes estructures per la presència de restes de calç enganxades a les parets). L'efecte alcalí de la calç provoca el despreniment del pèl, elimina l'epidermis, infla la pell i emulsiona el greix natural. Passats uns dies, les pells es treien dels clots i passaven a la post, fusta corbada amb dues cametes, on es treia el pèl exterior i les restes de carn interior mitjançant una operació de raspat.

Desencalcinat o alum

Un cop pelades i descarnades se submergien en el clot de l'alum omplert amb una solució d'aigua i excrements animals. Aquesta operació consisteix en un atac biològic a la substància proteica de la pell, per l'acció dels ferments amb l'objectiu d'eliminar la calç que restava de l'anterior procés i deixar les pells preparades per al seu adob.

L'adob

L'adob de les pells en època preindustrial podia fer-se mitjançant diferents sistemes: amb substàncies minerals, vegetals o amb oli, sense que siguin excloents entre ells, és a dir, es pot donar més d'un sistema convivint al mateix espai. El procés consisteix a submergir les pells en uns clots plens d'aigua

Xavier Payà, Les adoberies d'època feudal a la ciutat de Lleida

i d'altres elements perquè les substàncies tànniques (en el cas de l'adob vegetal fet amb escorça de pi) travessin el gruix de la pell i quedi adobada i convertida en cuir. Aquest procés podia arribar a durar fins i tot un any.

Adobatge

L'adob consisteix a transformar la pell en cuir, i per tant fer-la resistent a la putrefacció i alhora augmentar-ne la resistència a la temperatura i els agents químics, a més de guanyar plasticitat i suavitat. Les pells es col·locaven dins els clots, juntament amb aigua i escorça molta.²³ Aquesta operació durava uns

23. Al segle XVIII les adoberies de l'Anoia, segons consta en el Museu de la Pell d'Igualada, feien servir per a adobar les pells les flors i les fulles moltes de l'arbrust molt ric en tanins i molt tòxic anomenat roldor en català i emborrachacabras

quants mesos, segons el tipus de cuir a adobar. Ja adobades i escorregudes, les pells s'assecaven, possiblement en una planta superior. Un cop seques, es tenyien i s'ensaginaven.

Treballs d'acabat del cuir

El tenyit

Cal recordar que la pell és translúcida i que durant segles el color de la pell havia estat moltes vegades el color dels adobs emprats.

A Lleida, les adoberies dels blanquers tenien uns petits clots circulars on suposadament s'hi farien operacions de tenyit. Els colorants naturals no sempre es podien aplicar directament ja que podien ser eliminats fàcilment amb aigua. Per aquest motiu s'usaven unes substàncies anomenades mordents, entre les quals trobem l'alum, el tartrà i les agalles. El tractament amb el mordent es feia abans de rebre el tenyit, era un procés preparatori del cuir per rebre els tints. Els tints eren aplicats directament per l'exterior de la pell a ambdues cares amb l'ajuda de pinzells, esponges, draps de llana, brotxes i raspalls. Posteriorment es deixaven assecar i s'ensaginaven amb greix o llard, mitjançant un raspall o pinzell, sobre un taulell.

El greixatge

El cuir, un cop sec, esdevenia un producte dur i sense flexibilitat. La suavitat, flexibilitat i tacte requerits per cada tipus d'aplicació a què anava destinat el cuir s'obtenia en l'operació de greixatge. Els productes més emprats eren greixos animals, olis de peix o una mescla de tots dos.

Tots els processos de transformació (remull, encalcat, d'adob i tenyit) tenien lloc en un medi aquós. Després d'aquests processos o entremig d'alguns (entre l'adob i el tint o greixatge) era necessari que la pell perdés aigua. L'assecat de les pells havia de ser lent i a baixa temperatura. Per aquest motiu les adoberies tenien uns estenedors/assecadors oberts als pisos superiors; eren unes grans sales plenes de finestres i molt ventilades. També està documentat que en molts casos es feia a l'aire lliure utilitzant les parets de l'adoberia i de les muralles.²⁴

en castellà, el nom botànic del qual, *Coriaria myrtifolia*, prové del llatí *corium*=pell d'home o d'animal, paraula que en català ha donat precisament cuir. I relacionat amb això cal esmentar també que les fulles enduretes, pròpies de moltes plantes mediterrànies, se'n diu que són coriàcies. En el

procés d'adobatge, el roldor s'usava en la fase de l'adob, un cop les pells havien estat ferrejades, encalcinades i alumades. L'adob consistia en un bany o tractament de les pells dins uns clots plens de materials orgànics com ara escorces, fulles i flors moltes de diverses plantes riques en tanins —la més emprada era el roldor—, per tal de transformar les pells en un material imputrescible i pràcticament acabat amb vista a la seva utilització com a cuir. Aquesta fase d'adob podia durar entre quatre i cinc mesos. A més del roldor i l'escorça de pi s'empraven com a adobs vegetals de blanqueria fulles, fustes i escorces de castanyer, sumac, quebratxo, mimosa, roure i alzina, entre d'altres, totes aquestes espècies són riques en tanins.

24. En relació amb aquest fet, volem destacar els abundants forats de bigues de fusta (horitzontals i inclinats) trobats en la paret del tancament fluvial, els quals haurien pogut suportar

L'arquitectura del complex adober (INT-149/INT-226)

Identificació de les unitat productives i residencials (INT-149/226)

L'anàlisi del parcel·lari actual en relació amb les voltes que suporten el carrer Blanquers i les adoberies documentades a la rambla Ferran permet establir amb molta precisió la correspondència entre els tallers de producció i les cases dels adobers.

Així veurem com les sis adoberies documentades es corresponen amb quatre unitats o cases que han mantingut la planta fins als nostres dies, la qual es remunta al segle XIII (vegeu fig. 7).

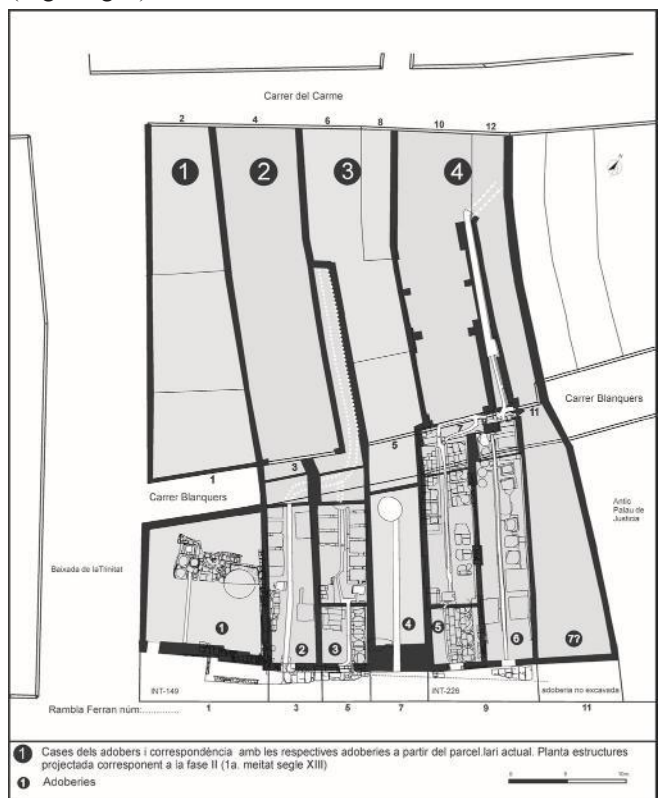

Fig. 7. Planta general de les adoberies.

La possibilitat d'aquesta definitiva i nova proposta parteix de la recent i exhaustiva documentació de l'adoberia número 5 i 6 l'any 2006 (INT-226). El repicat de les parets i excavació de la zona coberta sota les voltes del carrer Blanquers, que en les anteriors adoberies no es va poder realitzar, ha servit per constatar que l'adoberia tenia continuïtat i es comunicava en direcció oest cap a un altre espai constructiu situat sota la casa del número 7 del carrer Blanquers (celler/magatzem).

La relació entre l'espai ocupat per l'adoberia 5 i 6 (rambla Ferran 9), la part situada sota les voltes del carrer i la casa existent a la façana nord del carrer Blanquers núm. 7 i 9 és prou evident, tractant-se

la balconada d'un segon pis destinat a l'assecat de les pells. El forjat d'aquest estenedor es recolzaria en els envans/parets de separació construïts amb arcs de mig punt i llum tapiada com els documentats.

d'una unitat que incloïa espai productiu i residencial. Distribució arquitectònica que es pot reconèixer encara en l'estructura de les cases (vegeu figura 21) i que certifica alguna de les dades documentals recollides en l'apartat anterior (Lladonosa 1976: 46).

Casa Adober 4

Aquestes dues adoberies (5 i 6 / INT-226) formaven part d'una sola unitat, ja que estaven comunicades per sota de les voltes del carrer, tenien una captació d'aigua comuna i s'hi accedia des del soterrani conservat a la casa del número 7 del carrer Blanquers. Una porta tapiada oberta en el mur nord de la mina obre la possibilitat que una altra adoberia, situada al nord-est (actual pati ocupat per l'edifici del número 11 de la rambla Ferran), correspongui a un tercer espai productiu d'aquesta propietat (casa/alberg 4 correspon actualment als números 10 i 12 del carrer del Carme, 7-9 i 11 del carrer Blanquers i 9 i 11 de la rambla Ferran).

Casa Adober 2

Tant la planta de la mina com la de les adoberies 5 i 6 es pot traslladar i encaixar perfectament sobre l'espai ocupat per l'adoberia número 2 i 3 (INT-149). A més, l'amplada d'aquells dos obradors coincideix actualment amb la casa construïda al número 4 del carrer del Carme, número 3 del carrer Blanquers i un carreró sense sortida —fossilització de l'espai ocupat per la mina de captació d'aigua. Això permet identificar una altra unitat senyalada com la casa/ alberg 2 d'un adober de característiques idèntiques a la propietat número 4.

Casa Adober 1

Una altra unitat adobera agrupava antigament les cases que actualment configuren el número 1 del carrer del Carme, número 1 del carrer Blanquers i número 1 de la rambla Ferran. S'observa clarament com l'envà de separació medieval entre les dues primeres adoberies es correspon amb la mitgera de separació conservada en el parcel·lari actual. Es tractaria de l'únic complex casa-alberg 1 no comunicat mitjançant voltes i on s'ha de descartar l'existència d'un celler subterrani.

Casa Adober 3

Ens queda una última parcel·la, la que avui dia es correspon amb la finca número 6 i 8 del carrer del Carme, número 5 del carrer Blanquers i número 7 de la rambla Ferran. L'espai corresponent al pati localitzat darrere del tancament de la ciutat és el més mal conegut i caldria considerar si realment existia un taller dedicat a l'adob de les pells. El portal obert en el tancament fluvial, la gran bassa amb canal de drenatge i l'absència de dipòsits, malgrat que només es va poder excavar la meitat sud-oest de la seva superfície, obliga a posar en dubte

la funcionalitat exacta d'aquest espai que malgrat tot hem seguit considerant-lo com l'adoberia núm. 4 de la casa/alberg 3.

Taller / adoberia

La planta

Adoberia 1

És la més gran de totes amb una superfície de 100 m². De planta quadrada, s'hi accedia directament a través del carrer Blanquers mitjançant dos o tres trams d'escales (fig. 9). També és l'única adoberia que en els seus inicis manté de tancament fluvial els vells murs de la ciutat andalusina.

Adoberies 2, 3, 4, 5 i 6

Es tracta d'espais rectangulars de 4,5 metres d'amplada i 20 metres de llargada perpendiculars al tancament fluvial de la ciutat, recrescut sobre les restes de la muralla andalusina (segle x dC). Els clots i dipòsits estan distribuïts al llarg i adossats a les mitgeres. Totes les estructures i espais productius estaven coberts. Uns per les voltes que suporten el carrer Blanquers, altres pels cellers de tint de volta rebaixada adossats al mur de tancament, i la resta, pel forjat del primer pis on hi havia l'estenedor de les pells.

L'encaix i comunicació entre les cases medievals d'època feudal, amb una orientació diferent a la que disposaven les adoberies, perpendiculars al traçat de l'antiga muralla andalusina, es corregia construint dues tramades de volta sota el carrer amb eixos centrals desplaçats (vegeu figura 8).

L'amplada de la segona volta establia la distribució i orientació definitiva de l'espai intern de les

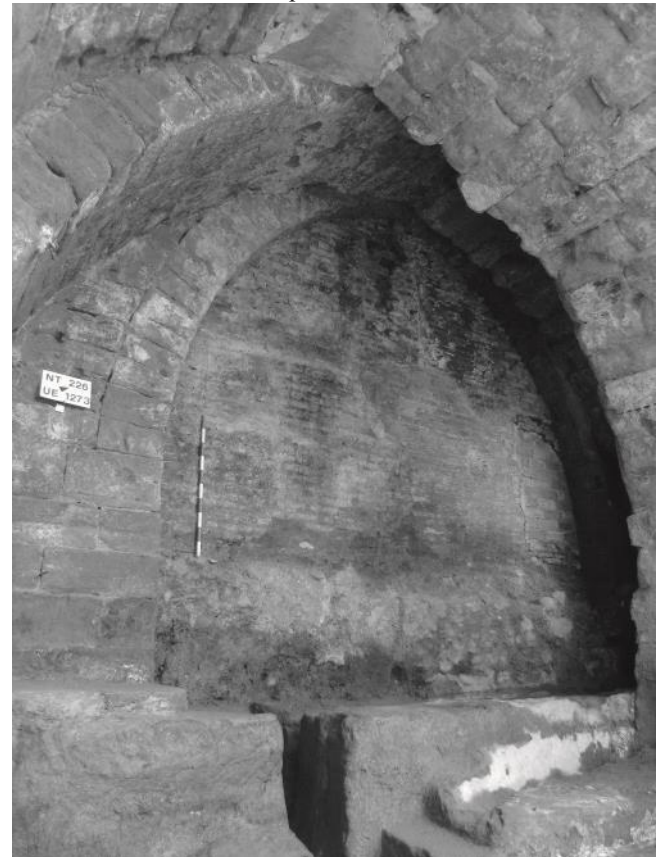

Fig. 8. Detall de les dues voltes que suporten el carrer localitzades al nord de l'adoberia núm. 5. Al fons, l'arc apuntat d'entrada/ sortida al celler de la casa de l'adober tapiat al segle xx.

adoberies, encaixat entre murs de separació o envans perpendiculars als estreps de la volta i el tancament fluvial. Murs construïts amb grans arcs apuntats cecs que descarregaven el pes del forjat i de les parets del pis superior.

L'accés

L'accés a les adoberies (núm. 2, 3, 4, 5 i 6) es va resoldre mitjançant una solució constructiva ben original. Els blanquers accedien als clots, on es realitzaven els treballs d'adob de les pells, a través dels soterranis existents en les cases aixecades a la façana occidental del carrer Blanquers. Una gran arcada, corresponent al límit sud-est d'aquests soterranis, donava accés a l'espai situat davall de les voltes que suporten encara el carrer Blanquers (fig. 8).

En canvi, a la planta superior de l'adoberia s'hi accedia directament des del carrer Blanquers. Allí s'assecaven les pells, es realitzaven alguns acabats i possiblement també es rebia la pell dels escorxadors. Un cop rebudes o adobades, les pells eren pujades o baixades amb la corda i el ganxo a través de la trapa oberta en el forjat del pis (fig. 21).

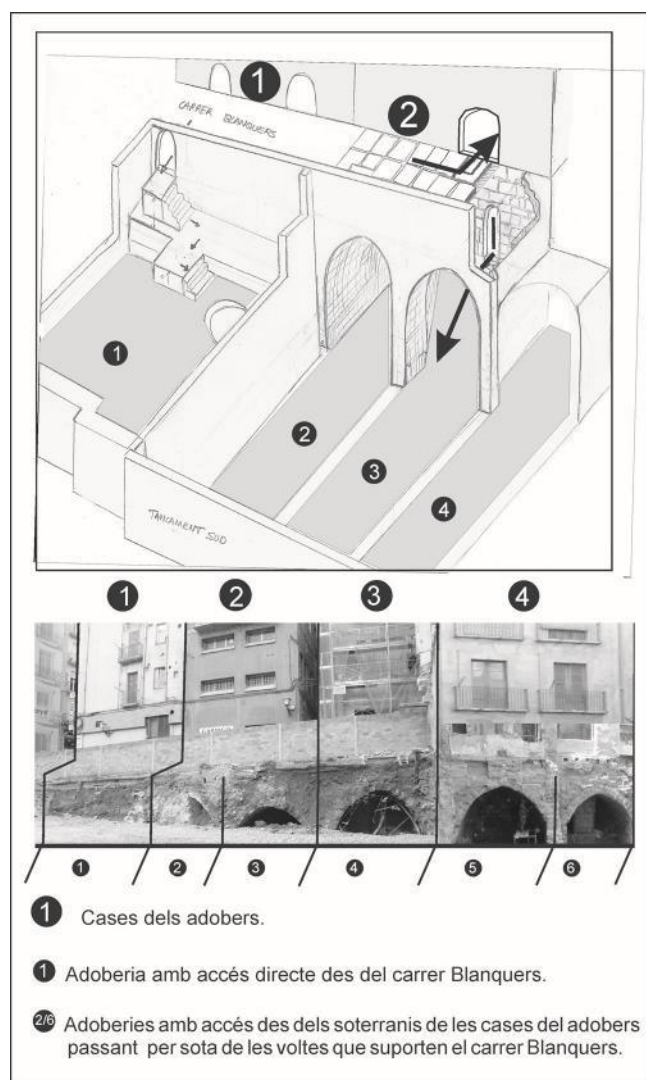

Fig. 9. Restituïció axomètrica del funcionament de les adoberies en relació amb el carrer Blanquers en època feudal sense la representació del pis superior on s'assecaven les pells. A sota, muntatge fotogràfic de les voltes i correspondència amb les respectives adoberies i cases dels adobers. les diferents àrees relacionades amb els processos que finalitzen en l'obtenció del cuir tenyit.

Distribució interna de les adoberies

A l'interior d'aquests patis allargats, els clots, bàsicament dipòsits quadrats, rectangulars i circulars, estaven localitzats i distribuïts a banda i banda dels murs perimetrals. Pel centre hi passava la continuació del canal de la mina on desguassaven el dipòsits. Estava cobert amb lloses planes de pedra, configurant un estret passadís que s'aixecava 50 o 60 centímetres, en relació amb el fons intern dels dipòsits/clots. Servia, doncs, de plataforma de pas i treball, facilitant als calcinaires i adobers la manipulació de les pells submergides en els dipòsits.

Si analitzem les adoberies documentades resulta prou evident que en totes hi ha una repetició i distribució d'estructures molt semblant. Per tant, tot i correspondre en alguns casos a un mateix adober i estar comunicades, creiem que en cada adoberia s'iniciava i completava el procés d'adob i tenyit de la pell. No s'intueix, doncs, a partir de la distribució i tipologia de les estructures, cap especialització que pogués indicar-nos que en una adoberia s'hi fessin processos diferenciats o complementaris en relació amb la del costat del mateix propietari. Intentarem, doncs, en cada adoberia i fase arqueològica, identificar

Ho intentarem malgrat que no coneixem amb detall el tipus de procediment emprat en aquestes adoberies del segle XIII. En relació amb les mostres recollides hem de dir que no esperem grans resultats, ja que les profundes reformes i reutilitzacions de les estructures originals del segle XIII i les del segle XV, han provocat que els sediments conservin pocs indicadors químics de l'activitat realitzada a l'interior dels clots.

L'únic aspecte diferencial a les unitats de propietat formades per l'adoberia 2-3 (casa/alberg 2) i 5-6 (casa/alberg 4) és l'existència d'un celler cobert amb volta rebaixada adossat al tancament fluvial. L'interior acollia entre quatre (adoberia 5) i cinc dipòsits circulars (adoberia 3). Aquest espai cobert amb volta no es repeteix en la resta d'adoberies, però sí els clots circulars associats a un pou, protegits per les voltes del carrer Blanquers (adoberia núm. 6) o bé, pel pis superior on hi havia l'asseccador (adoberia núm. 1 i 2).

Els arcs apuntats cecs de descàrrega que configuren els murs de separació entre l'adoberia núm. 5 i 6 de la propietat adobera núm. 4, ens permeten assegurar l'existència d'un pis superior, utilitzat per estendre i assecar les pells, al qual s'accedia directament des del carrer Blanquers. No tenim cap dubte que aquest costós i complex sistema de construcció dels murs perimetrals o envans s'havia dut a terme per les necessitats de suportar un pis superior. Aquests estrets murs (60 centímetres) rebien l'encaix de les bigues del forjat i la càrrega de les parets i pilars que suportaven la coberta d'un o dos pisos, on hi havia l'estenedor/asseccador de les pells.²⁵

25. Els treballs de restauració han posat al descobert que el mur de separació entre l'adoberia núm. 6 i la casa del núm. 11 de la rambla Ferran, encara conserva els arcs apuntats de descàrrega fins a nivell del primer pis (vegeu fig. 10).

Fig. 10. Vista de l'arc de descàrrega de la paret de tancament nord de l'adoberia núm. 6 descobert durant els treballs de restauració de la sala.

Més difícil resulta esbrinar si la distribució de l'espai disponible d'un adober en petits tallers rectangulars respon a una voluntat de millorar la capacitat productiva, molt condicionada pel volum de pell que cabia en els clots d'adob i els mesos que havia d'estar submergida; si està determinada per una qüestió estructural basada en la crugia de les voltes que suporten el carrer Blanquers, o si ve determinada per una forma de treballar que prioritza un carreró estret amb dipòsits a dues bandes controlats per una sola persona en contra d'una distribució més radial i oberta en un pati de planta quadrada.

Per tant, i tenint en compte el procés d'adob en època preindustrial descrit anteriorment, hauríem de ser capaços d'identificar en cadascuna de les adoberies les següents estructures i espais:

1. Clots/dipòsits utilitzats en el remull i calciners —per cremar i inflar la pell i extreure el pèl.
2. Clots/dipòsits de neteja i esbandit per deixar la pell sense restes de calç (alumat).
3. Clots/dipòsits d'adob —procés de transformació de la pell en cuir.
4. Dipòsits circulars destinats al tenyit.
5. Assecador de pells.
6. Zona de treball per al raspat, tallat, etc.
7. Recepció de pell i emmagatzematge.

No sabem quin tipus de pell es treballava a les adoberies de Lleida, si pell petita (oví, caprí, etc.) per a corretges, guants, bosses, etc., o bé, pell grossa bovina per a sola de sabata. Segurament, de les dues, malgrat que ens inclinem per les petites, ja que es tractava d'adoberies amb dipòsits de poca capacitat, encara que abundants, i amb un nivell tecnològic molt elevat que incloïa el tenyit del cuir.²⁶

26. Mantindrem al llarg de tot l'estudi, malgrat la manca de mostres bones per analitzar, el convenciment que els clots circulars corresponen a dipòsits per tenyir el cuir, segons ens va explicar el director del Museu de la Pell d'Igualada, el senyor Jordi Enric, després d'una visita realitzada l'any 2004 a l'excavació de les adoberies 2, 3 i 4. Interpretació recollida en les actes del III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya (Enrich *et al.* 2007: 88).

Captació i desguàs d'aigua a les adoberies

Per comprendre el sistema de proveïment d'aigua a les adoberies hem de parlar primer del gran celler/ magatzem que formava part de la casa de l'adober. Com ja hem dit, des

d'aquest espai conservat en el soterrani del número 7 del carrer Blanquers, s'accedia antigament als respectius tallers (adoberies 5 i 6), passant per sota les voltes que suporten el carrer.

En el moment de ser descobert no es podia entrar al celler des de la rambla Ferran, ja que el tapiat (u.e.: 1365) de l'arc de sortida/entrada a les adoberies, dividia, des de finals del segle XIX, les dues propietats (vegeu fase X). L'autorització del propietari ens va permetre dibuixar la planta, fotografiar les parets del soterrani i incorporar aquesta documentació al conjunt de dades de la intervenció (INT-226).

La mina de captació d'aigua de les adoberies 5 i 6 ens serveix per entendre el sistema de proveïment d'aigua en tots els obradors documentats. En aquest cas, es tracta d'una construcció contemporània a la paret nord del celler de la casa de l'adober i presenta unes solucions constructives, com ara la coberta, re-

Fig. 11. Vista general del celler des de ponent. Al fons, l'obertura realitzada en el tapiat durant els treballs d'excavació.

alment excepcionals. Els murs que la delimiten estan fets amb grans blocs rectangulars de pedra molt ben treballats units amb morter i petits còdols de riu.

Segons el tipus de coberta i alçada, la mina es pot dividir en dos trams:

1. El primer, de set metres de llargada i més proper a les adoberies, està cobert amb una volta molt estreta i apuntada (fig. 12, 1). Tot seguit trobem una curiosa mitja volta de quatre metres d'amplada construïda mitjançant filades d'aproximació, semblant a una gran mènsula, a la qual s'adossa la paret nord del celler²⁷ (fig. 12, 2). Al final d'aquest primer tram hi ha una galeria vertical de comunicació utilitzada

27. Segurament es tracta d'un element arquitectònic anterior seccionat per la meitat i reutilitzat en la construcció de la mina. No descartem que sigui una obra andalusina testimoni d'un aprofitament anterior de l'aigua de la mina i, per tant, de l'existència d'unes adoberies d'època andalusina. El folrat de l'estrep nord d'aquesta singular mitja volta en forma de mènsula, fet per regularitzar la paret de la nova mina d'època feudal, impedeix veure la seva configuració original.

Fig. 12. Detall dels elements arquitectònics que cobreixen el tram final de la mina.

de pou per captar l'aigua des de la planta baixa de l'edifici construït a sobre de la mina (fig. 12, 3) que secciona i divideix en dos trams la mitja volta en forma de mènsula.

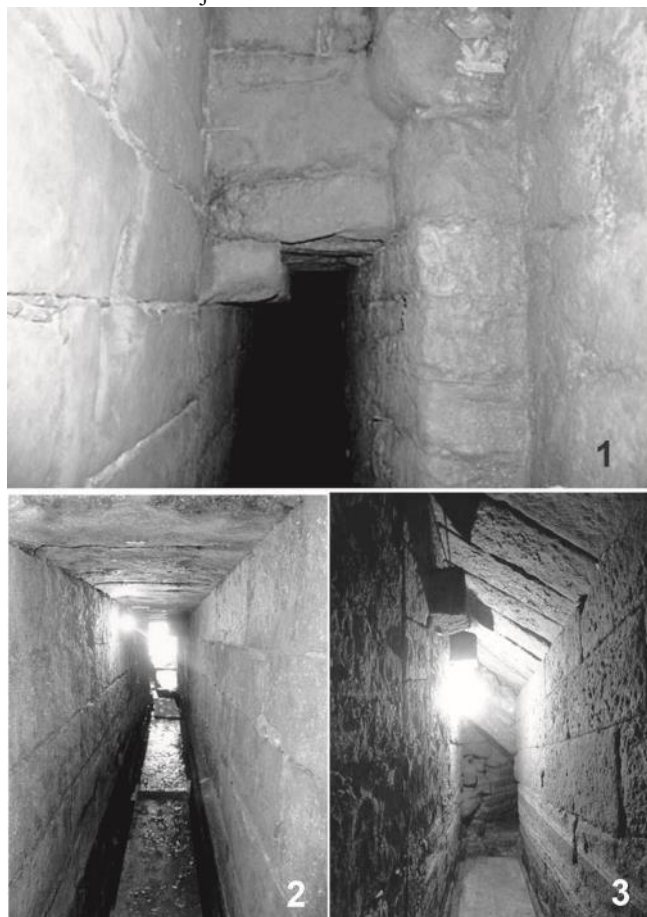

Fig. 13. Vistes del segon tram de la mina.

2. A partir del pou, la galeria es fa més baixa i estreta, amb una alçada de 1,60 metres i una amplada de 65 centímetres (fig. 13.1). Es tracta d'un tram d'onze metres de llargada amb una coberta arquivada feta amb grans lloses de pedra recolzades sobre les mènsules que hi ha imbricades en els respectius tapiats estructurals dels arcs de descàrrega que formen la paret nord del celler. Al costat oposat, és a dir, la paret nord de la mina, les

mateixes lloses es recolzen planes (13.2) o, amb una inclinació de 45 graus, sobre el coronament del mur (13.3).

Cal destacar que tant les mènsules com les lloses de coberta de la mina tindran, segles després, una segona funció estructural de recolzament i imposta a la volta de canó rebaixada de maons construïda a l'interior del celler (fig. 14).

Al final d'aquests dos trams, i després d'un recorregut de 18 metres de llargada en direcció al carrer

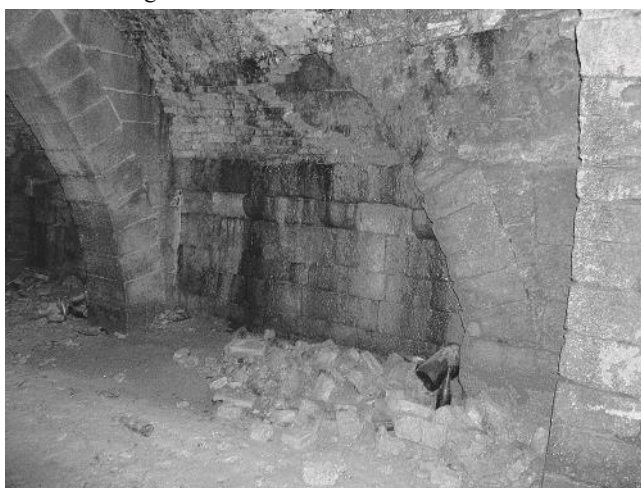

Fig. 14. El repicat de l'arc de descàrrega seguint la línia de lloses que a la banda oposada del mur són la coberta de la mina i les tres mènsules de recolzament. Un pla avançat en relació amb el mur de tapiat original entre els arcs de descàrrega de la paret nord, aprofitat d'imposta i estrep per a la nova volta de maons que actualment cobreix el celler.

del Carme, la mina gira 45 graus cap al nord-oest, es fa més baixa i estreta i les parets són de maçoneria irregular (fig. 15.1). L'accés i documentació d'aquest tram resulta impossible i no sabem fins on arribaria (fig. 15.2).

Accedir a l'interior de la mina ens ha permès saber de quin lloc es captava l'aigua i com es transportava cap als calciners. La solució dels constructors

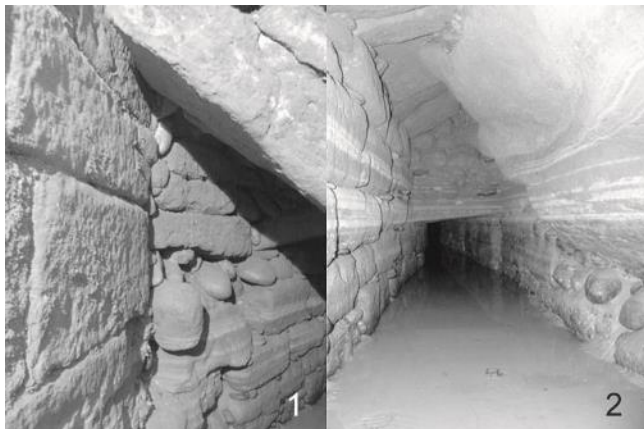

Fig. 15. Vistes del primer tram de la mina. de les adoberies consistí a obrir mines en direcció a la base del Turó (carrer del Carme) on hi havia diverses fonts naturals i bosses d'aigua entre les vetes de pedra sorrenca.²⁸ Aigua neta que brollava a

28. En relació amb el sistema de captació d'aigua disposem d'una interessant citació del geògraf i historiador originari de Damasc Abu al-Fida (1273-1331). No sabem si la informació li arribà com a conseqüència del prestigi que les pells adobades, especialment les aludes per fabricar guants, tingueren a dins i fora de la península o a través d'una font andalusina o àrab anterior. Localitzà geogràficament Lleida i destaca, com una de les característiques rellevants de la ciutat, l'existència de "ganaa". Un terme àrab que designa genèricament canals però que en la terminologia hidràulica designa galeries drenants que recullen i condueixen aigües subterrànies d'una conca hidrogràfica i la traslladen per gravetat al llarg de quilòmetres. Per tant, l'autor utilitza un terme que no es pot relacionar directament amb les mines subterrànies documentades però això no vol dir que malgrat que l'utilitzés erròniament o d'una forma genèrica no es referís a les estructures de captació hídrica de les nostres adoberies, que segons l'autor utilitzaven destres artesans de Lleida —no especifica quin tipus d'artesans i oficis però cal pensar que són els que transformen la pell animal en cuirs. El text diu així: "Lleida se situa a l'orient del riu de Saragossa i, al mateix costat de Lleida, hi ha la muntanya d'al-Burt (Pirineus) que fa de partió entre al-Andalus i la terra gran. És una ciutat molt antiga i fou una de les capitals de l'orient d'al-Andalus. Té aigua conduïda a través de canals "ganna" subterrànies i, amb ella, fan prodigis en les arts i els oficis, multitud de gent entesa en aquelles feines. (...) (Eritja 1996: 60). Text original (Reinaud 1840: 181) i traducció al castellà a "Abulfeda, descripción de España", *Boletín de la Real Sociedad Geográfica de Madrid*. Francisco Molla 1906. Molt més tardana però no menys interessant és la descripció de Pascual Madoz (Madoz 1850: 243) on deixa constància d'aquests afloraments naturals d'aigua, els mites que havien generat i una encertada interpretació geològica sobre la seva naturalesa i formació. "Son diferentes las casas de las calles de la Magdalena y Curtidores que tienen pozos de agua potable y sabrosa, desde cuyo antepecho se oye la corriente que viene de la falda del cast. La casa señalada con el número 30, perteneciente a Antonio Lluen, tiene en la entrada de la bodega una mina que penetra buen trecho en dirección del castillo, por medio de la cual corre un arroyo de agua cristalina, que se supone ser de la misma calidad que la que recorre los pozos de la Magdalena. Distintas conjeturas se han formado acerca de la procedencia de esta agua. Los autores del Diccionario Geográfico Universal, publicado en Barcelona el año de 1832, suponen proceder de un espacioso depósito que construyeron los romanos en el espesor de la colina del castillo, trayendo el agua del Segre por medio de conductos subterráneos; mas esto carece de fundamento. De la relación dada por el comandante de Ingenieros francés en 1812 al barón de Gurriat, gobernador de la plaza, resulta que las aguas proceden del pie de la colina del castillo, cuyo terreno es arcilloso en la parte superior; y arenisco en la inferior. Somos, pues, de opinión que

una temperatura constant durant tot l'any ideal per adobar les pells. Per fer-la arribar fins a les adoberies localitzades darrere del mur de tancament de l'areny calia construir complexos galeries que passaven per sota de les cases i albergs localitzats entre el carrer del Carme i el carrer Blanquers. Ara, podem

Xavier Payà, Les adoberies d'època feudal a la ciutat a Lleida

assegurar que un sistema idèntic al documentat era el que subministrava aigua a l'adoberia número 2 i 3. El traçat d'aquesta mina s'ha mantingut en el parcel·lari actual configurant el carreró sense sortida, perpendicular al carrer Blanquers i en direcció al carrer del Carme, que al segle ^{xvii} era conegut com el carrer d'en Claver (Lladonosa 2007: 560).

Tant el canal intern que hi ha en el terra de la mina com l'inici de les parets perimetrals, estan repicats a la pedra sorrenca del terreny natural. Aquest estret canal de 25 centímetres d'amplada i 40 centímetres de profunditat (fig. 16) gira bruscament sota les voltes del carrer per dirigir-se cap a l'adoberia número 5, on es dividia en dos ramals destinats a transportar aigua a banda i banda dels calciners. Altres canals perpendiculars partien del traçat central, com el que derivava l'aigua cap a la cisterna de l'adoberia número 6 i un altre cap a l'adoberia núm. 7 encara per descobrir.

L'aigua sobrant de la mina continuava a través dels canals centrals que recollien l'aigua bruta dels dipòsits, travessant, d'est a oest, tota l'adoberia. Aquests canals desaguaven a la sèquia d'Alcarràs, a través de petites portes obertes en el tancament fluvial que podien tancar-se amb pales en cas de crescudes del riu Noguerola i Segre que passaven a escassos metres de la sèquia i el mur (vegeu fig. 17).

Una altra estructura hidràulica molt important que apareix en totes les adoberies són els pous excavats fins a assolir la capa freàtica del riu (vegeu fig. 18).

Sempre apareixen al costat dels dipòsits circulars on suposem

que es realitzaria el tenyit del cuir. La seva presència i localització és comprensible ja que els clots circulars no podien proveir-se del canal situat al fons de l'adoberia, que ja havia derivat l'aigua cap als calciners. Es necessitava, per tant, una font d'aigua neta i pròxima que es va resoldre en tots els casos amb la construcció d'aquests petits pous. la mina

Proposta de funcionament i secció interpretativa (casa/alberg 4 i adoberia 5)

En tots els edificis del carrer del Carme, localitzats entre la baixada de la Trinitat i l'Audiència s'hi pot, o s'hi podia antigament, entrar i sortir des del carrer

los manantiales proceden de las filtraciones de la inmensa vega que se extiende a espaldas del castillo, mucho más elevadas que el terreno por donde corren las aguas de que trata."

Fig. 17. Detall del portalet corresponent al desguàs de l'adoberia núm. 3 obert en el tancament fluvial. Observem els dos nivells de paviment (fase I i II) i els encaixos laterals dels brancals on anirien encaixats els taulons o la pala per tancar el forat i evitar la inundació de l'interior.

Blanquers. Es tracta, per tant, de cases allargades que donen a sengles carrers de la ciutat.²⁹

El desnivell existent entre els dos carrers (4,5 metres) i la comunicació entre les dues façanes se superava interiorment a través d'un soterrani adossat a la façana del carrer del Carme que alhora es convertia en la planta baixa amb sortida al carrer Blanquers. A la casa del número 10 del carrer del Carme identificada com la casa de l'adober 4, part d'aquest pis, el més proper a la façana del carrer del Carme, es va transformar en època moderna en un celler on reposava el vi fermentat en els cups localitzats sota el carrer del Carme.

Un segon soterrani, davall de la planta baixa que dona al carrer Blanquers, servia per accedir al nivell on es trobava l'adoberia localitzada darrere del tancament fluvial de la ciutat. Es tracta d'un gran magatzem, obert a les voltes que suporten el carrer Blanquers (vegeu fig. 21).

Aquest magatzem/celler és un espai rectangular de sis metres d'amplada i 16,70 de llargada tancat a nord i sud per parets de blocs rectangulars units amb morter i petits còdols a les juntes. Cada paret disposa de dos arcs apuntats cecs de 5 i 6 metres de llum que descarregaven el pes i les forces dels pisos

29. Volem agrair al senyor Segura les facilitats prestades per accedir als soterranis de la casa número 16 i 20 del carrer del Carme.

Fig. 18. Pous de les diferents adoberies.

superiors. Cal recordar que la paret nord del celler també ho és de la mina de captació d'aigua.

De la imposta o estreps d'aquestes arcades de descàrrega perimetrals arranquen pilastres d'on parteixen nous arcs apuntats, en aquest cas oberts i perpendiculars a les parets (vegeu fig. 19 i 20). Es tracta de veritables arcs diafragmàtics on anaven encastades les bigues de fusta que aguantaven el forjat del pis superior. Actualment, la volta de canó rebaixada feta amb maons (segles xvii-xviii) que va substituir el forjat de fusta, impedeix veure el ronyó original d'aquestes arcades perpendiculars.

L'espai ocupat pels clots de l'adoberia núm. 5 i 6 estava dividit en dues plantes, a la primera s'adobaven les pells i s'hi accedia des del soterrani de la casa de l'adober i a la segona o pis superior, es penjaven les pells per assecar-les entrant des del carrer de la Blanqueria. Una trapa oberta en el forjat servia per pujar i baixar les pells i era l'única obertura de comunicació entre les dues plantes. L'assecador situat a la planta superior deuria ser una estructura lleugera de fusta feta amb pilars i bigues de fusta que ajuntaven

Fig. 19. Detall de la paret nord amb l'arc de descàrrega perimetral i la pilastra d'arrencament de l'arcada perpendicular o diafragmàtica.

els cavalls d'una teulada amb el pendent en direcció al carrer de la Blanqueria (vegeu fig. 21).

Descripció de la seqüència estratigràfica

Després de veure els aspectes generals relatius al funcionament general de totes les adoberies arriba el moment d'analitzar els resultats arqueològics de la intervenció realitzada l'any 2006 (INT-226). Inclourem la descripció de les estructures agrupades en les respectives fases històriques, per tal de conèixer l'origen i els canvis soferts en les adoberies núm. 5 i 6, des del segle ^{xiii} fins a la construcció dels primers edificis de la nova rambla de Ferran a finals del segle ^{xix}.

És important destacar que la construcció dels obradors va implicar una modificació radical del

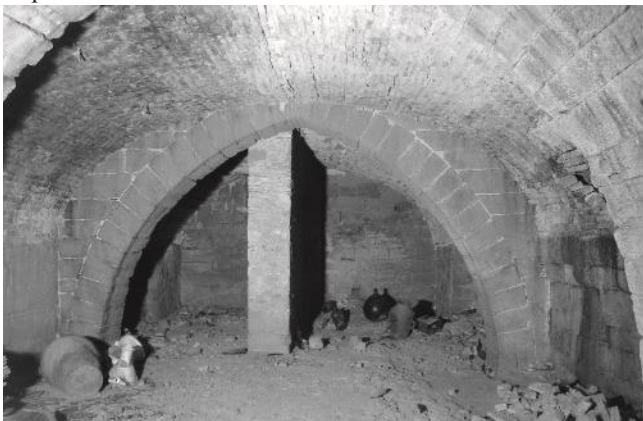

Fig. 20. Detall del vèrtex i la clau dels arcs diafragmàtics tapats per la volta de canó de maons d'època moderna.

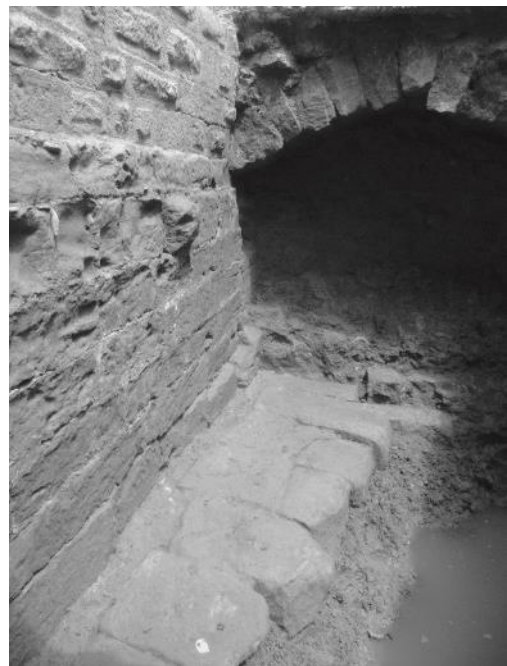
Fig. 22. Detall dels blocs de la muralla andalusina sobre els quals es remunta la muralla del segle ^{xiv}. Observeu l'espai existent entre els blocs erosionats i la muralla omplert de morter de calç. No sabem si pertany al nucli interior de la construcció andalusina o bé és una capa relacionada amb el reforçament de la base per al nou tancament d'època feudal.

Xavier Payà, Les adoberies d'època feudal a la ciutat de Lleida
sòl ocupat des d'època romana d'aquesta part de la ciutat. El nivell geològic, format per una veta de sorrenca gruixuda i de bona qualitat, es rebaixa en tota la superfície i es repica en funció de les estructures de producció que es volen obtenir, provocant la desaparició de les restes arqueològiques anteriors.

Fase I, època andalusina (segle ^x dC)

De totes les estructures documentades a l'excavació només una pot atribuir-se amb seguretat a l'època andalusina. Es tracta del mur de tancament fluvial de la medina aixecat al segle ^x localitzat entre la línia de façana actual de la rambla Ferran i el tancament de les adoberies del segle ^{xiii}.

Es tracta d'un mur de grans blocs de pedra sorrenca molt desgastat (u.e.: 1275) que té continuïtat cap als dos extrems de l'excavació. L'estat actual correspon a la destrucció o regularització realitzada quan s'utilitza d'assentament per a la muralla de mitjan segle ^{xiv} (vegeu fase VI). Tal com s'aprecia en la fig. 23, on s'han unit els trams documentats en les dues excavacions, el tancament estava dividit en dos parts ben diferenciades. A la meitat sud-oest, propera a l'actual baixada de la Trinitat, el llenç de mur es discontinu, en forma de cortina. La resta del traçat corresponent a la meitat sud-est, on segles després es construirà el tancament fluvial de les adoberies 2-6, és corregut i lineal. Davant de la cortina i part del llenç corregut apareix a un nivell inferior un gran reforç o banquetta avançada que assegurava la solidesa del tancament. De fet, a finals de segle ^{xiii}, el mur andalusí cau per una crescuda del riu i són els propietaris de l'adoberia núm. 1 els qui han de refer el parament (Payà 2005: 12, fig. 7).

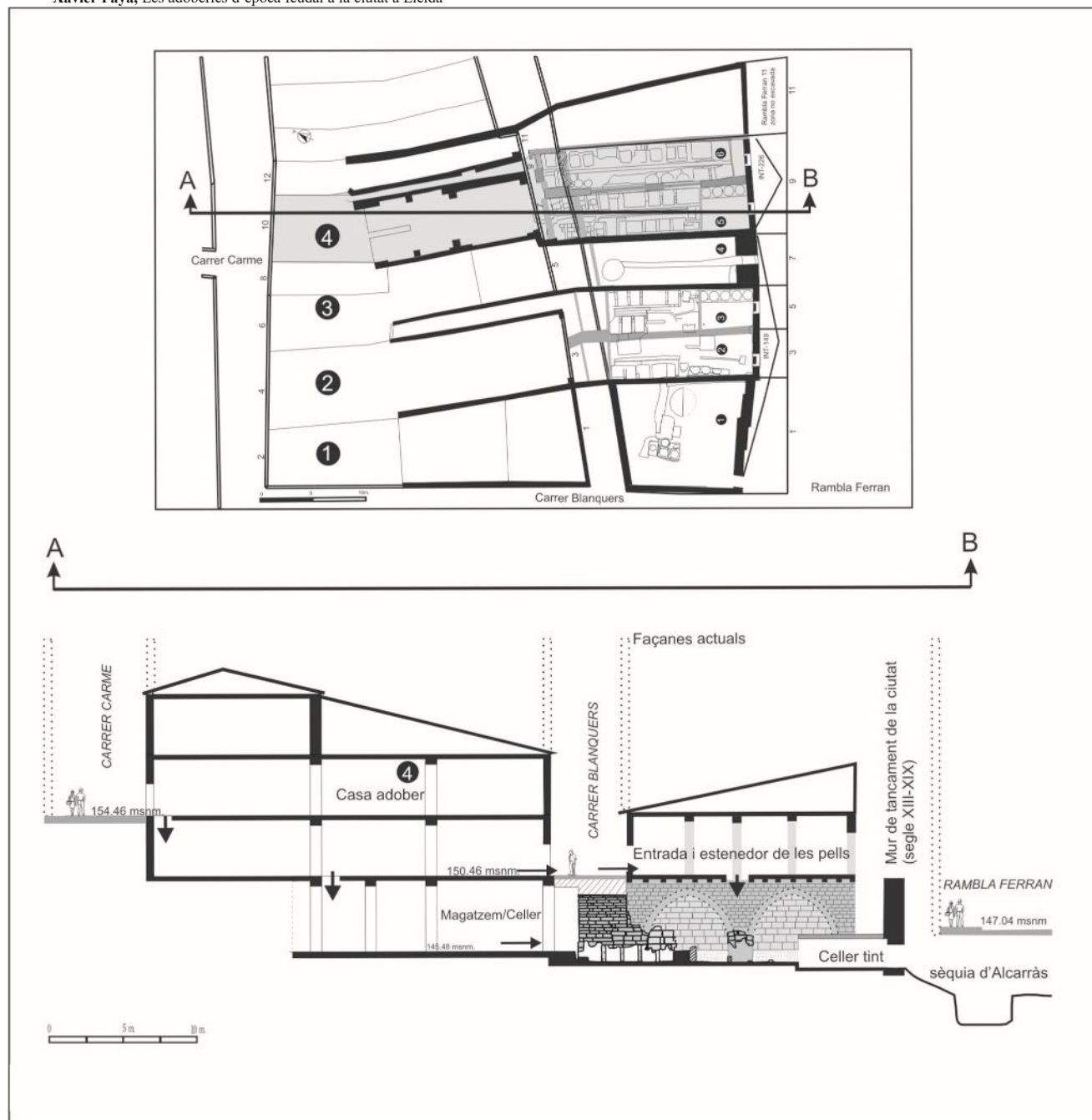

Fig. 21. Secció interpretativa de l'adoberia núm. 5.

La profunditat on apareix el mur andalusí (quatre metres respecte a la rambla), el nivell d'inundació de la zona i la proximitat a la façana fan impossible una òptima documentació. Es tracta d'una problemàtica idèntica als trams documentats en l'anterior intervenció (INT-149).

La segona resta arquitectònica resulta més difícil d'interpretar i datar però en tot cas sabem que era anterior a la construcció de les adoberies feudals. Es tracta de la mitja volta amb filades d'aproximació incorporada a la coberta de la mina de captació d'aigua. Potser sigui aquest l'únic testimoni de l'existència d'un adoberies anteriors d'època andalusina (vegeu nota 27).

Fase II, època feudal, segle xiii (1200-1250)

Estructures arquitectòniques que configuren la planta i coberta dels obradors

Voltes de suport del carrer Blanquers

La zona de pas entre el celler/magatzem i els obradors, on es canalitza i distribueix l'aigua de la mina, es localitza justament sota l'actual carrer Blanquers. Precisament en aquesta part s'hi troba la solució arquitectònica més complexa de l'arquitectura de les adoberies. Cal dir que es tracta d'una zona organitzada amb un terra a dos nivells (vegeu fig. 21).

La funció d'aquestes voltes era múltiple, d'una banda, suportar el carrer Blanquers, aconseguir un pas subterrani de

aquesta volta finalitza en un estrep força singular que articula l'arquitectura i organització d'aquest espai localitzat sota el

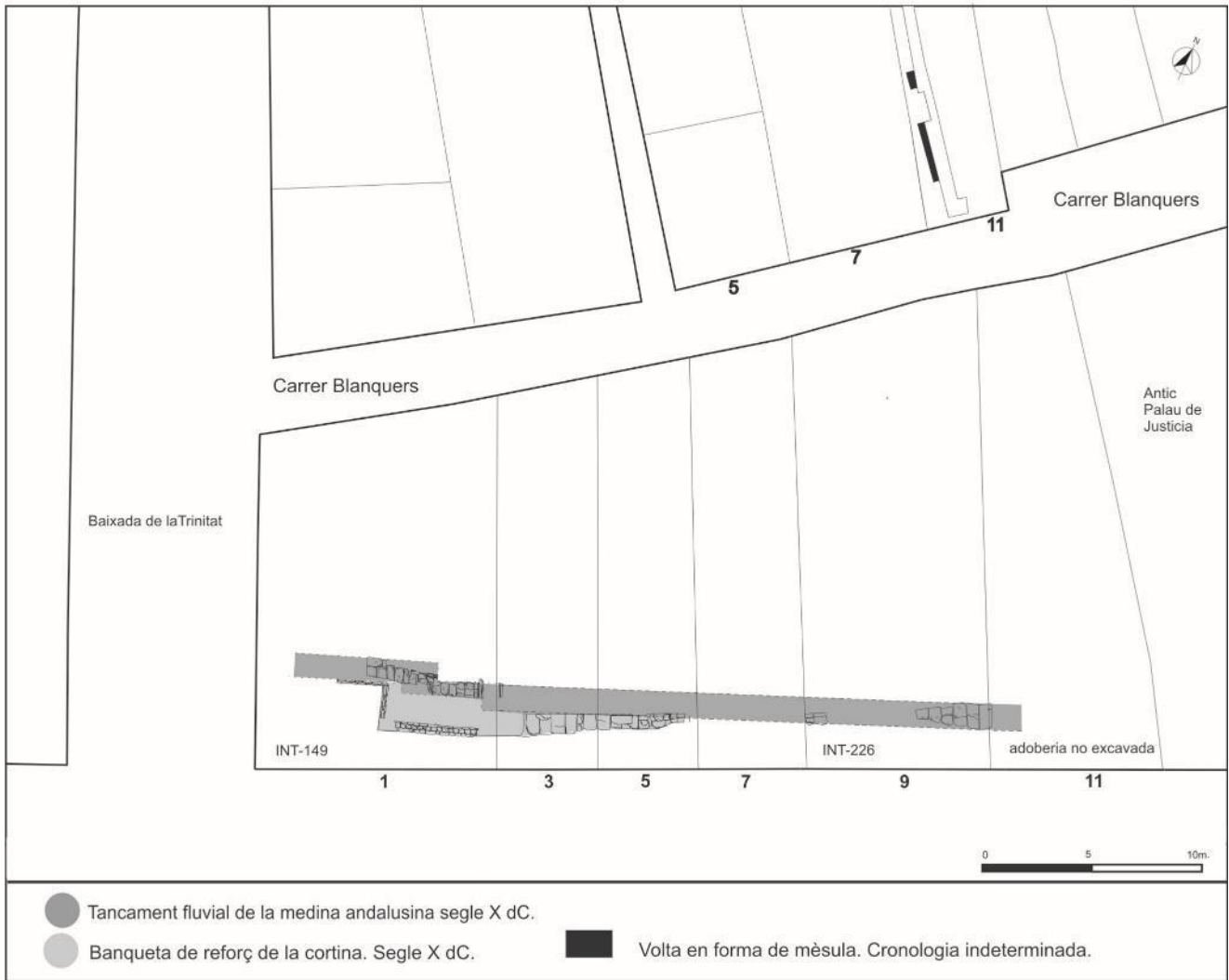

Fig. 23. Estructures anteriors a les adoberies d'època feudal.

comunicació i corregir la diferent alineació i orientació existent entre les cases alberg i els obradors disposats en bateria contra el tancament fluvial recrescut sobre l'antiga muralla andalusina. La correcció d'aquestes dues alineacions diferents, testimoni de dos moments urbanístics de la ciutat, s'aconseguí mitjançant la construcció de dues voltes desplaçades cap al sud en relació amb l'eix central de l'arc apuntat de sortida i entrada al celler/magatzem (vegeu fig. 26, alçat/secció I+K).

U.e.: 1273: arc apuntat de 4,60 metres de llum i 4,20 d'alçada pertanyent al final del celler/magatzem. A la seva funció de portal de comunicació se li ha d'afegir la de suport i descàrrega de la façana de l'alberg que donava al carrer Blanquers.

Es tracta d'un arc fet amb blocs de pedra sorrenca quadrats lligats amb morter i petits còdols recolzats sobre dos estreps que descansen directament sobre la roca (vegeu fig. 26, alçat K).

U.e.: 1272: volta adossada a l'arc d'entrada/sortida del celler, amb l'eix central desplaçat 60 centímetres cap al sud en relació amb la dovella central de l'arc anterior. Volta apuntada sota el carrer Blanquers lleugerament rebaixada d'una llum de 5,80 metres, 4,20 metres d'alçada respecte al terra de l'adoberia i 1,40 metres d'amplada.

Es tracta d'una volta feta amb blocs de pedra rectangulars de mida mitjana lligats amb morter recolzats sobre dos estreps ben diferents. A la banda sud la imposta es recolza sobre un estrep que serveix de tancament de l'adoberia núm. 5 però al nord

carrer Blanquers (vegeu fig. 26, alçat H).

U.e.: 1341: l'estrep nord de la volta 1272 presenta una obertura o porta de 90 centímetres d'amplada i 2 metres d'alçada utilitzada per accedir a la mina i l'adoberia núm. 6. Obrir una porta de comunicació en un estrep on es descarreguen les forces d'una volta important no era pas una solució senzilla. És per aquesta raó que el llindar de la porta o lluneta està desdoblada mitjançant un mig arc (u.e.: 1342) recolzat contra l'estrep de l'arcada 1273 i una volta apuntada (u.e.: 1339) (vegeu fig. 26, alçat H).

La cara nord d'aquest estrep d'1,20 metres d'amplada també actua de veritable pilar on descansa per l'altre costat la volta apuntada que cobreix el primer tram de la mina (u.e.: 1346). La localització d'aquesta construcció coincideix, i no de forma casual, amb el mur de tancament nord del celler i el traçat de la mina (u.e. 1338, vegeu fig. 26, alçat I+K i J).

La resta d'amplada del carrer es cobrí amb dues voltes de tres metres d'amplada adossades als elements anteriors. Aquestes voltes ja es troben orientades frontalment amb els obradors. Les dues comparteixen l'estrep central del qual arranxa l'envà de separació entre les dues adoberies.

Fig. 24. Detall de la porta de comunicació entre les adoberies localitzada davall de les voltes de suport del carrer Blanquers. Al fons el tapiat de la porta de comunicació amb la suposada adoberia núm. 7.

U.e.: 1230: volta apuntada lleugerament rebaixada, gairebé cilíndrica o de mig punt pertanyent a l'adoberia núm. 5. Adossada i pegada al ronyó de la volta interior (u.e. 1272) i desplaçada 1,50 metres cap al sud. Té una llum de 4,10 metres, una alçada de 4,30 metres i una amplada de 3 metres. Sota de la volta s'aixopluguen dues bateries de calciners.

Construïda amb blocs de pedra rectangulars de mida mitjana lligats amb morter i un salmer (primera filada d'una volta) recolzada sobre una banquetta existent en el mur de tancament sud de l'adoberia número 5 (u.e.: 1194, vegeu fig. 28, alçat D). A la banda oposada, costat nord, el salmer i l'estrep es confonen i formen un mur continu pertanyent a la cara sud d'un gran

pilar/estrep d'on, per la banda oposada, també arranca la volta 1356 (vegeu fig. 25.1; 26 alçat I).

U.e.: 1356: volta apuntada lleugerament rebaixada pertanyent a l'adoberia núm. 6. Adossada contra la volta de la mina (u.e.: 1346), l'estrep i pilar (u.e.: 1341) i part de la volta (u.e.: 1272). És lleugerament més petita que l'anterior, té una llum de 3,40 metres, una alçada de 4 metres i una amplada de 3 metres.

Construïda amb blocs de pedra rectangulars de mida mitjana lligats amb morter recolzada sobre l'estrep/pilar compartit (u.e.: 1194 i 1336) i sobre el mur de tancament nord de l'adoberia núm. 6 (u.e.: 1335) (vegeu fig. 25.2; 26 alçat I, L).

Elements arquitectònics de la mina de captació

Més amunt hem explicat amb detall el funcionament d'aquesta infraestructura originària del segle XIII, ara passarem a descriure els elements que la configuren.

Paret sud de la mina (alçat H, fig. 27)

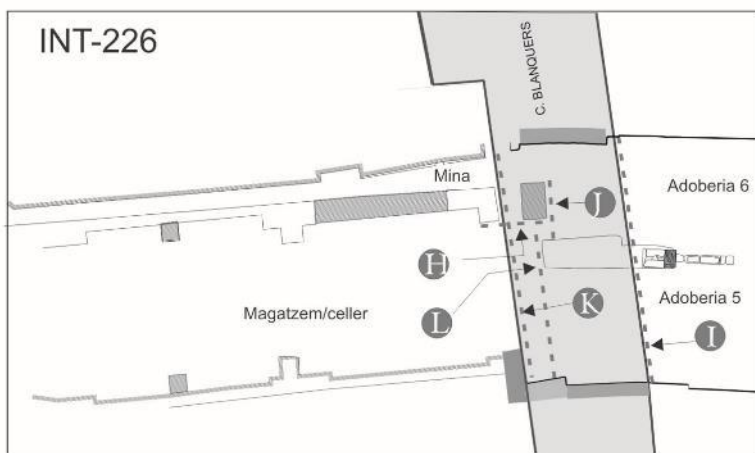
U.e.: 1338: paret de blocs de pedra rectangulars on hi ha una obertura de 90 centímetres d'amplada coberta per un arc apuntat (u.e.: 1339). També en el mateix mur i seguint en direcció cap a l'interior de la mina trobem l'arc de descàrrega de la paret nord del celler (u.e.: 1348) i, com a últim element estructural d'aquesta paret, el tapiat de la llum d'aquest gran arc format per un mur de grans blocs rectangulars de pedra sorrenca units amb morter i còdols de riu (u.e.: 1349), vegeu alçat H, fig. 26).

Paret nord de la mina (alçat A, fig. 27)

U.e.: 1345: paret de blocs de pedra rectangulars de 2,5 metres d'amplada que presenta, en l'extrem occidental, una obertura tapiada (u.e.: 1344) de 90 centímetres d'amplada coberta per un arc apuntat (u.e.: 1343). Es tracta d'una porta de comunicació a un altre àmbit, possiblement una tercera adoberia localitzada en el solar ocupat per l'edifici de la rambla Ferran núm. 11. Aquest element ens ha permès afegir un altre obrador a la unitat productiva pertanyent a l'adober de la casa núm. 4 que haurem de confirmar en una futura intervenció. Aquest mateix mur també configura l'estrep de la volta apuntada (u.e.: 1346) que cobreix el primer tram de la mina (vegeu fig. 12.1).

Fig. 25. 1. Vista general de la volta u.e.: 1230. Adoberia núm. 5 / 2. Vista general de la volta u.e.: 1356. Adoberia núm. 6.

ALÇATS FASE II (segle XIII).
Voltes carrer Blanquers.

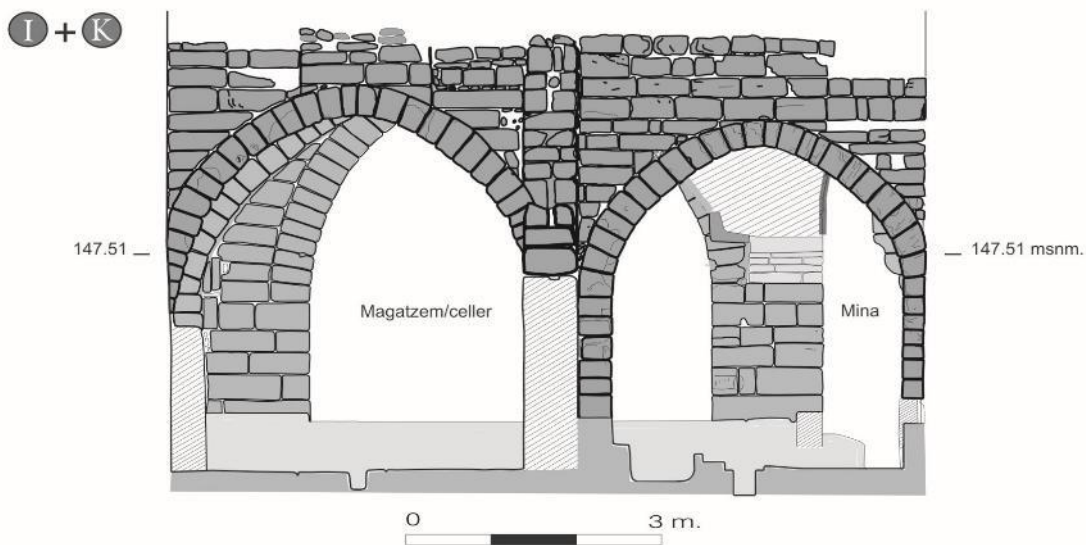
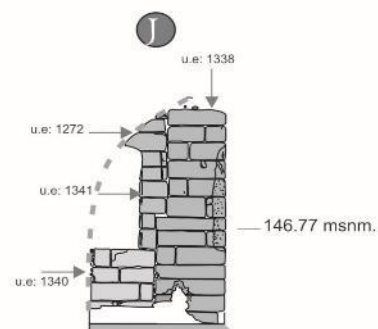
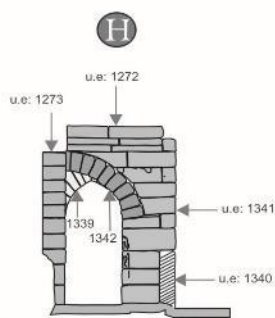
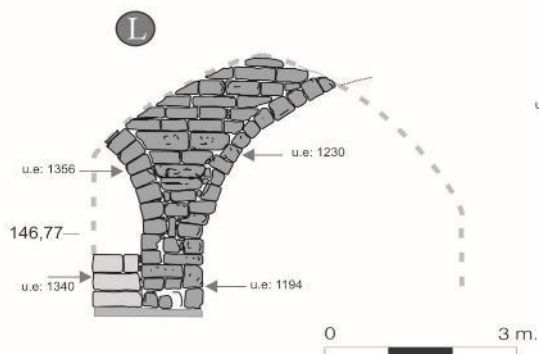
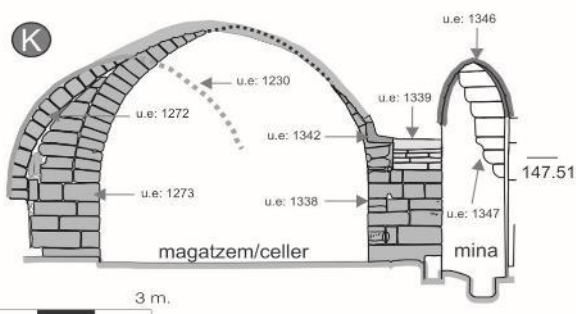
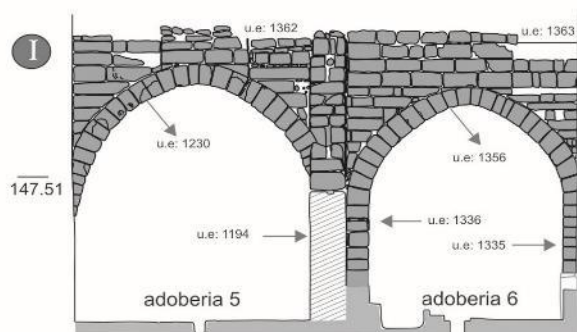
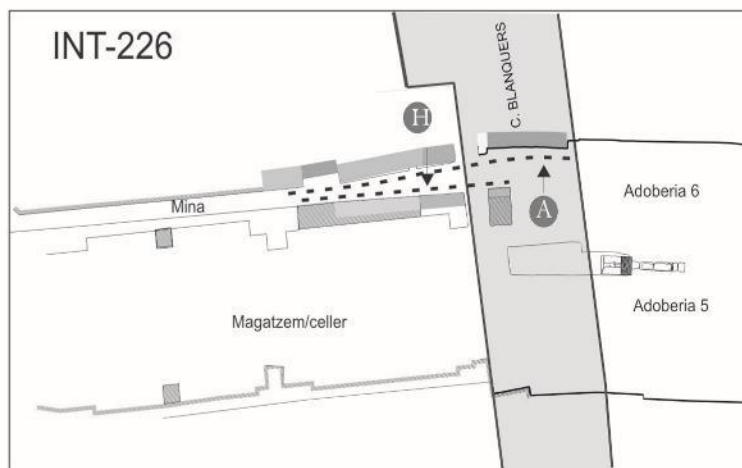

Fig. 26. Alçats de les voltes del carrer Blanquers.

ALÇATS FASE II (segle XIII)
Mina captació aigua.

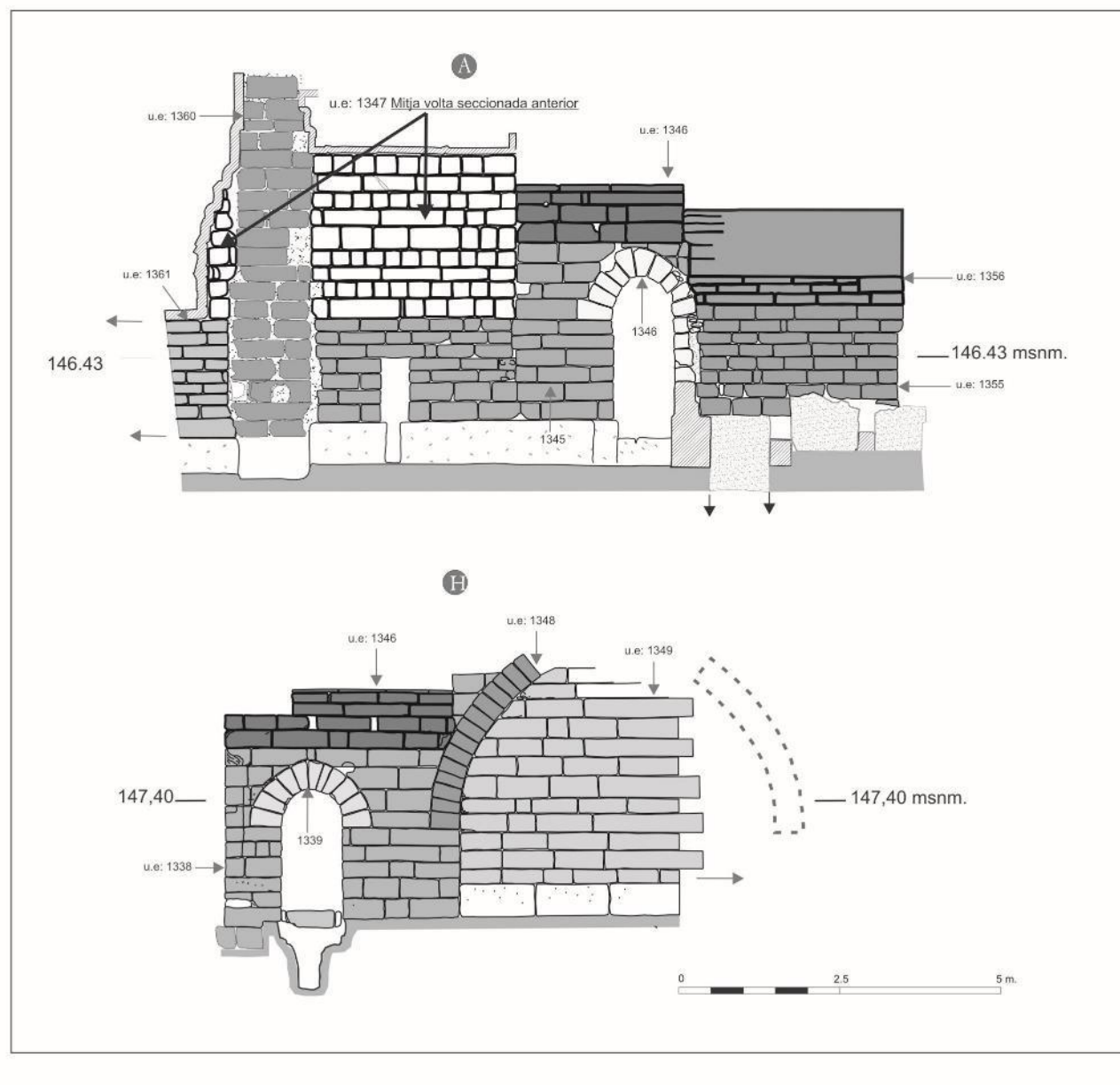

Fig. 27. Alçats de les parets de la mina.

Si seguim entrant a la mina el següent element amb el canal de la mina. A partir del metre i mig el configura un mur/volta de tres metres d'amplada d'alçada el mur avança esgraonadament les filades (u.e.: 1347). A la base del mur hi ha una portella d'un de blocs fins a tocar la paret on hi ha l'arc 1348 i metre d'alçada i 50 centímetres d'amplada comunicada el tapiat estructural 1349 de la paret sud de la mina

(vegeu fig. 12.2). No descartem que aquesta estranya volta pertanyi a un element anterior seccionat per la meitat i aprofitat en la coberta de la nova mina.

Finalitzat aquest segon tram de la paret, trobem un gir sobtat que crea un espai quadrat corresponent al registre d'un pou de captació d'aigua des del pis superior. La paret documentada (u.e.: 1360) pertany precisament a aquest element que secciona en dos trams la mitja volta en forma de mènsula anterior (vegeu figura 27, alçat A).

L'últim element que delimita pel nord el recorregut de la mina és el mur (u.e.: 1361), d'1,70 metres d'alçada, fet amb blocs de pedra rectangulars molt ben tallats i units amb morter i petits còdols.

Tots els elements estructurals que delimiten el passadís estan recolzats directament sobre una banqueta de pedra sorrenca repicada en el terreny geològic. En el terra de la mina s'hi excavà un canal de 45 centímetres d'amplada i 40 de fondària per on passa l'aigua. El tram final d'aquest canal, abans de derivar-se cap a la cisterna i els calciners de les respectives adoberies, discorre adossat i a la base de la paret nord de la mina.

Murs de separació entre les adoberies

Murs que arranquen dels ronyons de les voltes exteriors que suporten el carrer Blanquers (u.e.: 1230, 1356) i finalitzen en el tancament fluvial de la ciutat (u.e.: 1110) configurant la planta allargada de les adoberies. Arquitectònicament es tracta de murs idèntics en tots els casos, tant els que funcionen de divisió entre diferents propietats com els envans que separen les adoberies comunicades a través de les voltes d'un mateix adober.

Es tracta de tancaments de 15 metres de llargada amb dues grans arcades de mig punt lleugerament apuntades de 4 metres d'alçada i una llum interior de 5,4 metres. Es tracta d'arcs cecs de descàrrega tapiats per murs als quals s'adossen les diferents estructures productives.

Tancament sud (vegeu alçat D, figura 28)

U.e.: 1269: mur pertanyent al ronyó de l'arc adossat contra la volta de l'adoberia. Fet amb dues cares de blocs rectangulars disposats al llarg i un espai interior omplert de morter de calç. Té una amplada de 60 centímetres.

U.e.: 1267, 1358 i 1359: restes de la part inferior i arrencament de dos arcs. Fets amb blocs rectangulars repicats en forma de dovella i disposats del través que omplen i tapen el gruix dels respectius ronyons.

U.e.: 1229: mur pertanyent al tapiat de la llum del primer arc. Un element estructural original fet amb grans blocs rectangulars disposats al llarg i, per tant, menys gruixut que els estreps, els ronyons i la mateixa volta. Provoca, per tant, una irregularitat força marcada en el tancament, que obligà a modificar la planta dels calciners adossats en aquest punt de la paret.

Tal com hem tractat en el capítol referent a la distribució interna de les adoberies (fig. 21), la funció dels arcs cecs era descarregar les forces de les bigues del forjat i els pilars del pis superior on hi havia l'estenedor. Uns murs de divisió tan estrets (60 centímetres) i llargs (15 metres) no podien suportar un pis a

sobre si no es construïen afegint en el parament aquests arcs de costosa i complexa execució.

Tancament nord (vegeu alçat A, figura 28)

Gràcies als treballs de restauració s'ha pogut documentar el primer arc d'aquest mur de separació, el tapiat original de la llum i el reforç fet segles després quan el mur, ara convertit en mitgera entre edificis, ha de suportar el pes dels pisos de les cases construïdes a la rambla Ferran (vegeu fig. 10). Arranca de la base o estrep de la volta (u.e.: 1356) que suporta el carrer Blanquers. Després d'aquest gran arc trobem el ronyó (u.e.: 1328) i l'arrencament de la següent arcada (u.e.: 1329).

Seguint en direcció al tancament fluvial trobem el segon tapiat original de la llum de l'arcada (u.e.: 1330) i l'estrep i ronyó oposat (u.e.: 1331). Malauradament, una reparació posterior no permet lligar aquest tram de la paret nord amb el mur (u.e.: 1276), segurament el tancament original del segle XIII de l'adoberia núm. 6, seccionat al segle XIV per la construcció de la nova muralla.

Pel que fa a la descripció constructiva i els materials emprats hem de dir que és totalment idèntica a la descrita per al tancament sud. Només senyalar que en aquesta paret s'aprecia molt bé el repicat de la roca que donarà lloc a l'interior de l'adoberia i com el tancament està recolzat directament a sobre d'aquesta banqueta.

Mur divisió central, cara sud / cara nord (vegeu alçat F i E, figura 29)

En aquest mur trobarem exactament els mateixos elements que en els tancaments perimetrals. Un ronyó (u.e.: 1270) que s'adossa a la volta 1230, l'arrencament d'una volta amb dovelles (u.e.: 1268=1354) que descansa sobre un altre estrep/ronyó (u.e.: 1355) central i del qual parteix també una segona arcada (u.e.: 1353=1338) en direcció al tancament fluvial imbricada en la paret del celler de tint de l'adoberia número 5 (u.e.: 1126).

Tancament fluvial de la ciutat (vegeu alçat C, figura 30)

Tram de mur corresponent al tancament fluvial de la ciutat d'època feudal corresponent a l'adoberia número 5. Construït amb blocs rectangulars units amb morter i petits còdols. Té 60 centímetres d'amplada i està recolzat sobre la muralla andalusina. El mur està lligat amb les parets perpendiculars o estreps de la volta rebaixada del celler de tint. Per tant, les adoberies condicionaren la morfologia i aspecte del tancament fluvial en aquesta part de la ciutat. Cal recordar que en l'adoberia número tres també s'apreciava clarament aquesta imbricació entre els murs de l'adoberia i el tancament fluvial.

Encara que molt modificat per obres posteriors el mur ha conservat 2,40 metres d'alçada i una porta de 90 centímetres d'amplada (u.e.: 1371) utilitzada per sortir a la sèquia d'Alcarràs amb un llinar travessat pel canal de desguàs de l'adoberia.

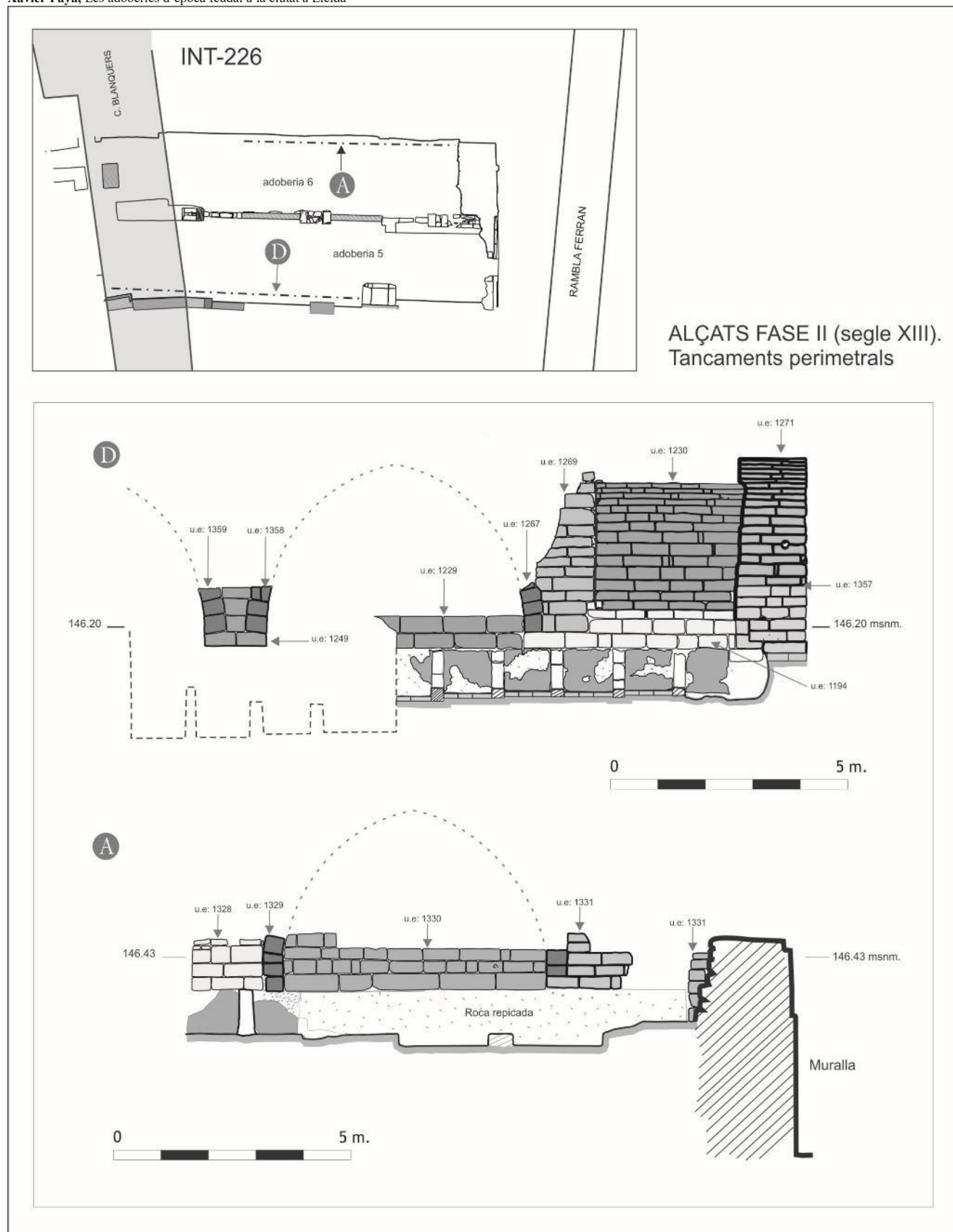

Fig. 28. Alçats de les parets de tancament perimetral.

Aquesta obertura es fa més ampla cap a l'interior de l'adoberia. Els brancals se separen 1,60 metres i en ells hi havia els encaixos de les pales per tancar la porta i evitar les inundacions, tal com hem vist en l'adoberia núm. 3 (vegeu fig. 17).

La resta de tancament del segle ^{xiii}, que correspondria a l'adoberia núm. 6, es va substituir, durant la segona meitat del

segle ^{xiv}, per un mur de característiques semblants a la muralla que en aquells moments s'estava aixecant en altres punts de la ciutat. Cal recordar que la construcció d'aquesta nova muralla inutilitza les estructures i l'espai productiu de l'adoberia número 1 (Payà 2005: 40-43).

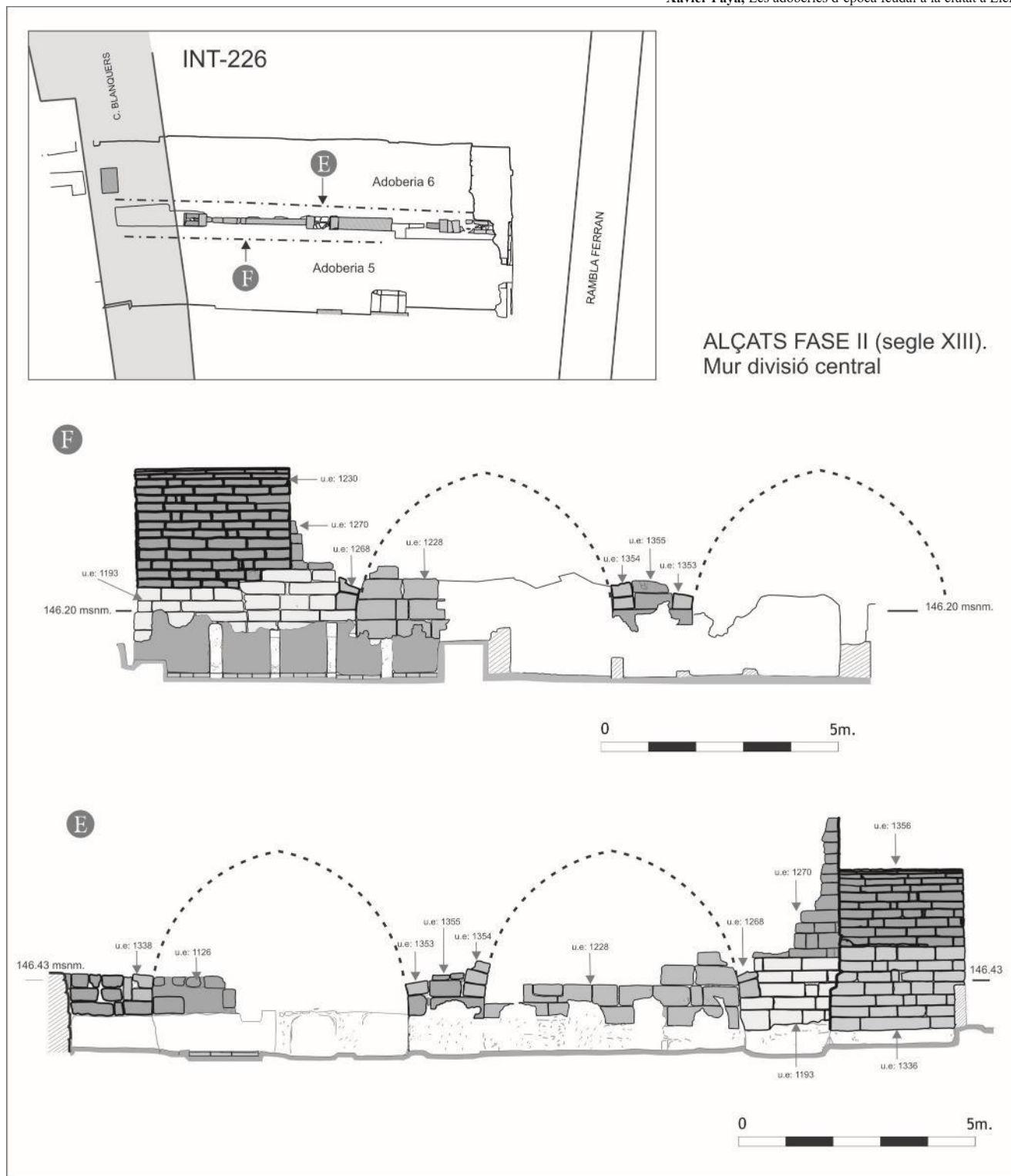

Fig. 29. Alçats de la paret central de divisió.

Estructures relacionades amb el procés de transformació de la pell

Adoberia núm. 5

Dipòsits (calciners i adob de pells)

Dipòsits adossats a la base dels estreps que suporten la volta 1230, en dues bateries aixecades a banda i banda del canal central. L'amplada de les lloses que tapaven el canal corresponia al passadís de circulació.

Es tracta d'uns dipòsits força singulars amb uns acabats realment excepcionals pensats per a obtenir la major

impermeabilització i estanquitat. Reformes posteriors a l'adoberia van implicar l'enderroc dels antics dipòsits de l'adoberia número 5 però les impostes deixades en les parets perimetrals i la conservació dels paviments interiors facilita la descripció i comprensió d'aquestes estructures.

En total, onze dipòsits rectangulars de mides variables i funció indeterminada ja que no s'havien conservat concrecions a les parets ni el terra. Suposem que alguns d'aquests clots funcionaven com a calciners, on la pell se submergia amb aigua i calç apagada durant uns dies fins a provocar el despreniment del pèl i la putrefacció de la carn. És a dir, es tractava de dipòsits

La bateria adossada al tancament sud de l'adoberia número 5 s'omplia de l'aigua transportada pel mateix canal de la mina que finalitzava bruscament allí on el paviment canvia d'alçada. Aquí, uns encaixos a les parets verticals del canal permeten suposar l'existència d'una pala que augmentava el cabal interior, fent-lo sobreeixir cap a un petit canal (u.e.: 1367) obert a la dreta

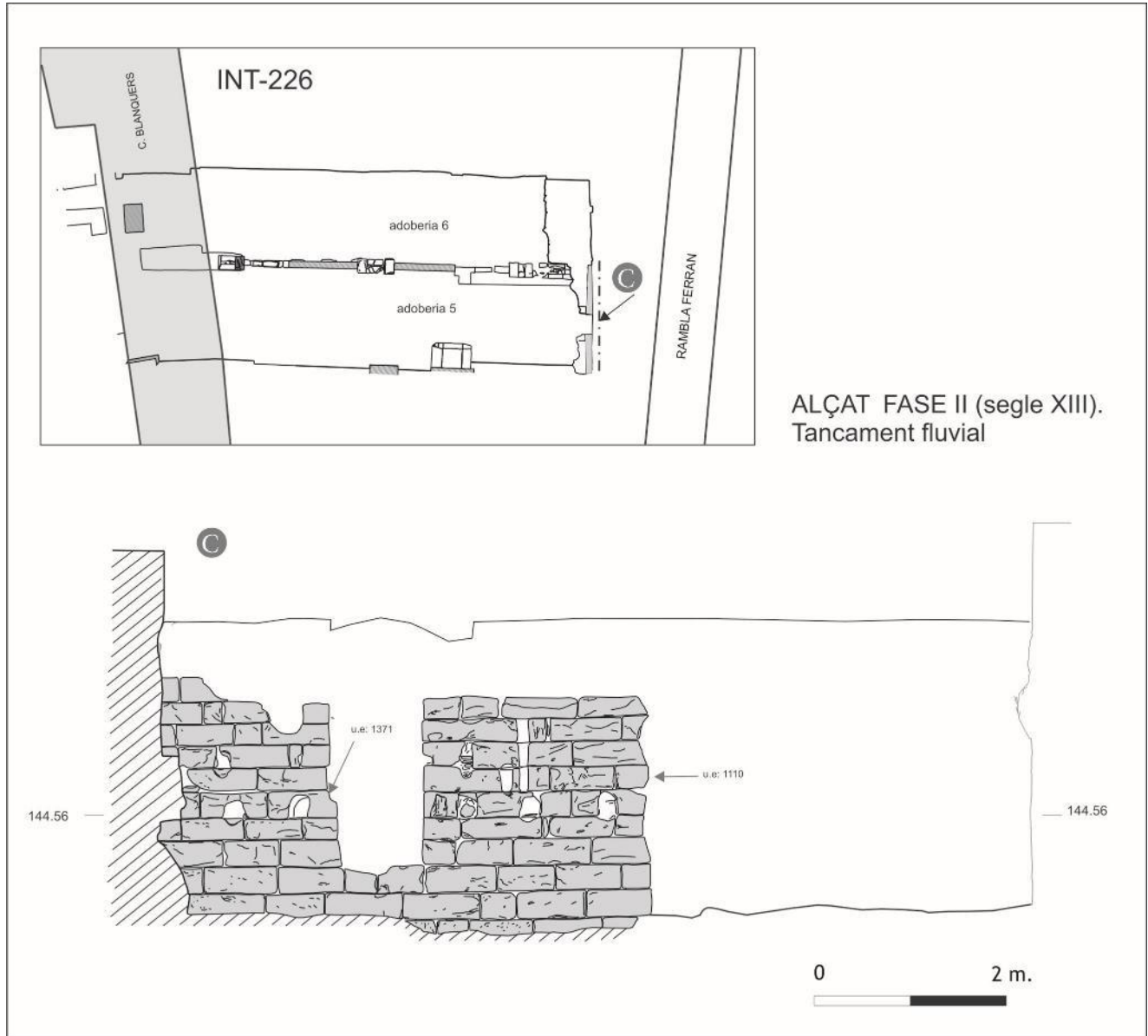

Fig. 30. Alçat tancament fluvial fase II.

on s'havia de fer arribar aigua corrent.

En el cas d'aquesta adoberia cal destacar la zona de distribució de l'aigua localitzada sota la volta 1272. Allí el terra era més alt que la resta de l'obrador (vegeu restes d'enllosat d'aquesta zona u.e.: 1271) i podem veure la continuació del canal de la mina que en aquest tram del seu recorregut té una fondària de 75 centímetres i una amplada que oscil·la entre els 25 i 30 centímetres. Quan l'aigua procedent de la mina havia travessat l'estrep i la porta de comunicació entre les dues adoberies (vegeu fig. 24) es trobava amb un canal secundari obert a la paret esquerra (u.e.: 1191) que servia per derivar l'aigua cap a la bateria nord de calciners. Suposem que els dipòsits s'omplien per dalt mitjançant canonades de fusta, o bé a través de forats oberts en les parets dels dipòsits que actuaven de vasos comunicants. El traçat del canal continuava fins a trobar-se amb el desguàs central que recollia l'aigua sobrant.

i omplir el primer dels sis calciners.

L'absència de forats de desguàs a la base de les parets dels dipòsits que donen al passadís central ens indica que l'aigua utilitzada en aquests dipòsits, un cop finalitzat el procés d'encalçat, s'havia evaporat o absorbit per les pells, restant un residu semisòlid que era retirat amb pales.

El procés de construcció dels dipòsits consistí primerament a aixecar dos murs paral·lels als respectius tancaments, al llarg i al costat del canal central. Tenen una llargada de 5,60 metres i estan fets amb blocs rectangulars de pedra sorrenca units amb morter hidràulic de color vermell (u.e.: 1199-1215).

Assolint aquest tancament compartit per a tots els calciners de cadascuna de les dues bateries, es procedí a aixecar els envans de separació. També es tracta de murs de blocs rectangulars disposats al llarg i units amb morter hidràulic que s'adossen perpendicularment als respectius tancaments nord i sud.

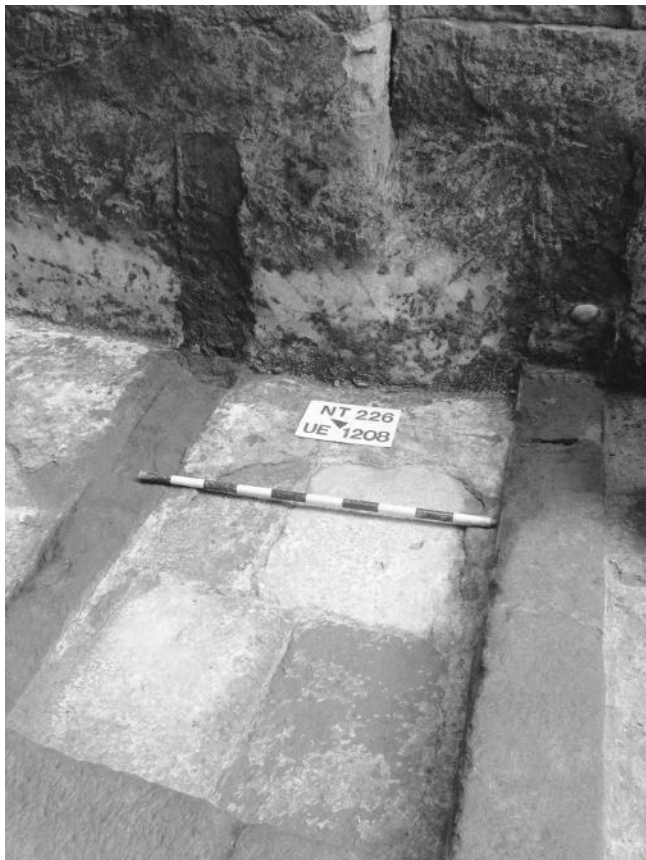

Fig. 31. Detall d'un dels calciners de la bateria nord on s'aprecia molt bé les lloses, el revestiment hidràulic del terra i els murs que delimiten l'interior. Observeu com la paret del fons és irregular ja que el revestiment s'adapta al mur de divisió central, que en aquest punt està compost per dos plans diferenciats, el de l'estrep de l'arc més gruixut que el tapiat de la seva llum.

Un cop configurat l'espai interior de cadascun dels calciners s'optà per pavimentar el terra de forma independent mitjançant lloses rectangulars de pedra calcària perfectament tallades i unides amb morter hidràulic. Una solució que no deixa de sobtar ja que la roca repicada i homogènia de sorrenca d'aquesta zona podia complir perfectament les funcions de paviment interior. Aquest cost o valor afegit dona als calciners l'aspecte d'una obra molt acurada feta per obrers qualificats seguint un projecte ben determinat (vegeu figs. 31, 32).

L'acabat final dels dipòsits consistí a fer-los totalment impermeables amb un revestiment de morter de calç barrejat amb ceràmica triturada de color vermell, també conegut com morter hidràulic. Acabat que cobreix les parets, el paviment de lloses interior i és independent en cadascun dels clots.

El resultat d'aquest procés constructiu dona lloc a cinc calciners rectangulars d'1 × 1,5 metres i una alçada d'1,20 metres a la banda nord, i sis a la banda sud, de planta lleugerament més quadrada (1 × 1,30 metres). Una capacitat molt semblant a la documentada en els calciners de l'adoberia núm. 2 (Payà 2005: 27-31).

Les transformacions posteriors de l'adoberia van modificar i fer desaparèixer altres estructures situades al costat est de les dues bateries de calciners d'aquesta adoberia. Només va ser possible documentar que sota dels revestiments hidràulics d'una nova bateria de dipòsits adossada al mur de divisió entre les dues adoberies, construïda a la fase VII (segle ^{xv}), hi havia unes grans lloses disposades a un nivell superior al dels dipòsits anteriors i que no tenien cap relació amb els envans d'aquella fase. Creiem que han de pertànyer al terra d'uns altres clots, possiblement de

Xavier Payà, Les adoberies d'època feudal a la ciutat de Lleida

major capacitat, destinats a l'adob de les pells amb solucions d'aigua i tanins vegetals.

També hem detectat que la primera filada del mur de tancament sud de la nova bateria de calciners del segle ^{xv} pot ser anterior. És a dir, restes del tancament sud d'aquells dipòsits per adob, que presenten forats de desguàs cap al canal central. La qual cosa implicaria la derivació d'aigües residuals cap al canal central, aquelles que estaven en contacte amb les pells i els tanins vegetals durant llarg períodes. Pel que fa a la banda sud, l'excavació de dipòsits nous a una profunditat superior a la del nivell d'ús del segle ^{xiii} impedeix reconèixer la funcionalitat a què fou destinat aquest espai.

El pou (u.e.: 1243)

Adossat a la paret de tancament sud de l'adoberia número cinc, al costat de l'entrada al celler cobert amb volta i, formant part de la mateixa paret interior del celler, trobem un pou excavat en la pedra sorrenca amb un brocal quadrat de 90 x 90 centímetres (vegeu fig. 18.4).

En un dels angles de la boca original del pou hi ha un decantador d'aigua cap a l'interior del celler. El primer tram de la galeria vertical del pou està fet amb murs de blocs de pedra i, el segon, repicat en la roca. Un cop finalitzada la galeria vertical de dos metres d'alçada l'espai interior del pou s'eixampla fins a configurar un espai o cova de 3 × 2 metres que es posa per sota de les estructures i el tancament sud de l'adoberia núm. 5.

Davant del pou una gran llosa (u.e.: 1264) cobreix el canal central de l'adoberia i serviria de llindar d'entrada al celler. Sota, el canal (u.e.: 1192) girava bruscament per unir-se amb el nou traçat del canal que travessa el celler cobert (u.e.: 1263). En aquest

Fig. 32. Vista general de les dues bateries de calciners de l'adoberia núm. 5 tal com s'havien conservat després d'enderrocar-se al segle ^{xv} per assolir una superfície plana que es mantingué en ús fins a ésser cobert al segle ^{xx} per un potent enderroc relacionat amb la construcció del primer edifici en alçada sobre la superfície de l'antiga adoberia.

nou canal de conducció i desguàs trobem un forat vertical (u.e.: 1266) que es comunica directament amb l'interior del pou. Si fos contemporani al primer moment aquest forat permetria derivar les aigües sobrants netes de la mina cap a l'interior del pou i assegurar així el nivell freàtic. Quan les aigües brutes derivades dels clots d'alum, encalçat i adob circulaven pel canal central només calia tapar el forat perquè seguisin el seu curs fins a ser expulsades fora de l'adoberia a través de la porta oberta en el mur de tancament fluvial.

Del pou, l'aigua s'extreia amb galledes i s'utilitzava per als treballs relacionats amb els dipòsits circulars documentats a l'interior del celler. Cal recordar que en totes les adoberies, la bateria de dipòsits circulars sempre és al costat d'un pou d'aigua (vegeu fig. 18).

El celler adossat al tancament fluvial

A l'extrem oriental de l'adoberia número 5 hi ha un espai cobert amb una volta de pedra rebaixada. Al seu interior tenia lloc el tercer procés de transformació de la pell, el del tint, mitjançant la utilització d'una sèrie de dipòsits circulars que apareixen en totes les adoberies documentades. Aquest espai és idèntic a l'habitació coberta documentada a l'adoberia núm. 3 (vegeu fig. 18 núm. 3).

Un espai de 3,60 metres d'amplada i 5 metres de llargada delimitat a l'est pel tancament fluvial (u.e.: 1110), tancat al nord i al sud pels murs (u.e.: 1126 i 1125) i obert a ponent, on la llum de l'arcada s'obra directament a la resta d'estructures de l'adoberia (vegeu figs. 33 i 34).

L'àmbit està cobert amb una volta rebaixada o escarsera (u.e.: 1127), molt oberta, feta amb blocs rectangulars de bona factura units amb morter. En els laterals, allí on la volta descansa sobre els estreps o murs perimetrals, l'intradós s'aixeca 1,5 metres respecte al paviment interior del celler i assoleix els 2 metres en el punt central. Es tracta, per tant, d'una habitació de sostre baix, amb un paviment que estava 70 centímetres per sota de la resta dels nivells de circulació de l'adoberia.

L'interior s'organitza en dos sectors disposats a banda i banda del canal central de desguàs. Aquest canal (u.e.: 1263) repicat a la roca, més estret i poc profund, estava connectat i rebia les aigües del canal central (u.e.: 1192) que travessava a un nivell superior la resta de l'adoberia. Un forat circular situat sota el llindar (u.e.: 1264) i un gir en S feia la funció de connexió. Immediatament després d'aquest primer tram hi havia un forat rectangular excavat en el fons de la conducció que donava a l'interior del pou (u.e.: 1266). Si el forat localitzat era contemporani al canal, tot sembla indicar que la intenció dels constructors era doble. D'una banda, conduir l'aigua neta sobrant de la mina cap al pou i, de l'altra, evacuar les aigües brutes de l'adoberia a través de la porta (u.e.: 1371) oberta en el tancament fluvial. Si les aigües que venien del canal central superior (u.e.: 1192) procedien de la neteja o el buidat dels líquids continguts en els dipòsits utilitzats, només calia tancar el forat per evitar que caiguessin a l'interior del pou i continuessin el seu camí cap a l'exterior. Si, per contra, el pou s'assecava en baixar el nivell freàtic

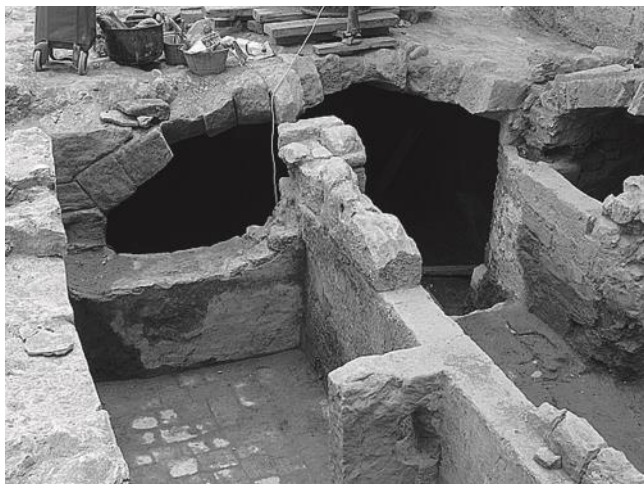

Fig. 33. Detall de la volta i entrada al celler de tint. En primer terme i a l'esquerra de la fotografia, els calciners de la fase VII (segle ^{xv}) que provocaren un canvi en els usos de l'espai cobert.

del riu, obrint el forat i deixant córrer l'aigua de la mina s'assegurava el proveïment d'aigua neta per a ser utilitzada en els dipòsits circulars. Cal recordar l'estreta relació establerta entre els dipòsits circulars i els pous en totes les adoberies.

Adossat al tancament nord (u.e.: 1126) hi havia la bateria de dipòsits circulars. Com que en una fase posterior els usos del celler es van canviar radicalment, optimitzant l'espai lliure de circulació i traslladant els dipòsits a la banda oposada, aquesta excepcional estructura del segle ^{xiii} fou enderrocada i les seves restes cobertes per un nou paviment.

Aquests dipòsits circulars formaven part d'una banqueta rectangular de 5,80 metres de llargada i 1,50 d'amplada. Construïda amb petits blocs de pedra sorrenca repicats amb plans circulars i rectes. A mesura que s'aixecava l'estructura s'anaven configurant els respectius dipòsits circulars. Les parets de contacte entre els dipòsits compartien un mateix bloc repicat en forma circular per les dues cares, la qual cosa demostra que hi hagué un plànol, una numeració i una acurada talla dels blocs abans de procedir a la construcció.

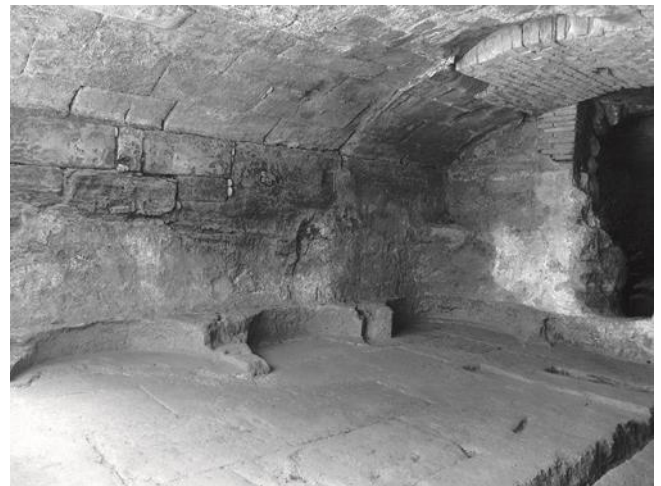

Fig. 34. Detall de la paret de tancament nord del celler, arrencament de d'intradós de la volta i restes dels dipòsits circulars. Al fons, la paret de tancament fluvial i el brançal nord de la porta de sortida.

Fig. 35. Detall del revestiment hidràulic d'un dels dipòsits.

En total, quatre dipòsits en bateria d'un diàmetre d'1,20 metres i una alçada de 90 centímetres establerta gràcies al fet que en l'angle nord-est del celler s'havia conservat intacta la vora d'un dels dipòsits. Segurament hi havia un cinquè dipòsit circular, continuïtat dels anteriors però fora de la volta, com passava a l'adoberia número 3 (vegeu descripció fase VII i fig. 66).

L'interior dels dipòsits estava cobert per un revestiment de morter hidràulic idèntic al de la resta de clots quadrats i rectangulars de l'adoberia. El terra dels respectius clots circulars és compartit, no individualitzat com a l'adoberia núm. 3. Es tracta d'un paviment de lloses rectangulars de pedra calcària d'1 metre $\times$ 50 o 70 centímetres, molt ben encaixades i, sobre el qual es remunten els murs perimetrals del celler i el mateix tancament fluvial (u.e.: 1190). Hem de destacar la inclinació intencionada del paviment i l'existència de dos canals (u.e.: 1179 i 1180) repicats en les lloses de pedra que facilitaven la neteja i desguàs de la bateria de dipòsits circulars (vegeu fig. 36).

Adoberia núm. 6

Dipòsits (calciners i adob de pells)

Aquesta segona adoberia presenta significatives diferències en relació amb la distribució i localització de les estructures de transformació. Una diferència semblant s'apreciava també entre les adoberies núm. 2 i 3, ambdues pertanyents també a una única propietat.

Estructures situades a la banda nord del canal central:

Iniciem el recorregut descrivint les estructures situades a la banda nord del canal central. A l'extrem occidental, sota el tram de volta que cobreix la mina hi ha un dipòsit de planta rectangular (1,70 $\times$ 90 centímetres) repicat a la roca. La major part dels murs en alçada havien desaparegut però la paret compartida amb el canal de conducció de la mina restava intacta. Aquí, hi ha una petita obertura (u.e.: 1307) i un llindar amb encaixos per a una pala o mecanisme per controlar l'aigua. Es tracta de la conducció per derivar aigua de la mina cap al dipòsit esmentat. Una veritable cisterna de 2,5 metres de profunditat utilitzada per emmagatzemar l'aigua utilitzada en l'adoberia núm. 6 (u.e.: 1306).

Part de l'angle sud-oest de la cisterna es posa sota el mur i estrep de la paret sud de la mina (u.e.: 1338). Un forat comunicava aquesta cisterna amb el pou adossat a l'altre costat, fent passar l'aigua per sota del canal central. D'aquesta manera

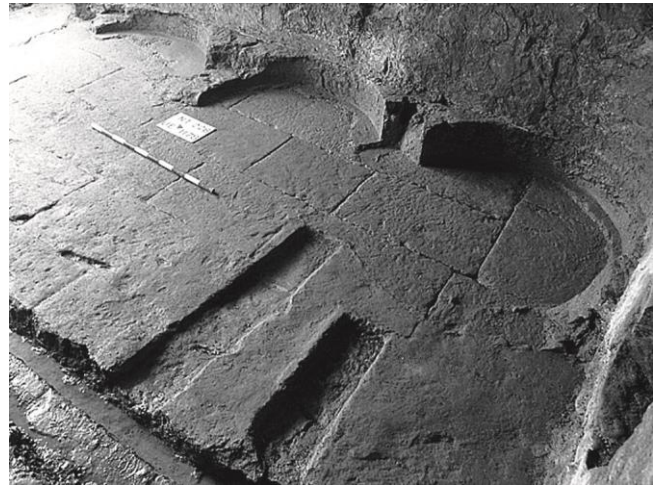

Fig. 36. En primer terme els dos canals repicats en el paviment de desguàs dels dipòsits circulars.

s'assegurava el proveïment d'aigua al pou, el qual no podia sobreixir o desbordar-se gràcies a un forat fet prop de la boca que es comunicava amb el canal central de desguàs. Un veritable sistema de vasos comunicants que assegurava el manteniment d'uns nivells hidràulics òptims per captar i treballar en els clots disposats a banda i banda del canal central.

Seguint en direcció al tancament fluvial, la segona estructura documentada, comparteix el tancament oest amb la cisterna anterior. Es tracta del fons d'un altre dipòsit de planta rectangular de 60 $\times$ 90 centímetres (u.e.: 1396). Es tracta d'un clot del qual no s'ha documentat el paviment original, ja que l'hem deixat tal com quedà configurat a la fase III, quan s'augmenta el nivell del terra i es redueix la seva capacitat original. Al moment inicial d'aquest dipòsit ha de pertànyer un petit canal de desguàs comunicat amb el central (u.e.: 1369). Idèntica descripció podem fer del següent dipòsit (u.e.: 1397) i el seu desguàs. En els dos dipòsits la paret nord és la mateixa banquetta i l'estrep on es recolza la volta.

Després d'aquests dos primers clots, possiblement calciners, trobem dos nous dipòsits excavats a la roca (u.e.: 1299 i 1297) de planta més quadrada (1,20 × 1 m). En aquest cas vàrem desmuntar els afegits posteriors i hem documentat la seva forma i configuració inicial. L'interior no tenia revestiment hidràulic o no s'havia conservat. En canvi, en el terra es poden veure uns canals perimetrals repicats a la roca que es dirigeixen, amb un lleuger pendent, cap a un forat obert (u.e.: 1302 i 1301) en la paret del canal central. Es tracta dels desguassos que també facilitaven la neteja dels dipòsits. En aquest cas, els clots no estan adossats al tancament nord de l'adoberia, sinó contra una banqueta repicada a la roca que s'avança 50 centímetres cap al sud. Aquesta plataforma de roca, aixecada 80 centímetres per sobre del fons intern, permetria treballar a una persona des de la banda nord. Això també es repeteix en els clots 6, 7 i 8 de la bateria nord. Aquestes són les úniques estructures de producció de les dues adoberies que no estan adossades directament contra els respectius tancaments. Es tractava de clots on es podia

Fig. 37. Vista de la cisterna on s'aprecia el forat del canal d'entrada de l'aigua tapiat. S'observa darrere el canal de la mina.

submergir i treure les pells, tant des del passadís central format per les tapes del canal com des de la banqueta nord repicada en la roca.

Seguint la descripció de la bateria nord i en direcció cap al riu trobem un espai de 2,5 metres d'amplada molt modificat per reformes posteriors. L'existència d'una plataforma de roca, aixecada 30 centímetres per sobre del fons dels clots situats a banda i banda d'aquesta, no afectada per cap repicat posterior, permet concretar que es tractava d'una zona lliure d'estructures de transformació. Segurament, aquesta part de la roca era utilitzada de replà d'accés a la banqueta nord de 50 centímetres d'amplada que hi ha entre el tancament nord de l'adoberia núm. 6 i l'interior dels clots (4-5) (vegeu fig. 38).

Abans de continuar amb la descripció cal tenir en compte la dificultat que comporta atribuir una funcionalitat concreta a cadascuna de les estructures documentades, especialment per a

les de la fase II (segle XIII). L'absència de residus, la transformació soferta

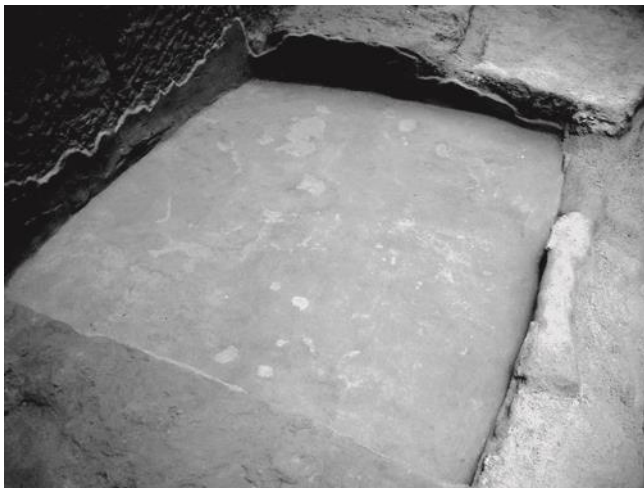

Fig. 38. Vista del fons del quart (u.e.: 1299) i cinquè (u.e.: 1297) clot/dipòsit de la bateria d'estructures adossades al tancament nord de l'adoberia núm. 6. S'aprecien els canals interiors i els forats de desguàs al canal central. S'observa també la banqueta nord de treball reduïda per un repicat de la fase posterior que augmenta la superfície dels nous clots (vegeu fase III i IV).

Fig. 39. Vista del calciner (u.e.: 1294) amb la paret nord conservada en alçada perquè s'aprofita en la construcció d'unes escales (fase V). Les concrecions calcàries modifiquen l'interior i augmenten el gruix del revestiment.

en fases posterior i l'existència de canals de desguàs, absents en els calciners de l'adoberia número cinc, obliguen a estar oberts a tot tipus d'interpretacions.

Un cop superada aquesta plataforma aixecada trobem el sisè dipòsit (u.e.: 1295). De planta quadrada (1,2 × 1,2 metres) amb revestiment hidràulic al fons (u.e.: 1294) i un canal de desguàs (u.e.: 1368) comunicat amb el central. Es tracta del dipòsit més ben conservat ja que la paret nord va ser incorporada en la

construcció d'unes escales a la fase V. L'alçada original era de 90 centímetres i en aquest cas no tenim cap dubte que es tracta d'un calciner gràcies a les concrecions de calç enganxades a la paret.

Idèntica descripció a l'anterior és vàlida per identificar el setè (u.e.: 1293) i el vuitè (u.e.: 1291) clot localitzat a la banda nord. L'única diferència és l'absència de canal de desguàs, però això podria ser degut al nivell de destrucció sofert, molt més acusat en aquests dos casos.

A partir d'aquest punt hi ha un canvi en la tipologia dels dipòsits. El primer, no fou alliberat dels afegits posteriors però en sabem les dimensions originals. Un fons excavat a la roca de planta quadrada de 2×2 metres. El segon dipòsit (u.e.: 1283) i última estructura de producció de la banda nord abans d'arribar al tancament fluvial, no havia sofert cap reutilització. En aquest cas es tracta d'un dipòsit de $2 \times 1,80$ metres repicat a la roca i amb el fons i les parets revestides d'un morter hidràulic molt ben conservat (u.e.: 1282). L'absència de restes de calç en la paret permet suposar que es tracta de sengles estructures utilitzades en l'adob de les pells.

Fig. 40. Detall del clot/dipòsit quadrat un cop restaurat (u.e.: 1283) destinat a l'adob de la pell.

Estructures situades a la banda sud del canal central

Davall de la volta 1356 que suporta el carrer Blanquers i adossades a l'angle format per l'estrep (u.e.: 1336) i l'envà (u.e.: 1341) trobem una sèrie d'estructures que per la disposició i tipologia poden relacionar-se amb el procés de tintar les pells.

L'existència d'un pou seguit de quatre petits dipòsits circulars ens trasllada directament a les unitats estructurals identificades en altres adoberies. En aquest cas la volta del carrer protegia parcialment aquesta zona dedicada al tercer i l'últim procés de transformació de la pell.

La primera estructura és un pou de planta ovalada molt ben conservat on s'aprecien les marques de desgast, encaixos i coloracions de productes que indiquen l'ús per al qual fou concebut. Es tractaria del pou que subministrava l'aigua utilitzada en els dipòsits circulars on es tintaven les pells.

Cal destacar l'existència d'un petit canal que parteix d'un forat practicat en l'envà (u.e.: 1340) (vegeu fig. 26, alçat J) que discorre per la base o estrep sud de la volta (u.e.: 1336). Al centre d'aquest petit canal trobem una altra excavació perpendicular que es comunica directament amb el pou. És possible que el forat practicat en l'envà es comunicés per l'altra banda amb el canal de la mina per derivar aigua neta cap a l'interior del pou.

En aquest cas, com que el nivell de la boca del pou i el de l'adoberia estan al mateix nivell es va contemplar la possibilitat que un augment del nivell freàtic inundés el taller. Aquesta possibilitat es resolldria amb un forat repicat a la paret nord del pou que es comunicà amb el canal central (u.e.: 1391). Sengles forats circulars repicats a les vores de la boca podrien correspondre a l'encaix d'una estructura on hi havia la politja d'on penjava el cub per extreure l'aigua.

Tot seguit trobem quatre dipòsits circulars de 80 centímetres de diàmetre excavats en la roca i sense cap tipus de revestiment. El primer (u.e.: 1323), conserva part de la vora intacta, i ens permet saber que tenia una fondària de 50 centímetres. També disposava d'un canal de desguàs (u.e.: 1390) practicat mitjançant un forat circular fet a la base. Idèntica descripció serveix per als dos dipòsits següents (u.e.: 1322 i 1321) i els seus respectius desguassos, que en

Fig. 41. Vista general de l'àmbit destinat al tint localitzat sota la volta del carrer, al costat de l'estrep sud (u.e.: 1336, vegeu fig. 29, alçat E) i de l'envà central. S'observa els clots circulars amb els respectius canals de desguàs i, al fons a la dreta, el pou de planta ovalada.

aquest cas no són forats sinó canals oberts de la mateixa profunditat que els dipòsits (u.e.: 1326 i 1327). Cal destacar que el quart dipòsit no té comunicació directa amb el canal central sinó amb el dipòsit de la vora a través d'un forat practicat en la base de la seva paret (u.e.: 1389).

Seguint en direcció cap al riu, la banda sud de l'adoberia número 6 estava lliure d'estructures. Un espai de 10 metres de llargada i 1,60 metres d'amplada, que és la distància que hi ha entre l'envà central i la paret sud del canal.

Passada aquesta zona ens trobem un dipòsit de planta quadrada molt modificat però de tipologia i funcionalitat idèntica als que a la banda oposada hem considerat utilitzats per a l'adob de les pells. Excavat a la roca, té unes dimensions de $2,20 \times 1,60$ m, estava adossat a la paret nord del celler de tint de l'adoberia número cinc. En aquest cas hi havia un canal de desguàs comunicat amb el central (vegeu fig. 44).

El canal central de desguàs

Pel centre de l'adoberia i dividint-la en dues parts passava el canal de desguàs. Una estructura repicada en la roca de 20 metres de llargada i un suau pendent de 20 centímetres (de 144,53 fins a 144,33 msnm.) que recollia els residus líquids de tots els clots/dipòsits i els abocava a la sèquia d'Alcarràs. Es tracta d'un recorregut únic sense canvis de trajecte i sense la possibilitat de derivar aigua neta cap a un altre pou, a diferència del que passava en l'adoberia núm. 5.

El canal té 30 centímetres de fondària i 20 d'amplada i dos encaixos perimetrals a la vora on es recolzen les tapes de la coberta fetes amb lloses de pedra unides amb morter i petits còdols (vegeu figs. 42 i 43).

Interpretació de la fase II

Les reformes realitzades en els clots/dipòsits i la manca de sediments relacionats amb l'activitat adobera d'aquesta primera fase impossibilita determinar els usos a què eren destinats. No obstant això, i tenint en compte el procés d'adob preindustrial

Fig. 42. Detall del canal abans d'aixecar les tapes.

conegut amb el nom de marroquí antic, ens atrevim a identificar les diferents zones productives i establir una proposta de funcionament en cadascuna de les dues adoberies.

Si seguim un recorregut d'oest a est el primer espai a descriure és el situat davall de les voltes del carrer Blanquers. Es tracta d'una superfície, elevada en relació amb la resta de l'adoberia, travessada per la continuació del canal de la mina i on s'aprecien clarament quatre derivacions destinades a omplir les bateries o fileres d'estructures adossades als respectius tancaments perimetrals i a l'envà central que separa les dues adoberies (vegeu fig. 44).

Un cop solucionada la conducció de l'aigua, i a un nivell inferior, ens trobem amb les estructures de producció de l'adoberia, uns clots/dipòsits que ocupaven la major part de la superfície dels obradors. Només quedaven lliures d'estructures unes petites superfícies interpretades com a zones de treball (ZT) i l'estret passadís central format per les tapes del canal central de desguàs. També cal destacar que en el plànol hi ha senyalades unes zones indeterminades marcades en blanc amb les lletres EI ja que estan cobertes per estructures posteriors que es mantenen dempeus (vegeu fig. 44).

Adoberia núm. 5

Les primeres estructures de producció les trobem adossades als estreps de la volta que suporta el carrer Blanquers (u.e.: 1230). Es tracta d'onze dipòsits rectangulars de característiques molt semblants distribuïts en dos bateries. A la fase VII (segle ^{xv}) totes les parets d'aquests dipòsits s'enderroquen i l'espai es transforma en una zona plana i lliure de construccions fins al segle ^{xix}. Com a conseqüència d'aquest procés, els paviments originals i els revestiments hidràulics s'erosionen i es perd qualsevol rastre orgànic o mineral de l'activitat realitzada al seu interior.

Cal recordar que a l'adoberia número 3 hi havia una disposició idèntica de dipòsits que continuaven cap a l'espai situat sota la volta. En aquella adoberia, les gruixudes capes de calç enganxades en el fons i les parets dels dipòsits de la bateria nord, permetien identificar-los com a calciners. Per contra, a la banda oposada, els dipòsits no semblaven haver rebut sediments de calç. Mancats de l'evidència dels residus hem optat per considerar que en els onze clots distribuïts entre les dues bateries de l'adoberia núm. 5 cobertes parcialment per les voltes del carrer, s'hi realitzaren diferents operacions, com ara el remull de la pell, l'encalcat i la neteja amb alum: els tres primers grans

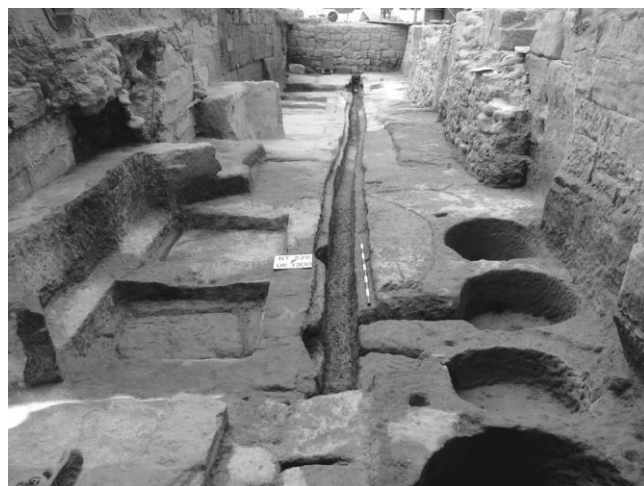

Fig. 43. Vista general de l'adoberia amb el canal sense les tapes. processos que la pell rebia abans de l'adob (vegeu fig. 44).

Un cop superada aquesta zona, identifiquem dues zones lliures d'estructures que interpretem com a zones de treball on es podia realitzar qualsevol activitat paral·lela a la dels clots, com ara el raspat, el fendit, la neteja, etc. (vegeu fig. 44, ZT).

Una tercera unitat estava formada per tres dipòsits que hem restituït gràcies a l'aparició d'unes lloses sota el terra d'unes estructures posteriors (vegeu fase VII). Creiem que en aquest cas es tractaria dels clots d'adob on les pells se submergien i colgaven amb aigua barrejada amb els tanins vegetals.

L'última unitat productiva de l'adoberia es localitza a l'interior del celler adossat al tancament fluvial cobert amb una volta rebaixada de pedra. A la dreta de l'entrada hi ha un pou d'aigua i a l'interior, adossats al tancament nord, hi trobem els clots circulars destinats al tenyit de les pells. La pell convertida en cuir i possiblement tenyida, pujava per segona i última vegada al pis superior, on es penjava per assecar-se i ser comercialitzada.

Adoberia núm. 6

Presenta una distribució força diferent a l'anterior però és possible reconèixer també tres zones productives ben individualitzades.

La primera, comença sota les voltes i està formada per un seguit d'estructures adossades al tancament nord. En total, un conjunt de vuit clots. El primer, una gran cisterna de redistribució de l'aigua seguida de quatre dipòsits de planta quadrada de funció indeterminada. Tot seguit, i en direcció cap al tancament fluvial, trobem una zona de treball més elevada i a continuació, tres dipòsits més, amb restes de calç enganxades a la paret que permeten identificar-los com a calciners (vegeu fig. 44). Es tractaria dels dipòsits on es realitzava el remull, l'encalcat i l'alum previ a l'adob.

La segona zona productiva destinada a l'adob de les pells
s'identifica per l'existència de tres grans

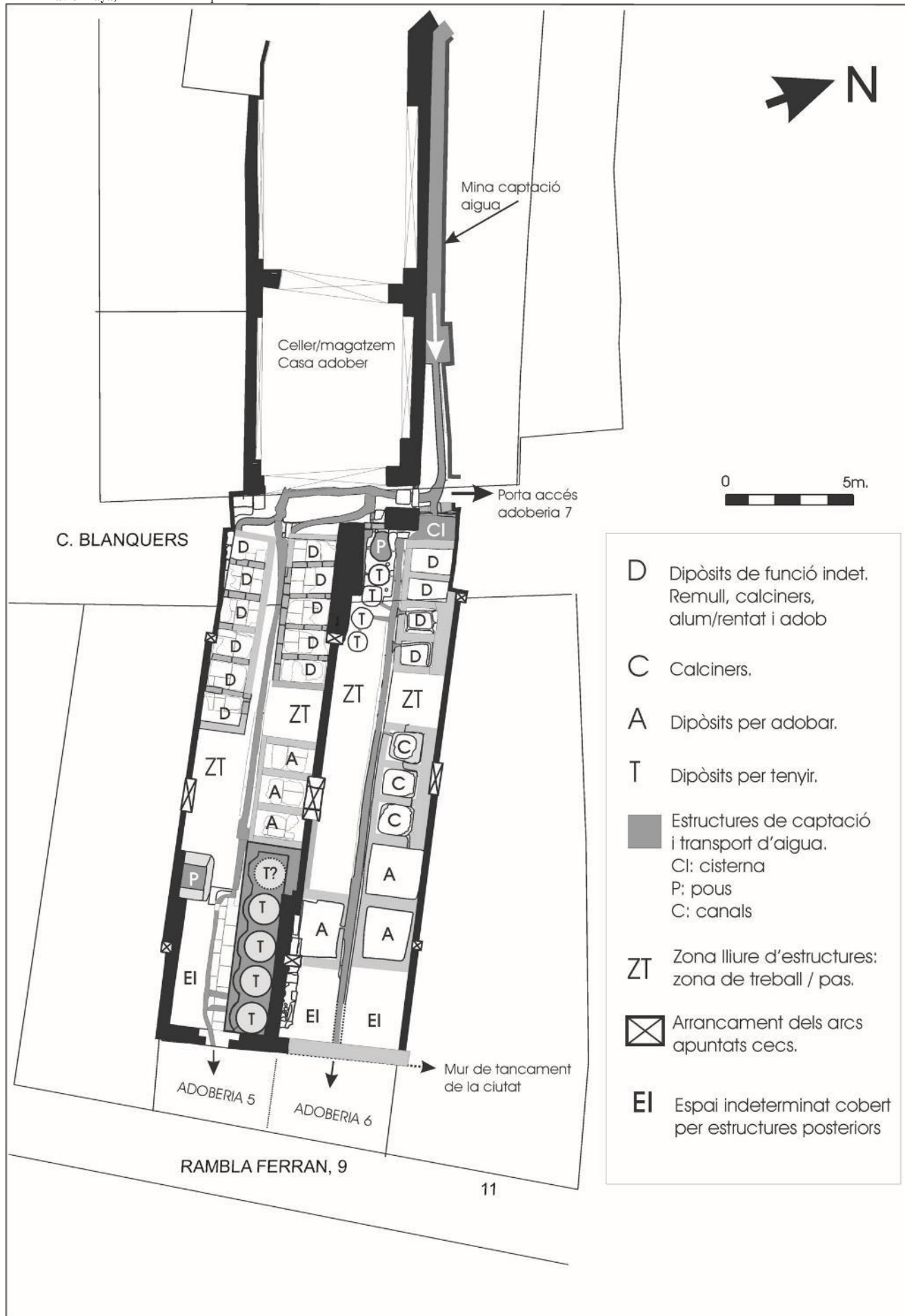

Fig. 44. Fase II (1a meitat del segle ^{xiii}). Proposta de funcionament de les adoberies 5 i 6.

dipòsits, en aquest cas, localitzats a banda i banda del canal central.

A diferència de l'adoberia anterior, on els clots de tenyir estaven coberts i encabits en un espai constructiu independent, aquí es localitzen a la banda sud del canal central, adossats a l'estrep de la volta i l'envà central. En canvi, la quantitat, la forma dels clots i les estructures relacionades és molt semblant a la distribució documentada a les adoberies núm. 2, 3 i 5 (un pou a l'inici seguit de quatre o cinc clots circulars, vegeu fig. 18).

Datació de la fase II

Un dels aspectes que condiciona més la datació d'aquest complex és precisament l'absència de sediments anteriors d'on obtenir una data a partir de la qual establir el moment constructiu, és a dir, el que en arqueologia es coneix com "*terminus post quem*".

Tenint en compte que les adoberies estaven construïdes a l'interior del que havia estat la ciutat romana i andalusina, l'absència de nivells anteriors només pot ser deguda al fet que la mateixa construcció del complex va implicar una modificació molt important del subsòl de la ciutat. Efectivament, es van realitzar tasques d'adequació del terreny mitjançant el repicat de la roca sorrenca per obtenir recursos hidràulics, transportar-los i construir els clots on transformar la pell. El rebaix del nivell geològic de la ciutat va fer desaparèixer qualsevol traça de la ciutat anterior, i, fins i tot, potser, d'altres obradors relacionats amb la transformació de la pell d'origen andalusí emplaçats en el mateix indret.

No disposem de cap dada arqueològica ni documental precisa per establir el moment de construcció de les adoberies de Lleida. La documentació escrita localitza i situa importants calcinaires i blanquers al carrer des de començaments de segle ^{xiii}. Sabem, a més, que a la fase V (1300-1350) l'adoberia número 6 havia sofert una profunda transformació, amb la destrucció de tots els seus clots/dipòsits i, com a la següent fase VI (1350-1375), havia finalment desaparegut sota una potent colmatació, relacionada amb la substitució del vell tancament fluvial per una nova muralla. No sembla, doncs, gens agosarat plantejar la hipòtesi que la primera fase de construcció inicial tingués lloc cap a començament del segle ^{xiii}; les dues reformes posteriors (fase III-IV) serien el testimoni del seu funcionament al llarg de la centúria.

Tant les citacions documentals i la seqüència de fases com la tipologia de l'arquitectura permeten mantenir que la construcció de les calcineries/adoberies d'aquests blanquers de la ciutat tingué lloc a començaments del segle ^{xiii}. Un moment de gran embranzida econòmica per a la ciutat com ho reflecteix la construcció de la gran catedral de la Seu Vella.

Fase III, època feudal, segle ^{xiii} (1250-1300)

Totes les reformes documentades en aquesta fase van tenir lloc en espais i estructures de l'adoberia núm. 6. A la banda nord

va consistir a dividir, reduir o ampliar la capacitat dels anteriors clots i, a la sud, afegir-ne de nous.

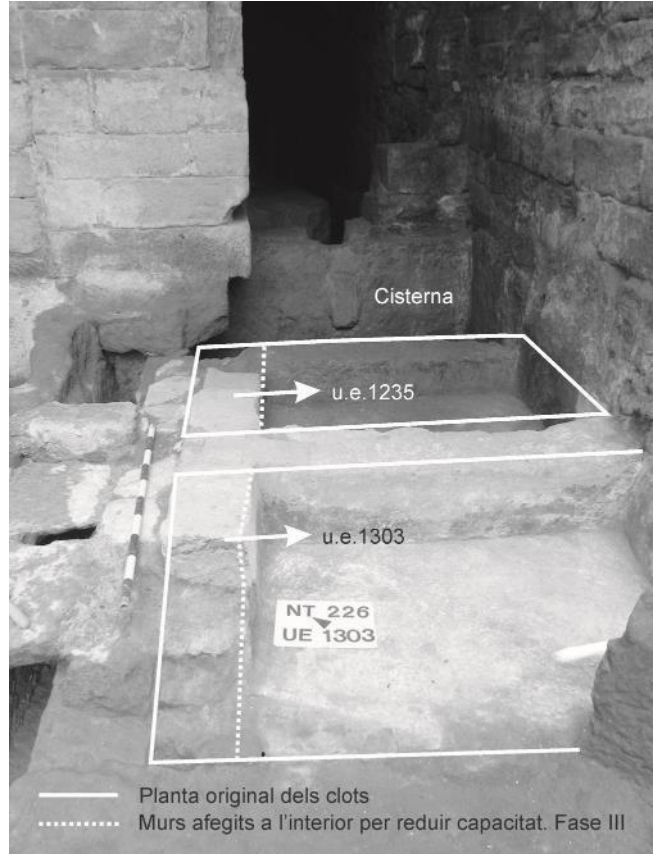

Fig. 45. Detall dels murs afegits a l'interior dels clots 2 i 3 de la bateria nord.

La capacitat del primer clot, localitzat al costat de la cisterna (vegeu fig. 45), es va reduir afegint al seu interior un mur fet amb dos blocs rectangulars de pedra units amb morter de calç (u.e.: 1235). Amb aquest envà, adossat a la paret sud del dipòsit, la llargada del clot passa dels 1,60 originals als 1,38 centímetres. Immediatament després s'afegí un nou revestiment de morter hidràulic al mur que és el mateix que forma el nou paviment interior (u.e.: 1305) elevat en relació amb el de la fase anterior. Al clot del costat va passar exactament el mateix amb la construcció d'un envà interior (u.e.: 1303) i un nou paviment/revestiment (u.e.: 1304) (vegeu fig. 45).

El quart i cinquè clot de la bateria nord s'amplien 25 centímetres de llargada mitjançant el repicat de la banquetta (vegeu fig. 38) que en la fase anterior servia per accedir i treballar en els clots des del costat nord. S'anul·la el fons repicat a la roca, omplint-lo de lloses (u.e.: 1188 i 1183) unides amb morter hidràulic que serviran de suport als nous paviments (u.e.: 1187 i 1182). En pujar 15 centímetres el nivell interior, els desguassos originals connectats al canal central queden anul·lats (vegeu fig. 46).

Si ens traslладem cap al tancament fluvial, un cop superada la zona de treball, ens trobem que el primer calciner també va ser objecte d'una reforma. En aquest cas no es redueixen les dimensions però sí que s'afegeix un nou terra. El fons de l'anterior calciner s'omple de petites pedres (u.e.: 1160) unides

Seguint la descripció de ponent a llevant, és a dir, de les voltes cap al tancament fluvial, ens adonem que la base del primer dipòsit circulars havia de tapar forçosament l'últim dels clots circulars de la zona de tint de la fase anterior (vegeu fig. 49.1). Per tant, la construcció d'aquesta nova bateria de clots circulars significà l'anul·lació de l'anterior, tal com ho demostra el fet que els clots de tint (u.e.: 1277, 1080 i 1079). En canvi, el pou i el primer dels dipòsits de tint no s'anul·len

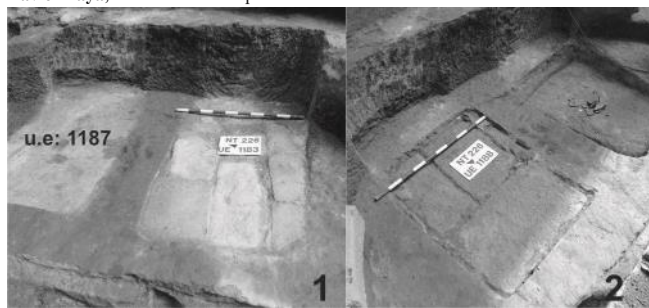

Fig. 46. Vista dels paviments de lloses que omplen el fons dels primitius clots (fase II) i serveixen de base al nou paviment/revestiment.

les parets i les concrecions calcàries que hi havia enganxades de l'anterior utilització (vegeu fig. 47).

Una altra reforma important és la divisió del primer dipòsit quadrangular (2×2 metres) destinat a l'adob. L'obra consistí a afegir al fons intern i adossat contra el revestiment de la paret sud un mur de petites pedres lligat amb morter (u.e.: 1285). Immediatament després s'afegí un envà que divideix la superfície interior en dos parts i que s'adossava perpendicularment a la paret nord de l'anterior dipòsit (u.e.: 1284). A banda i banda d'aquest envà s'afegiren

amb morter que aixequen 20 centímetres la base. Aquest farciment rebrà un nou paviment de morter hidràulic (u.e.: 1158) que també revestirà de nou Fig. 47. Detall de les concrecions de calç adherides a la paret del primer calciner i els materials que omplen el fons per assolir un nou paviment.

singles murs de maçoneria (u.e.: 1286, 1287) que configuren definitivament l'espai intern dels nous dipòsits ($90 \times 1,20$ metres). El següent pas consistí a aixecar el terra amb lloses de pedra i revestir-les d'una capa de morter hidràulic que forma el paviment dels nous clots (u.e.: 1289 i 1288) (vegeu fig. 48).

Les reformes realitzades a la banda sud del canal central van modificar completament els usos d'aquella àmplia zona de treball descrita en la fase anterior (vegeu fig. 44). Ara, s'ocupa per la construcció d'una bateria de set dipòsits circulars de secció cònica adossats a la cara nord del tancament central.

D'aquests dipòsits només es conserva el fons repicat al terra i els revestiments hidràulics adherits en el mur de tancament central. Un altra vegada, la reutilització posterior de l'espai de l'adoberia fa que sigui molt difícil descriure la forma original i reconèixer-ne la funcionalitat.

Fig. 48. Detall del dipòsit d'adob dividit en dos clots.

fins a la fase cinc, quan es tapien amb el morter de calç i pedres que uneix els blocs de les estructures construïdes en aquell moment.

Les restes conservades corresponen precisament a les primeres accions realitzades per tal d'assolir la construcció d'aquesta nova i singular bateria de dipòsits. Es marcà la planta circular dels dipòsits mitjançant un petit rebaix de 5 centímetres excavat a la roca. Després es realitzà el repicat de la secció interna del clot en els diferents elements estructurals que configuraven la paret de tancament central, la banquetta de roca repicada (vegeu fig. 49.2), l'estrep de les arcades (vegeu fig. 49.3) i el mur que cega les respectives llums (vegeu fig. 49.1). Un cop projectats en el terra i en la paret de tancament s'aixecarien les parets que configuraven el perímetre d'una gran estructura rectangular de parets rectes. No eren clots independents, sinó que a mesura que s'aixecava l'estructura, s'anava configurant el volum intern dels respectius clots. Una gran estructura d'onze metres adossada i paral·lela al tancament central de tipologia idèntica a la documentada en les bateries de cinc i quatre clots circulars documentats en l'adoberia núm. 2, 3 i 5.

Fig. 49. 1. Detall del revestiment (u.e.: 1319) i el repicat (u.e.: 1370) fet en el mur (u.e.: 1228) que cega la llum de la primera arcada. A la part inferior dreta de la fotografia s'observa l'últim clot de tint de la fase anterior que quedaria cobert per la base d'aquest nou clot; 2. Vista dels fons del dipòsit (u.e.: 1314) excavat a la roca i el seu canal de desguàs; 3. Detall de la part superior del dipòsit u.e.: 1314 que ha permès establir que es tractava de clots de secció cònica.

Els quatre primers dipòsits tenien un fons intern d'un metre de diàmetre i una alçada d'1,20 metres. Gràcies a la inclinació i

curvatura que presenten els fragments de revestiment hidràulic conservats en la paret de tancament central hem arribat a la conclusió que no eren dipòsits cilíndrics sinó de secció cònica, amb un diàmetre inferior a la boca (vegeu fig. 49.3).

A llevant de l'estrep central, d'on parteixen les dues arcades que configuren el tancament central, hi havia tres dipòsits més. Els fons d'aquests dipòsits (u.e.: 1314, 1312 i 1310) són una mica més grans, amb un diàmetre d'1,25 metres que provoca un repicat de major profunditat en la banqueta de roca sobre la qual es recolza el tancament central. Suposem que l'alçada era la mateixa que en els anteriors (vegeu fig. 51). Com que el terra on hi ha la base d'aquests tres dipòsits està menys modificat, s'hi pot reconèixer encara els respectius canals de desguàs (u.e.: 1315, 1313 i 1311) (vegeu fig. 50.2).

L'última de les reformes documentades consistí a reduir la capacitat del clot de planta quadrada destinat a l'adob que hi havia adossat contra el mur de tancament nord del celler de l'adoberia núm. 5. S'afegí un envà transversal (u.e.: 1351) que reduí l'amplada del clot a 1,60 metres i s'enderrocà l'estructura sobrant. El fons, repicat a la roca, s'omple de pedres (u.e.: 1167) i s'afegeix un nou paviment de morter hidràulic (u.e.: 1350) que inutilitza l'anterior desguàs.

Interpretació i datació de la fase III

Durant aquesta fase és probable que a les dues adoberies s'hi fessin petites obres de reforma. Només n'ha quedat constància arqueològica de les realitzades a l'adoberia número 6 perquè els clots i dipòsits de la número 5 van estar més temps en ús i, per tant, van quedar més afectats per reformes posteriors.

Un cop més, l'absència de sediments relacionats amb la construcció, utilització i destrucció de les estructures d'aquesta fase, afectades per unitats negatives posteriors, fa que sigui impossible datar-les satisfactòriament. Es tracta, un cop més, d'una proposta realitzada a partir d'una divisió aleatòria del temps transcorregut entre la creació de les adoberies (fase II - 1a meitat segle XIII) i la primera datació obtinguda a partir del registre material (fase VI - 2a meitat segle XIV, 1350-1375).

A banda de petites transformacions en alguns clots, la principal reforma d'aquest moment és, sens dubte,

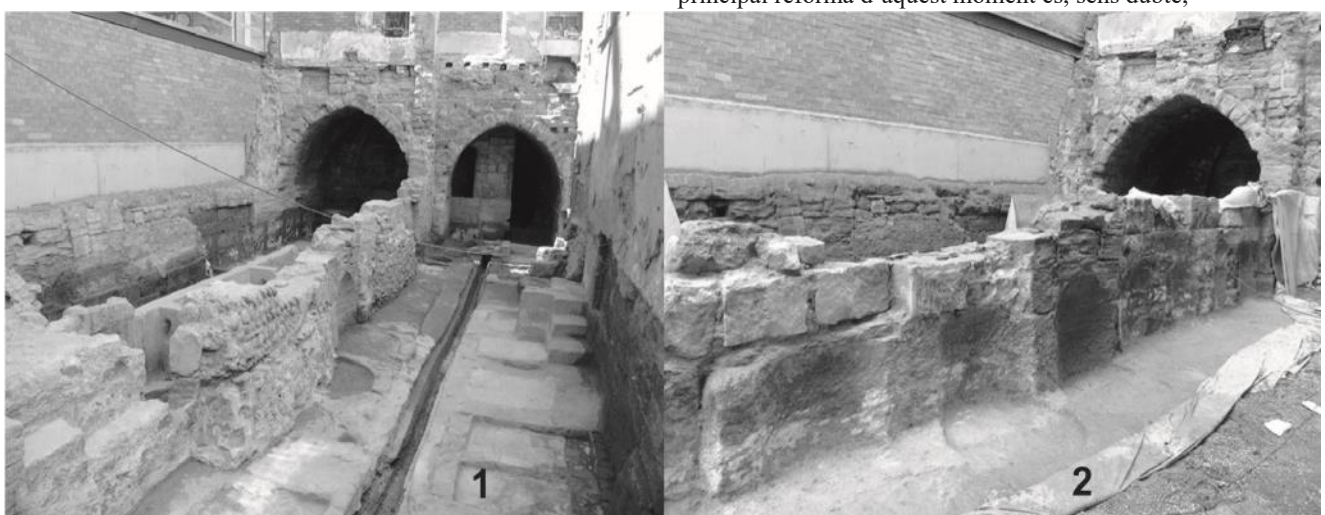

Fig. 50. 1. Fotografia del mur de tancament central abans de treure la fonamentació de morter i còdols afegida a la fase VII; 2. El mateix mur lliure d'afegits on s'aprecia l'empremta repicada dels set dipòsits.

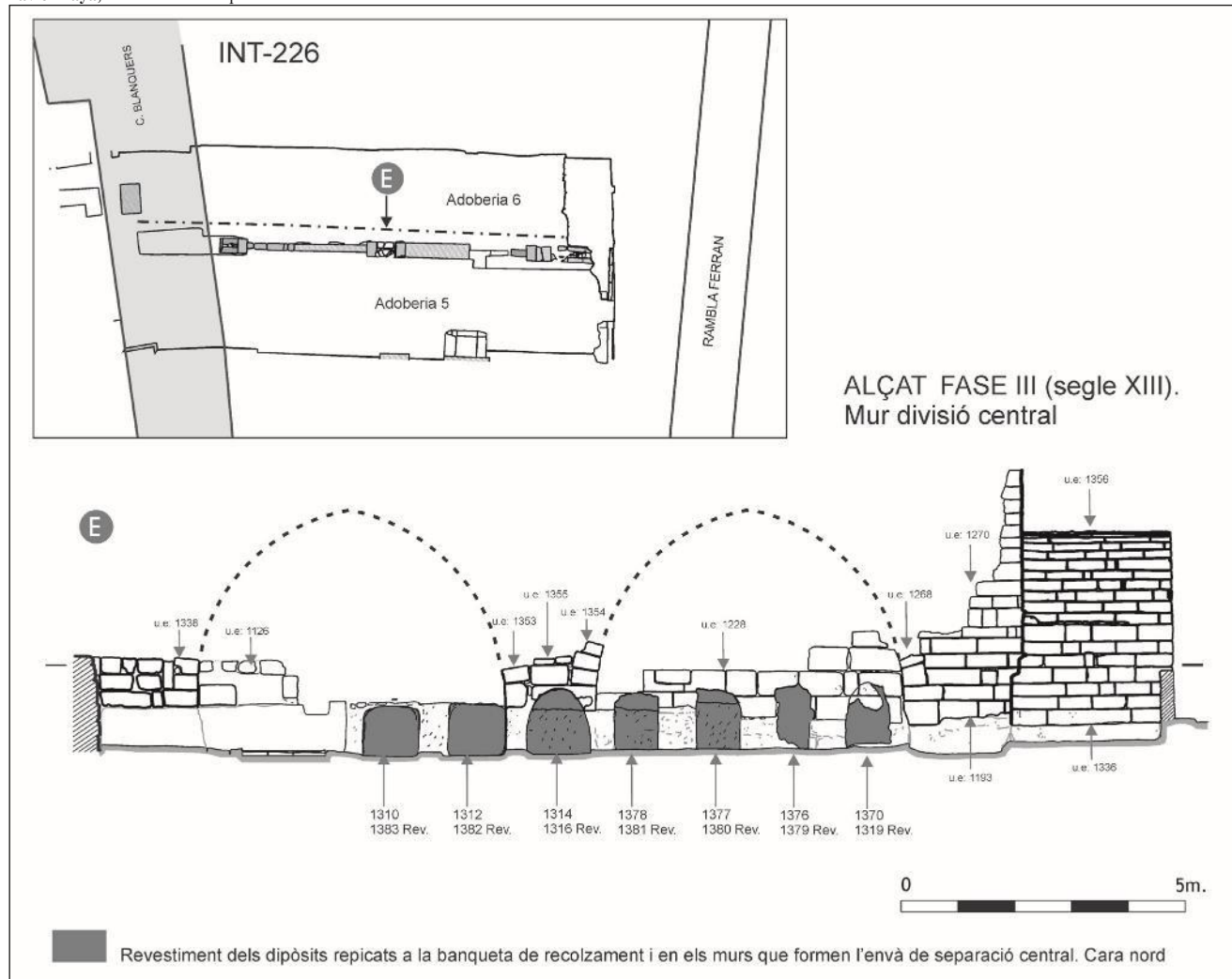

Fig. 51. Alçat del mur de divisió a la fase III.

la construcció de set dipòsits de secció cònica adossats a la cara nord del tancament central de l'adoberia núm. 6. Allí, a la fase anterior s'hi podia reconèixer i senyalar una zona de treball lliure d'estructures de transformació. A més, aquesta superestructura, que incloïa els set clots esmentats, també va significar la inutilització de la zona productiva destinada al tint de la fase anterior.

Un altre cop, resulta impossible determinar la funcionalitat dels dipòsits, malgrat que la forma, però no la quantitat, apunta cap al procés de tint de les pells (vegeu fig. 52).

Fase IV, època feudal, segle XIII (1250/1300)

Hem dubtat individualitzar aquesta petita reforma realitzada en dos clots de l'adoberia núm. 6 com una fase pròpiament dita. L'opció final ha estat de repetir la datació i tractar-la independentment.

Ara, al segon clot de la bateria nord que comparteix paret amb la cisterna s'hi afegeix un altre mur de blocs rectangulars (u.e.: 1234) a l'interior que en redueix l'amplada fins als 75 centímetres (vegeu fig. 53).

El clot de planta quadrada d'adob localitzat a la banda sud del canal central també va ser objecte d'un altre augment de nivell mitjançant la construcció d'un nou paviment hidràulic (u.e.: 1169) (vegeu fig. 54). Aquestes dues accions constructives

foren les últimes i predecessores d'un canvi radical en els usos de l'espai ocupat per l'adoberia núm. 6.

Fig. 53. Vista del clot número dos amb el mur 1234 construït al seu interior. A la dreta, el tancament occidental repicat a la roca que també és la paret de la cisterna. S'observen les marques deixades pels murs de les respectives fases en el revestiment hidràulic, a tocar de la base i estrep de la volta 1356.

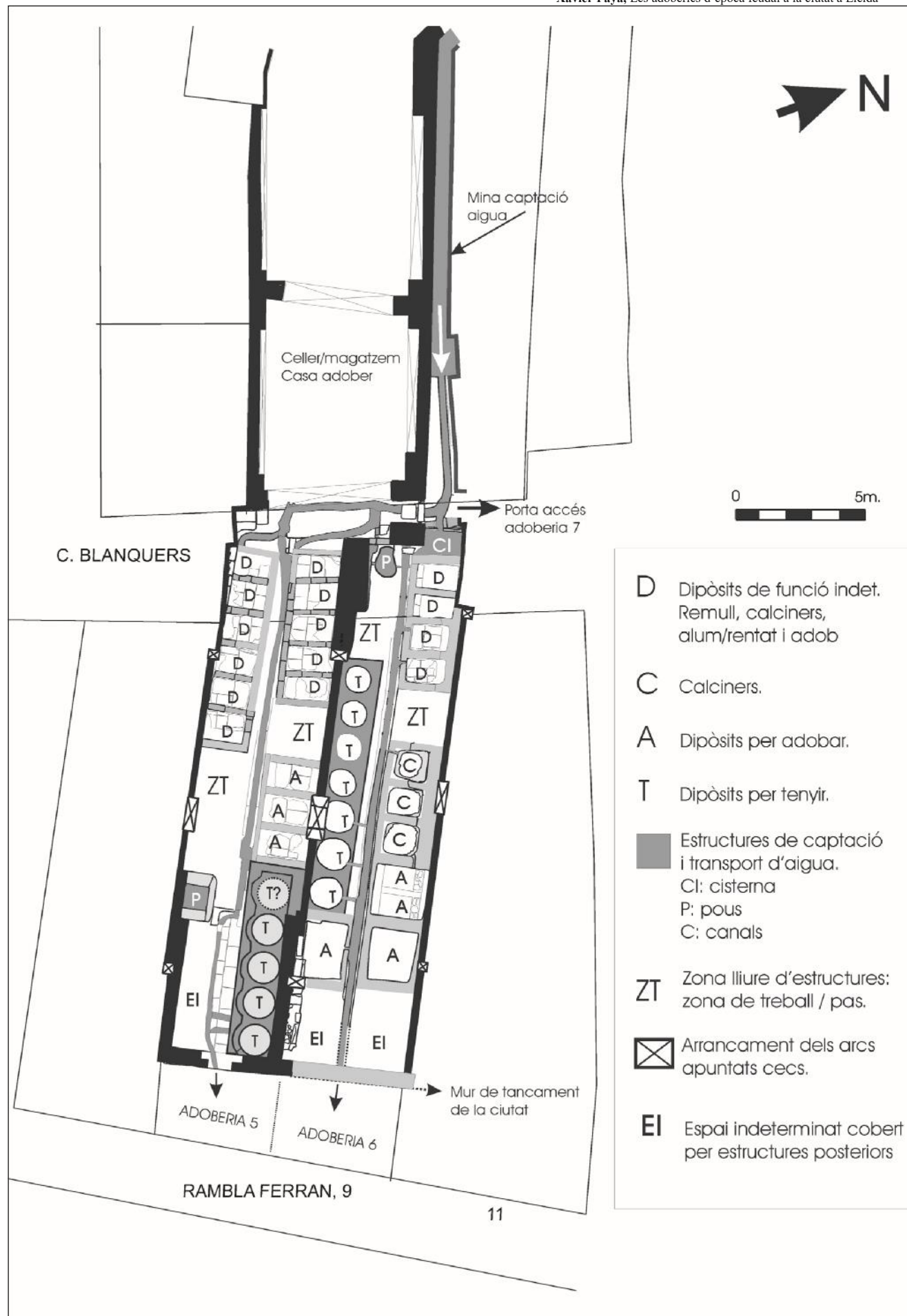

Fig. 54. Detall de l'únic fragment conservat del darrer paviment afegit al clot de l'adob de la bateria sud.

Fase V, època feudal, segle ^{xiv} (1300-1350)

En aquesta fase s'enderroquen totes les estructures de l'adoberia núm. 6. Bona part de l'espai del taller es transforma en una zona oberta i plana amb una única estructura de forma circular i funció indeterminada localitzada davant de la volta.

La primera acció consistí a enderrocar totes les parets dels clots i dipòsits relacionats amb el procés d'adob de les pells (u.e.: negativa 1156). L'objectiu era assolir un únic nivell equiparable a la superfície de les lloses que feien de tapa al canal central. Només va quedar en alçada l'envà de separació entre el primer i segon calciner (vegeu descripció clot 6 i 7 de la bateria nord a les fases II i III) i la banquetta de roca repicada que feia de paret nord dels esmentats dipòsits. Aquests elements es van aprofitar per construir un replà i els graons d'una escala.

La voluntat d'assolir una superfície plana implicava, també, que els fons d'aquells clots que estaven a una profunditat més baixa que les tapes del canal central, s'havien d'omplir de materials que facilitessin la circulació de les persones i la construcció de les noves estructures.

Així veurem com els fons dels dipòsits 1288 i 1289 (vegeu fase III) s'omplen de pedres lligades amb morter (u.e.: 1164 i 1165, figura 55.1) amb l'objectiu de fer desaparèixer el desnivell, i com el segon clot d'adob de la bateria nord s'omple amb restes de pedra sorrenca esmicolada i fragments de revestiment hidràulic generats arran de la destrucció del dipòsit (u.e.: 1149, figura 55.2). També veurem que els fons circulars repicats a la roca d'alguns dels clots de secció cònica adossats al tancament central s'omplen d'argila (u.e.: 1091 i 1092) amb la mateixa intenció.

És ara, també, el moment en què s'anul·la i omple el pou i el primer clot circular de l'àrea de tint amb terra, pedres i morter de calç (u.e.: 1279, fig. 55.3; u.e.: 1278) i, el segon, tercer i quart, amb argila i pedres (u.e.: 1277, 1080 i 1079) respectivament. Nivells d'amortització que podien haver estat abocats durant la fase III.

Tot el sistema de circulació d'aigua, captació i desguàs també queda anul·lat definitivament. Es comença per tapiar el forat localitzat en la paret oest de la cisterna, a través de la qual es derivava l'aigua del canal de la mina, mitjançant un tap de pedra (u.e.: 1308). També s'omple de terra i pedres la cisterna (u.e.: 1233, figura 56.1) i el traçat inicial del canal central queda omplert de morter i pedres ben encaixades. La capa d'argila fina i decantada (u.e.: 1181, figura 56.2) que omple la resta del traçat ens indica que el canal s'omplí a poc a poc per filtració.

El següent pas consistí a aixecar les estructures que configuren el nou ús de l'adoberia número 6. A l'extrem de ponent, sota la volta que cobreix el carrer Blanquers i a l'angle format per l'estrep de la volta (u.e.: 1366) i el mur (u.e.: 1340), allí on hi havia el pou d'aigua, apareix un paviment format per dos lloses de pedra de 60 x 90 centímetres unides amb morter (u.e.: 1257, fig. 56.3). Cal dir que el morter que uneix les lloses per sota és el mateix que s'aboca a l'interior del pou (u.e.: 1279). Aquest enllosat era l'interior d'un nou dipòsit tancat pels murs (u.e.: 1184 i 1256, figura 57.1) construïts amb blocs rectangulars de pedra sorrenca lligats amb morter de calç i còdols. Malauradament, el nivell de conservació tampoc no

Fig. 55. 1. Detall del primer clot d'adob amb la senyalització de les reformes de les fases II i III i la definitiva amortització amb els paviments de regularització u.e.: 1164 i 1165; 2. Vista del segon clot d'adob amb el fons farcit per la u.e.: 1149; 3. Vista de la boca del pou tapiada amb pedres i morter de calç.

Fig. 56. 1. Vista de la cisterna amb la colmatació u.e.: 1233; 2. Vista del canal central sense les tapes i el farciment interior

u.e.: 1181; 3. Vista del terra d'un nou dipòsit quadrat situat a sobre del pou i darrere de l'estructura circular.

permet gaires precisions sobre la seva funcionalitat. Pensem que es tracta d'un dipòsit d'aigua que s'omple directament des del

canal de la mina que passa per darrere del mur (u.e.: 1340), mitjançant un forat obert en aquesta mateixa paret, que en la fase

II ja existia per tal d'assegurar el nivell freàtic del pou, o bé, mitjançant un procés manual de galledes.

La construcció del mur que tanca per l'est aquest suposat dipòsit d'aigua cobreix i es lliga constructivament amb els materials que configuren la paret d'una bassa circular aixecada amb blocs de pedra lligats amb morter (u.e.: 1253, figura 57.2). Aquesta gran estructura es troba localitzada immediatament després de la volta i ocupa tota l'amplada de l'adoberia, a excepció de la banda nord, on es respecta la banqueta de roca anterior adossada al tancament. Aquesta superfície es convertirà en un estret passadís elevat que permet la comunicació entre la mina i l'adoberia (vegeu fig. 59, passadís/replà).

Es tracta d'un gran dipòsit o bassa de planta circular i un diàmetre interior de 2,60 centímetres que originalment podia tenir uns 70 centímetres de fondària. La tipologia constructiva és idèntica a les estructures circulars indeterminades que apareixen en molts soterranis del segle ^{xiv} i ^{xv} de la Lleida feudal i que podien relacionar-se amb l'activitat tèxtil o l'emmagatzematge de l'oli.

Seguint en direcció al tancament fluvial i adossat al tancament nord, on hi havia tres calciners, trobem un replà i els graons d'una escala. Aquesta curiosa estructura s'aconseguí deixant parcialment enderrocats

Fig. 57. 1. Restes del mur de tancament est del nou dipòsit (u.e.: 1256) recolzat sobre el clot circular; 2. Restes del clot circular u.e.: 1253.

els calciners anteriors, afegint un mur (u.e.: 1154) per ampliar el replà i un altre (u.e.: 1155), per augmentar l'amplada dels graons repicats parcialment en la banqueta de roca que tancava pel nord un calciner anterior (vegeu figura 58.1, 2).

Les escales servien per superar el desnivell que hi havia entre el nou terra (144,77 msnm.) de l'adoberia i la banqueta nord de pedra repicada que formava la vora dels calciners (145,17msnm.). Amb quatre esgraons s'accedia al replà de les escales. Aquest nivell tenia continuïtat cap a l'interior a través de la banqueta de roca que hi havia adossada i separada de la paret de tancament nord de l'adoberia. Aquest pas elevat serà

utilitzat a partir d'ara per accedir i treballar al clot circular i dirigir-se cap a la mina i la resta d'adoberies (vegeu fig. 59).

També relacionat amb aquesta fase, cal destacar l'existència de tres capes de sorra verdosa sobre les tapes del canal central (u.e.: 1148, 1149 i 1137) utilitzades per anivellar les irregularitats de la superfície i aconseguir paviments regulars de terra batuda (u.e.: 1129, 1089 i 1078). Un d'aquests terres tenia enganxades unes interessants llavors pendents d'anàlisi que podrien estar relacionades amb el tipus d'activitat realitzada en aquest espai lliure i el gran clot circular.

Respecte a l'adoberia número 5 hem de mantenir la planta de fases anteriors malgrat que no es pot descartar l'existència de petites reformes contemporànies que no s'han conservat en el registre arqueològic. Repetim, ara, els usos i estructures definides en fases anteriors (fase II-III-IV) perquè les primeres accions que afectaren els clots originals no es documenten fins al segle ^{xv} (fase VII).

Interpretació i datació de la fase V

En els nivells de terra relacionats amb l'anivellament i els paviments de terra batuda d'aquesta fase només es van recuperar tres fragments de ceràmica. Per tant, determinar el moment d'aquesta reforma resulta impossible. En canvi, sabem que el moment final d'aquesta configuració se situa entre el segon i el tercer quart del segle ^{xiv}, segons es desprèn de la datació dels materials continguts en el potent nivell de residus (u.e.: 1008 i 1041) que es llença i cobreix

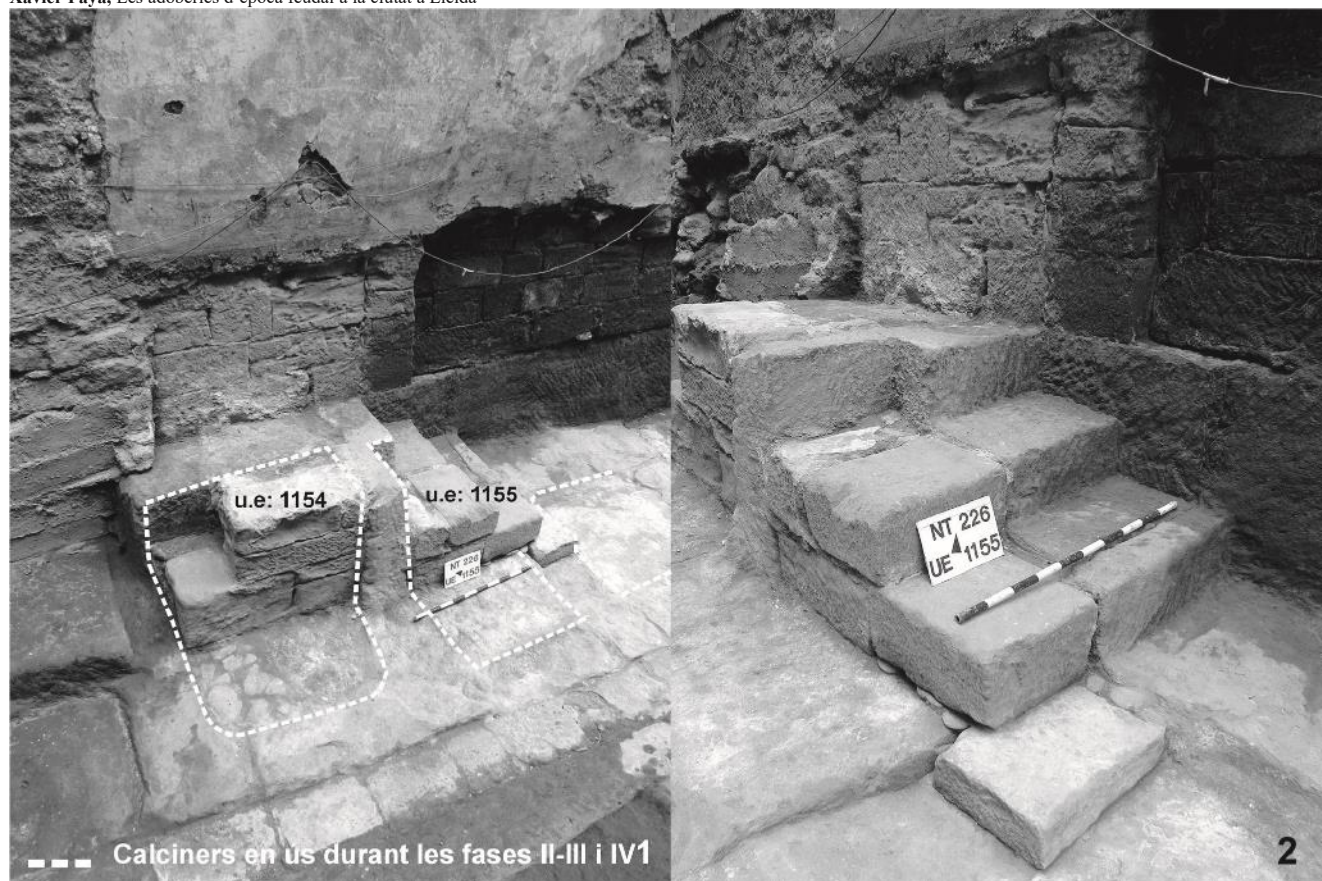

Fig. 58. 1. Vista general del replà (u.e.: 1154) i les escales (u.e.: 1155) construïdes aprofitant les parets d'anteriors calciners; 2. Detall dels graons afegits amb blocs quadrats i el repicat esglaonat de la banquetta de roca.

tota l'adoberia, un cop erigit el nou tancament fluvial (fase VI).

Com hem vist, l'adoberia és objecte d'una profunda reforma testimoni d'un canvi sobtat en el sistema productiu dels tallers inclosos en la propietat de l'adober número 4. És possible que la desaparició de totes les estructures de l'adoberia número 6 sigui el testimoni d'una reducció de la capacitat productiva relacionada amb una crisi del sector, o bé, respongui a una reestructuració del treball el significat de la qual desconeixem.

Aquesta incertesa s'agreuja pel fet de desconèixer la funcionalitat concreta de l'estructura més important ara construïda: un clot circular idèntic als apareguts en moltes cases de la Lleida feudal, i en alguns dels quals s'han recollit mostres de lípids relacionats amb l'elaboració o emmagatzematge de l'oli (Tresserras 2000: 101-106). No sembla agosarat plantejar la possibilitat que en aquest moment l'antiga adoberia número 6 es transforma en un soterrani o celler on es guarda l'oli utilitzat en el greixatge de les pells. En aquest sentit considerem molt important analitzar les restes orgàniques contingudes en el paviment 1078.

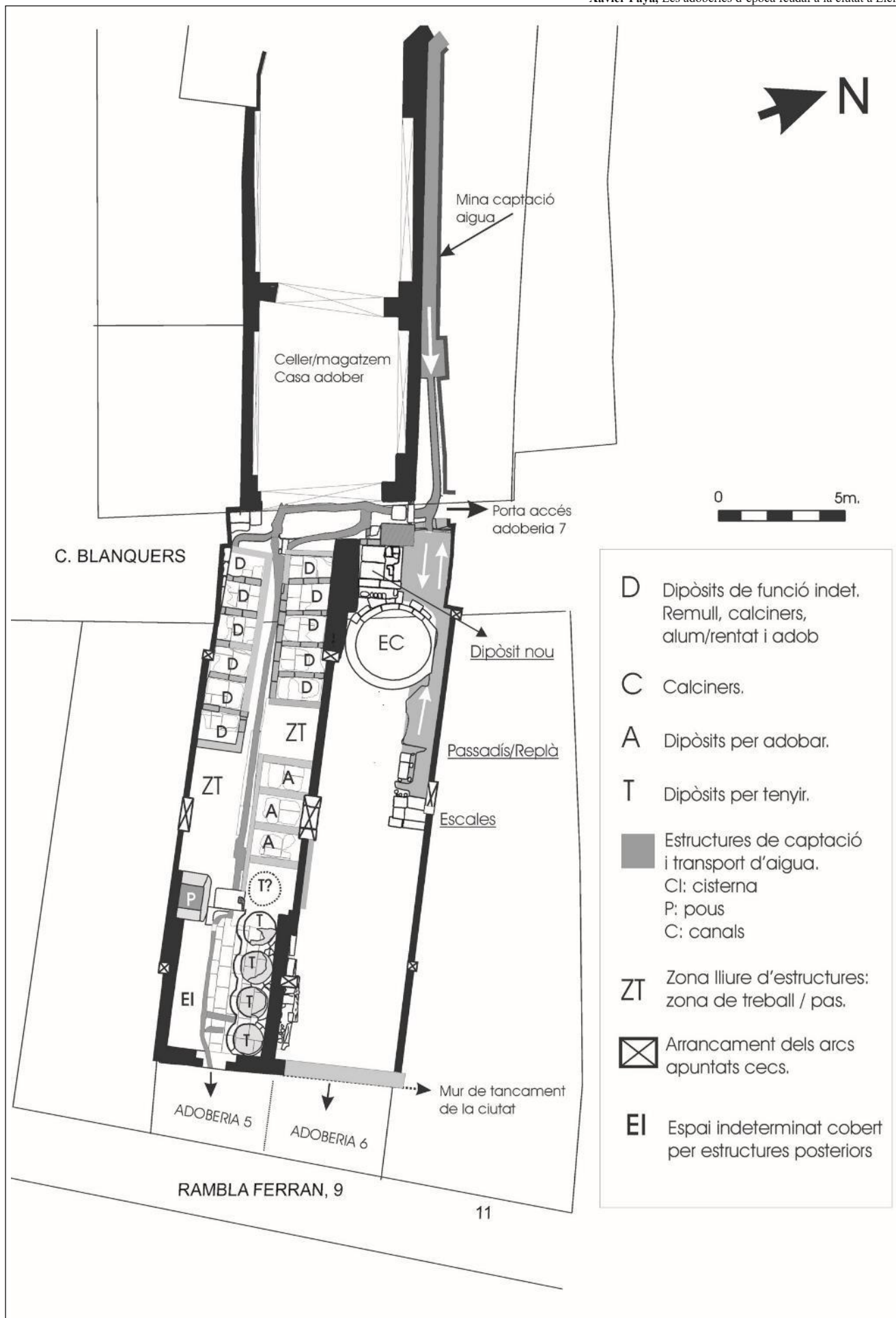
El trànsit entre la zona localitzada sota la volta del carrer Blanquers, des d'on s'accedia a la mina i la resta d'adoberies, i la situada darrere del tancament fluvial, va quedar resolt amb la construcció de les escales i el replà connectat amb l'estret passadís elevat que hi havia a la banda nord del clot circular.

Fase VI, època feudal, segle xiv (1350-1375)

Aquesta fase comença quan s'enderroquen les parets del dipòsit quadrat (u.e. 1184 i 1256, figura 66), s'extreuen els blocs del clot circular (u.e.: negativa 1255) i es recreix la paret occidental de la cisterna (u.e.: 1016) per contenir les terres que omplirien (u.e.: 1008, 1041) la superfície de l'adoberia núm. 6. Es tracta d'unes intervencions encaminades a aixecar el nivell del terra de l'adoberia i assolir un espai lliure de construccions (vegeu fig. 60. 1, 2 i 3).

Aquesta reforma radical va estar lligada amb la substitució de l'antic tancament fluvial de l'adoberia núm. 6 per un de característiques constructives idèntiques als trams de la muralla nova, que a partir del 1364 s'estava erigint per tota la ciutat. Com que no s'havia conservat cap paviment i tampoc no s'afegiren noves estructures desconeixem els usos que acollí aquesta nova configuració de l'espai.

El nou tancament fluvial, molt més gruixut que l'anterior, té una amplada que oscil·la dels 2,20 metres de la base fins als 1,60 a la part superior. És a dir, un mur amb escarpa que reforça el seu assentament. Està construït mitjançant un nucli intern de morter de calç i pedres revestit amb blocs de pedra sorrenca. L'exterior, que donava a la sèquia d'Alcarràs i el riu, presenta blocs regulars rectangulars encoixinats, i l'interior, blocs quadrats de mides més irregulars (vegeu figures 61.2 i 62.2). El parament interior es recolza sobre el terra de l'adoberia i l'exterior sobre els blocs de l'antic tancament andalusí (vegeu

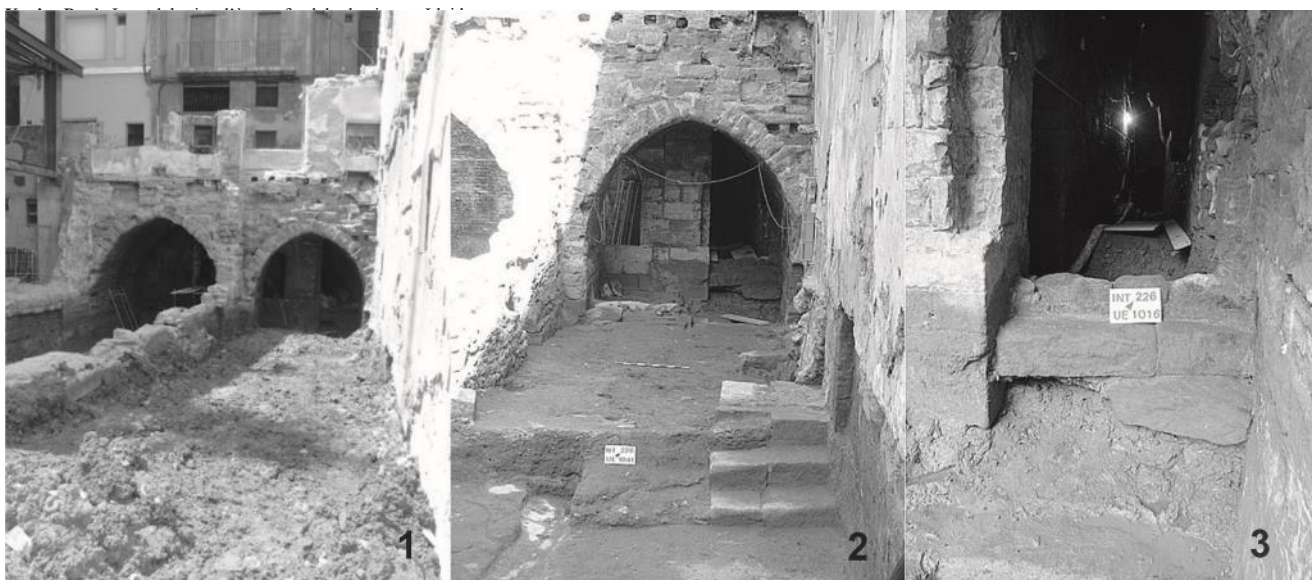

Fig. 59. Fase V (1a meitat s. ^{xiv}). Proposta de restitució de les adoberies 5 i 6.

Fig. 60. 1. Vista general de l'adoberia número 6 després de retirar els afegits contemporanis i identificar el primer dels nivells excavats manualment (u.e.: 1008); 2. Al centre, vista general de l'estrat (u.e.: 1041). Observeu com cobreix les escales i les restes del clot circular; 3. Vista del nou llindar d'accés a la mina (u.e. 1016), construït a sobre de l'antiga paret occidental de la cisterna.

fase I). L'alçada també varia molt, mentre que a l'interior el mur fa 1,5 metres, a l'exterior arriba als 3 metres, la qual cosa ens indica que està construït contra una terrassa repicada en la roca del pendent.

És important senyalar que el parament exterior, fet amb blocs rectangulars disposats al llarg, continua en direcció cap al sud, recolzant-se per sobre de l'antic tancament fluvial de l'adoberia número 5. Segurament, i aprofitant els treballs, es va recreïxer, folrar i consolidar el vell mur per sobre de l'extradós de la volta del celler de tint.

Cap al nord, on hi havia el tancament de l'adoberia número 6, s'aprecia clarament per fora i per dins com el nou mur s'adossa a un d'anterior (u.e.: 1276) que correspon a les restes del tancament original del segle XIII (vegeu fig. 61.1). Per tant, no es tracta d'un llenç de muralla continu sinó d'una obra aixecada exclusivament per a refer el tancament de l'adoberia.

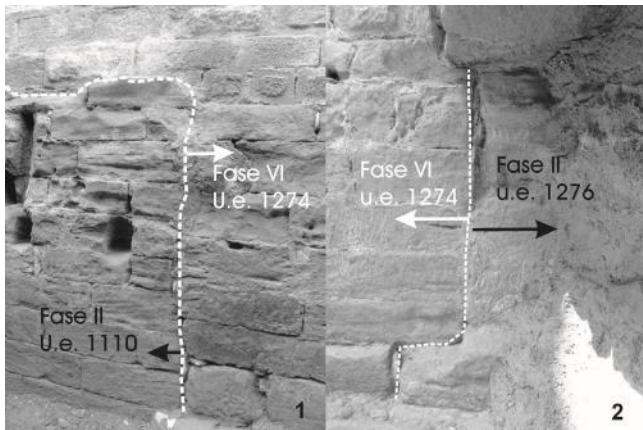

Fig. 61. 1. Detall del punt de contacte entre el vell tancament de l'adoberia núm. 5 (u.e.: 1110) i el nou mur de tancament de l'adoberia núm. 6 (u.e.: 1274); 2. Detall del punt de contacte entre l'extrem nord del nou tancament (u.e.: 1274) i l'antic tancament fluvial de l'adoberia número 6 (u.e.: 1276), vist des de l'exterior.

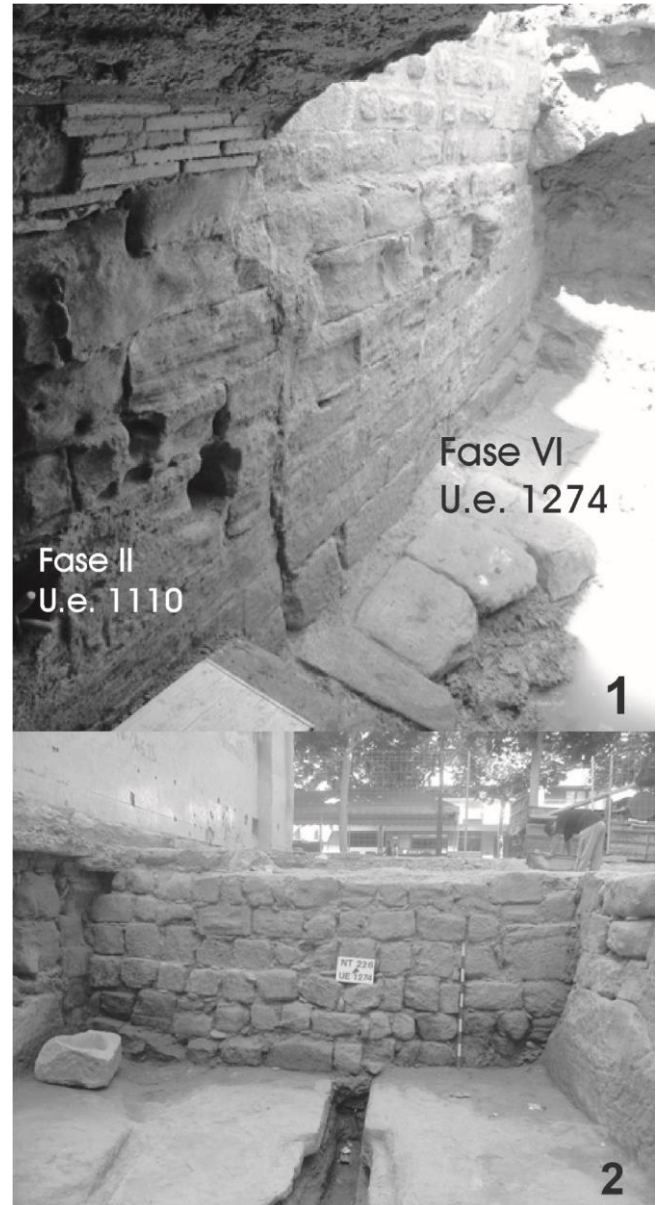

Fig. 62. 1. Vista general del parament exterior del nou tancament fluvial; 2. Vista del parament interior del nou tancament fluvial.

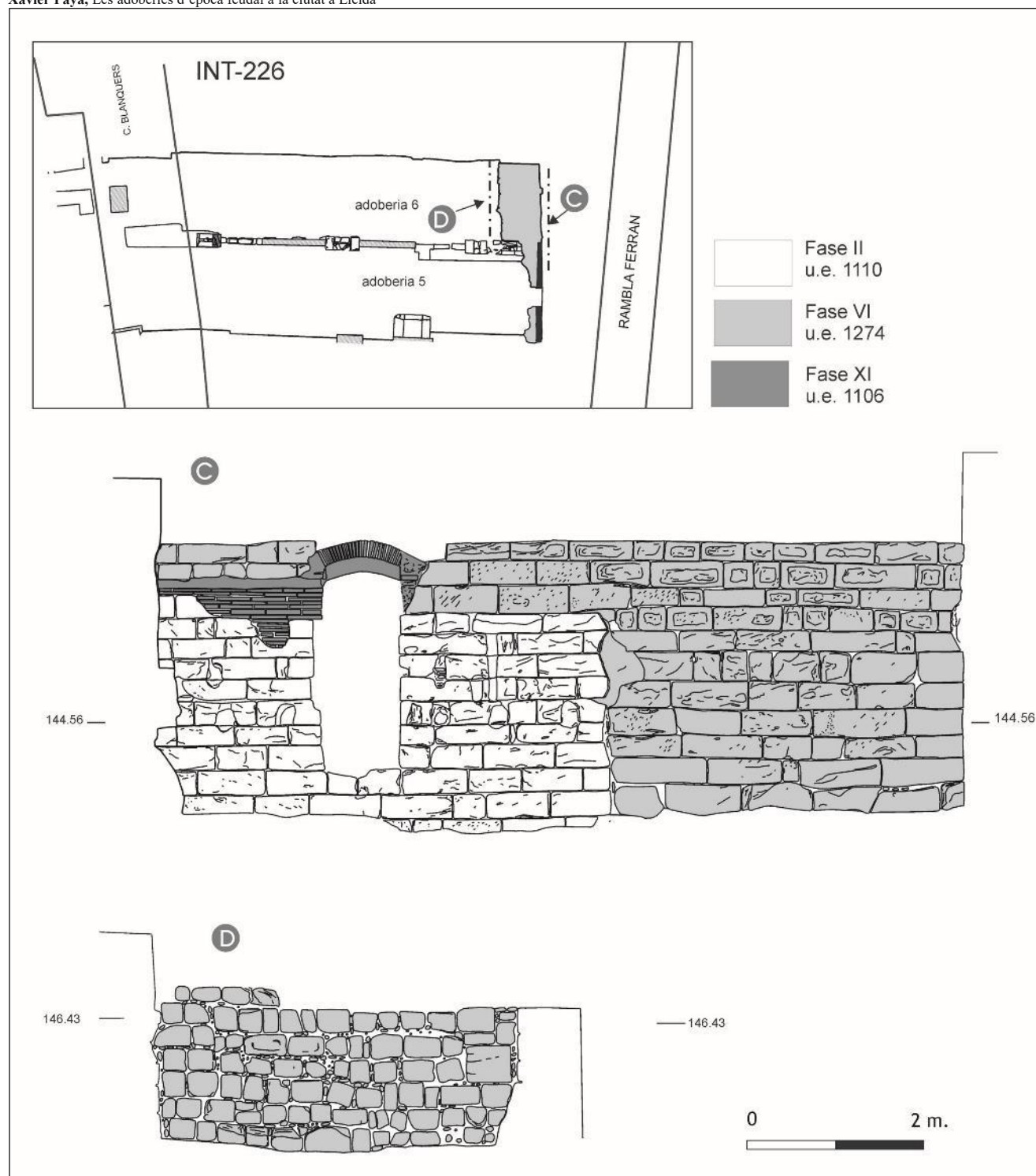

Fig. 63. Alçats del tancament fluvial: fases II-VI i XI.

Interpretació i datació de la fase VI

Probablement, aquesta és l'única fase ben datada de tota la seqüència estratigràfica. I això, gràcies als materials i a la significació dels estrats (u.e.: 1008 i 1041) que s'adossen i cobreixen l'escarpa interna del nou tancament, la qual cosa vol dir que la cronologia dels materials recuperats permet establir el moment a partir del qual es transformaria l'adoberia número 6 (*terminus post quem*).

A més, la tècnica i tipologia dels materials utilitzats en la construcció del tancament ens posa directament en contacte amb la nova muralla que, entre el 1364 i el 1367, per ordre de Pere III d'Aragó i Catalunya, s'estava erigint a tota la ciutat de Lleida, amb nombrosos trams documentats en els darrers anys.

També cal destacar que és una obra idèntica al tram de mur, que en aquest mateix moment creua i inutilitza l'adoberia número 1 (Payà 2005: fase IV).

En relació amb la gran quantitat de ceràmica recollida a la u.e.: 1041 i 1008, i pel que respecta a les peces decorades de Paterna i Manises, hem de dir que es tracta bàsicament de produccions fabricades i consumides a partir de mitjan segle ^{xiv}. L'absència de decoracions més evolucionades i complexes de finals de la mateixa centúria permet finalment establir que les reformes d'aquesta fase haurien tingut lloc entre el 1350 i el 1375.

Fase VII, època feudal, segles *xv* / *xvi*

Un cop anul·lades totes les estructures de l'adoberia número 6 i perdut qualsevol rastre de reutilització posterior, documentem per primer cop, i des de la fase II, intervencions constructives que impliquen canvis significatius en l'adoberia número 5. El registre estratigràfic permet situar-les exactament en aquest moment ja que els nous dipòsits adossats al tancament central estan relacionats amb l'augment del gruix i reforç d'aquest mur, una obra que afecta directament els nivells llençats en la fase anterior (u.e.: 1008 i 1041).

La primera intervenció consistí a modificar l'arquitectura del tancament nord de l'adoberia número 5 mitjançant la construcció d'un mur (u.e.: 1037) sobre els blocs de pedra dels respectius tapiats estructurals de la llum de les arcades. Aquest mur estava reforçat per una potent fonamentació de morter i còdols (u.e.: 1035) llençada a l'interior d'una rasa excavada en els estrats abocats sobre l'adoberia número 6. Això demostra clarament que aquesta acció constructiva va haver de fer-se després d'una important reforma en el mur que separava les dues adoberies des de la fase II.

Només enderrocant la part superior dels arcs, o bé, obrint finestrals en el tapiat de la llum de les arcades, es podia recolzar noves filades de pedra transversalment. Tampoc no era possible assolir contacte físic i lligar el nou mur amb la banquetta de reforç o fonament localitzat al costat nord del tapiat, ja sobre la superfície de l'adoberia número 6 (vegeu figura 64.1-3).

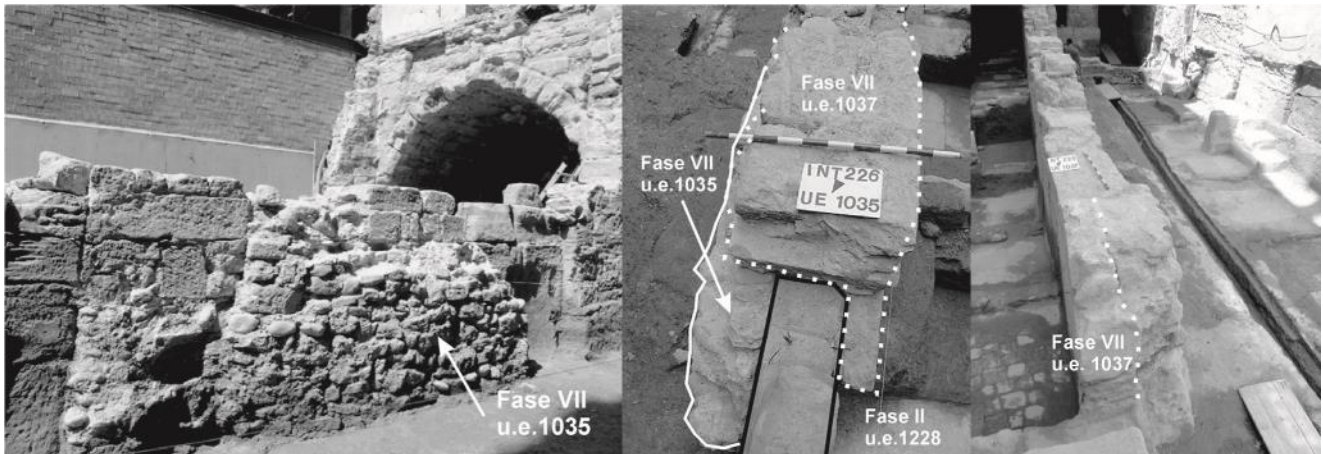

Fig. 64. 1. Vista de la fonamentació de morter i pedra llençada sobre la superfície de l'adoberia núm. 6; 2. Detall dels elements que a partir d'ara formen el reformat tancament central; 3. Vista de la cara sud del mur 1037 revestit de morter hidràulic i configurant l'interior dels quatre clots nous.

L'objectiu d'aquesta obra fou assolir un tancament, on les parts corresponents als envans de les arcades tinguessin el mateix gruix que els estreps de les arcades i obtenir una paret plana i homogènia on adossar els nous dipòsits.

Per tant, abans o en el moment d'iniciar aquestes reformes havien pogut succeir dues coses:

1. S'obriren dos finestrals en els tapiats estructurals de les arcades del tancament central, sense que això comportés l'enderroc de les arcades i el pis superior on hi havia l'assegador.
2. S'havia desmuntat el forjat i el pis superior, rebaixant a tot el llarg de l'adoberia l'alçada original del mur de divisió entre les dues adoberies.

Malgrat que del tancament sud de l'adoberia número 5, no es va poder veure l'amplada del mur, ja que té a sobre les parets del nou edifici, la visualització de l'alçat exterior permet identificar també sengles revestiments (u.e.: 1238 i 1239) que augmenten el gruix de la paret, allí on els envans estructurals estaven més endarrerits en relació amb els estreps de les arcades (vegeu figura 65).

Un cop regularitzats els dos tancaments perimetral de l'adoberia el següent pas consistí a aixecar les noves estructures de producció. A la banda nord s'hagué d'enderrocar els tres clots d'adob anteriors i substituir-los per quatre nous dipòsits adossats al tancament central ja reformat. Aquesta unitat constructiva també comportaria importants canvis en el celler de tint, com l'anul·lació dels clots circulars i la inutilització de bona part de la llum de la volta, cegada per les parets de la nova bateria de dipòsits que juntament amb la paret nord de l'antic pou configuren a partir d'ara els brancals d'una porta d'accés al celler. El terra d'aquells vells dipòsits fets amb grans lloses de pedra serviria de base als revestiments hidràulics dels nous clots.

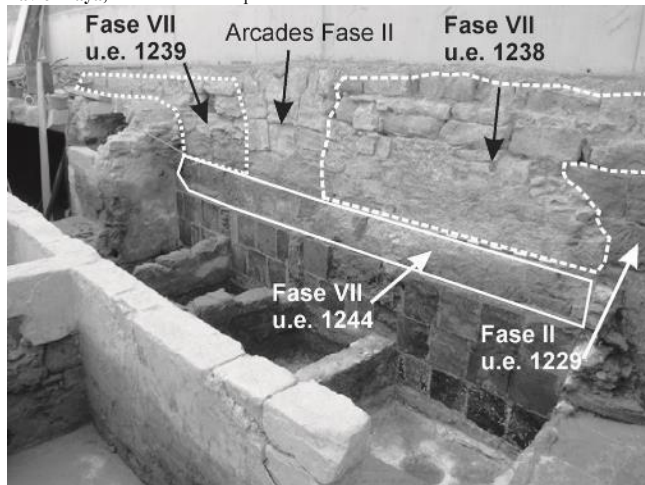
Aquesta unitat constructiva està formada per dos murs de tancament més gruixuts (u.e.: 1047 i 1048), tres envans interiors (u.e.: 1049, 1050 i 1051), tots perpendiculars i adossats al tancament central, i els respectius murs independents de tancament sud (u.e.: 1052, 1053, 1054 i 1055), on hi havia els forats de desguàs al canal central. A excepció dels murs de tancament exteriors est i oest, fets amb pedra petita lligada amb morter, la resta estan aixecats amb grans blocs rectangulars i quadrats molt primis lligats amb morter hidràulic.

El primer dipòsit, de planta rectangular, és el més gran (2,10 × 1,50 metres), seguit per dos més al centre més petits (1,10 × 1,50 metres) i, el darrer, de planta quadrada (1,70 × 1,50 metres), localitzat davant de la volta rebaixada del celler.

Gràcies als revestiments conservats en la paret de tancament

nord (u.e.: 1060, 1061, 1062 i 1063, vegeu alçat F, fig. 70) sabem que els nous dipòsits tenien Fig. 65. Vista general dels elements afegits a la paret de tancament sud de l'adoberia número 5 abans de construir els nous clots repicats a la roca.

una alçada interior d'1,60 metres. Totes les parets, tant exteriors com interiors, estaven revestides del mateix morter hidràulic que serveix de paviment. Com que el revestiment del terra estava molt erosionat i perdut es va poder veure l'enllosat dels clots d'adob anteriors. Hi havia, però, en el terra del dipòsit més proper a la volta, una substancial diferència que respon a l'existència d'un quart o cinquè clot circular de l'àrea de tint. En enderrocant aquestes estructures, situades a una cota més baixa que l'enllosat de pedra dels clots d'adob (fase II), es va haver d'aixecar el nivell afegint un nou paviment, en aquest cas, de maons plans, que rebria finalment el revestiment hidràulic. Quan aquesta superfície s'asseca es pot veure el que podria ser la planta del cinquè clot d'adob de la fase II (vegeu figura 66).

Pel que respecta a la banda sud, els nous clots es localitzen ocupant l'anterior zona de treball. En aquest cas també es tracta d'una bateria de quatre dipòsits adossats al tancament i el pou, però de característiques totalment diferents (vegeu fig. 67.1 i 2).

Bona part de la capacitat d'aquests nous clots s'assoleix rebaixant la roca 80 centímetres (143,90 msnm.) per sota del nivell d'ús anterior (144,70 msnm.). En el

Fig. 67. 1./2. Vista general de les dues bateries de quatre clots ara construïdes davant de la volta del celler; 3. Detall de la paret de tancament est de la bateria nord de dipòsits (u.e.: 1048), tapiant part de la llum de la volta del celler de tint; 4. Detall d'un dels envans de separació interiors (u.e.: 1049). Observeu els revestiments hidràulics de totes les parets interiors.

fons i al centre de cada dipòsit hi ha una cubeta o clot de decantació de petites dimensions al qual van a parar quatre petits canals que parteixen dels angles fets amb la intenció de facilitar la neteja. Del rebaix esmentat sorgí un primer clot a l'extrem oest d'1,60 × 1,20 m que secciona completament el paviment enllosat (u.e.: 1221) de l'últim dipòsit de la bateria sud corresponent a la fase II. Tot seguit i en direcció al pou trobem tres nous clots d'1 × 1,20 metres i els respectius envans repicats a la roca (vegeu fig. 68).

Per seguir aixecant en alçada les parets dels nous dipòsits s'afegí al tancament sud ja reformat una banqueta de morter (u.e.: 1244), que avança el pla de la paret. Aquí hi anaven enganxats els maons vidrats que formen la paret sud dels nous dipòsits (vegeu figs. 65 i 68). Gràcies al bon estat de conservació de la banqueta i a un fragment de maó vidrat corresponent a la tercera filada, sabem que l'alçada interior d'aquests nous clots era d'1,70 metres. Pel que respecta als envans de separació interiors (u.e.: 1240, 1241 i 1242) i al mur de tancament est

Fig. 68. 1-4. Vista dels quatre clots repicats a la roca. Observeu les cubetes de decantació al fons per facilitar la neteja dels dipòsits. 2. Fotografia del primer clot de la nova bateria on la volta d'entrada al celler de tint. Observeu l'empremta més s'aprecia com secciona les parets i el paviment de lloses (u.e.: 1221) d'un dipòsit anterior (fase II).

i es tapia amb pedres i morter (u.e.: 1370) l'antiga portella d'accés al riu i la sèquia d'Alcarràs.

Tota la superfície interior del celler s'aixeca 30 centímetres mitjançant un nou paviment de pedres molt irregulars unides amb morter (u.e.: 1123). S'hagué de respectar el canal de desguàs exterior i la connexió amb el canal central mitjançant la disposició de noves tapes de coberta que no s'han conservat (vegeu fig. 69).

Ara veurem com apareixen tres nous dipòsits adossats a la paret sud del celler que actua d'estrep de la volta. El primer, localitzat al costat dret de l'entrada, té unes dimensions d'1,60 × 1 metre, el segon és el més petit, de 0,80 × 1 metre, i el tercer, adossat a la paret de tancament fluvial, és el més gran, de 2,10 × 1 metre. Com que es tracta d'una bateria adossada a parets anteriors (pou, estrep i tancament fluvial) només va caldre construir de nou la paret nord (u.e.: 1114 i 1111) i els dos envans perpendiculars (u.e.: 1113 i 1112). Cal destacar que el terra interior està fet amb maons rectangulars (u.e.: 1120, 1121, 1122) que serveixen de base al revestiment de morter hidràulic que cobreix les noves i anteriors parets que configuren els tres clots (u.e.: 1116, 1117, 1118, 1119) (vegeu fig. 71).

Interpretació i datació de la fase VII

Com passava en fases anteriors, l'absència de sediments relacionats amb l'ús dels nous clots impossibilita determinar la funcionalitat d'aquests i la distribució dels treballs en aquesta nova configuració de l'adoberia número 5. Tampoc no sabem si van quedar enderrocats els onze dipòsits (fase II) de la bateria nord i sud, localitzats sota la volta. És possible que alguns encara funcionessin per al remull, l'encalçat o l'alum durant aquesta fase; en canvi, l'últim de la bateria sud sabem que va quedar seccionat per l'excavació i repicat de la roca realitzat per obtenir el fons del nou clot (u.e.: 1236) (vegeu fig. 68.2).

Davant de la imprecisió del registre arqueològic hem optat per representar aquesta zona lliure de construccions (vegeu fig. 71) i marcar-la amb un interrogant.

Pel que respecta a la nova filera de dipòsits construïts a la banda nord hem de dir que els revestiments hidràulics no conservaven cap concreció relacionada amb l'ús com tampoc el farciment que els amortitza a la fase X.

En canvi, els sediments que omplen i amortitzen els clots construïts a la banda sud sí que contenen interessants restes orgàniques i pigments testimoni de la funcionalitat a què eren destinats, o si més no, del tipus d'activitat i treballs realitzats a l'adoberia número 5 en aquest moment.

Malgrat la importància dels sediments no s'ha fet encara cap anàlisi. Creiem interessant fer-ne una petita descripció:

U.e.: 1163. Farciment del fons del primer clot situat a l'extrem occidental de la bateria sud de composició argilosa on trobem irregulars concentracions recollides i separades independentment.

Fig. 69. 1. El nou paviment del celler de tint; 2. Detall del revestiment hidràulic de la paret i les rajoles del terra del dipòsit rectangular adossat a l'angle format entre el tancament fluvial i la paret sud del celler; 3. Vista general de la nova configuració del celler de tint.

(u.e.: 1237) i nord (u.e.: 1261), l'alçada es completà amb parets de maçoneria aixecades sobre la roca revestides amb morter hidràulic.

També fou el moment de substituir les tapes del canal central com ho indiquen les quatre lloses conservades en el tram final (u.e.: 1138) lligades amb el morter que configura els murs de tancament de les dues bateries noves de dipòsits (vegeu fig. 71).

L'interior del celler de tint cobert amb la volta rebaixada experimentarà també una profunda transformació. Ara, es desmunten els clots circulars adossats a l'estrep nord de la volta

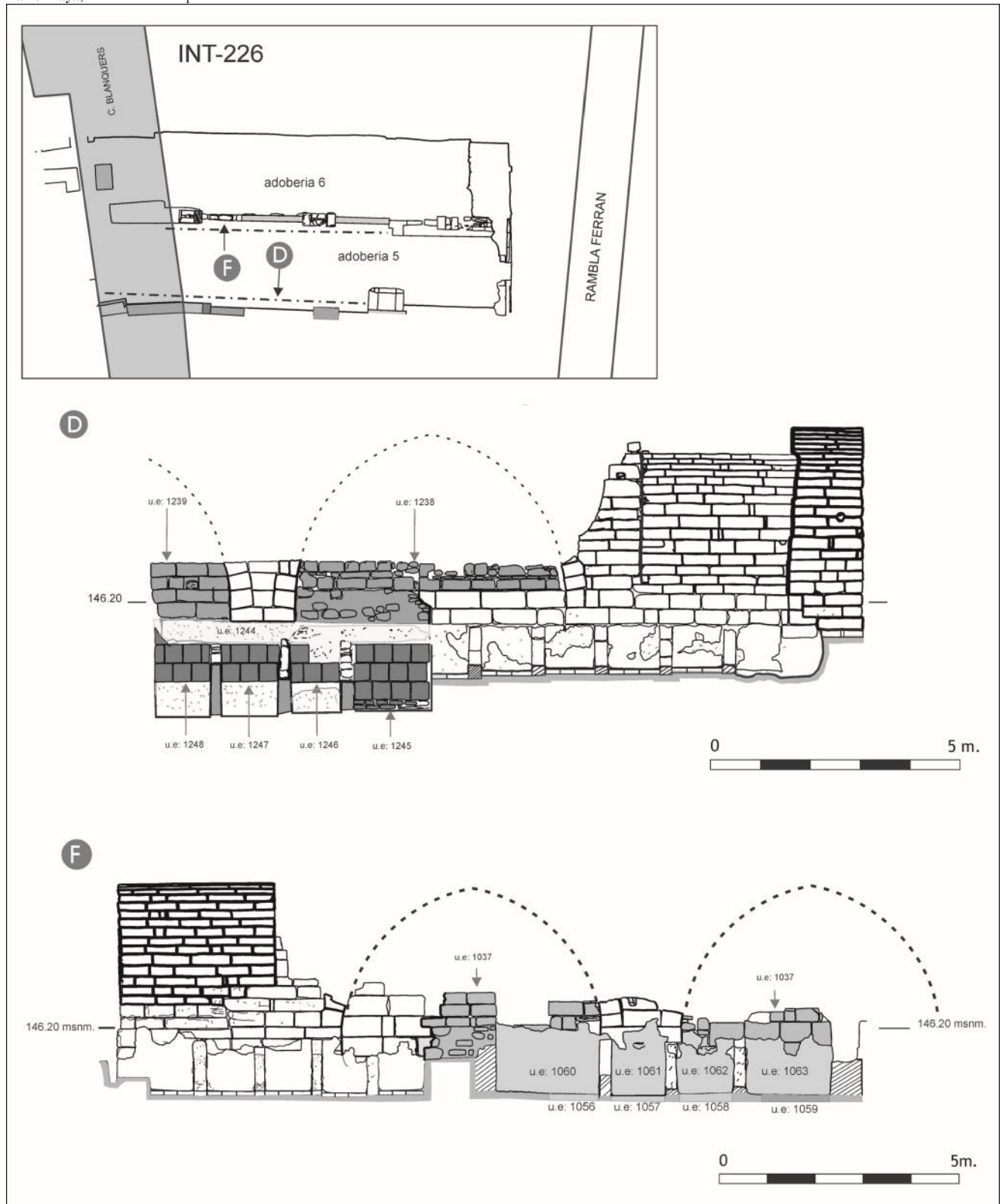

Fig. 70. Alçats fase VII (segle XV). Tancaments adoberia núm. 5.

1: Argila barrejada amb calç blanca i restes de palla. 2: Argila pigmentada de color verd. 3: Argila pigmentada de color negre i vermell. 4: Argila pigmentada de color groc i barrejada amb calç.

U.e.: 1162 i 1161. Farciment del 2n i 3r clots centrals compost d'argila i restes de pigment vermell enganxat al fons.

U.e.: 1095 i 1088. Farciments individualitzats en el tercer clot llençats a sobre de la u.e.: 1161 formats per una crosta de calç pigmentada de verd.

U.e.: 1087. Farciment del clot adossat a la paret del pou compost d'argila. No presentava restes orgàniques ni coloracions aparents.

L'anàlisi química dels residus arqueològics permet determinar l'activitat que es duia a terme a l'interior dels clots. Aquesta eina és d'una ajuda fonamental per interpretar complexos industrials i ha estat utilitzada darrerament en diverses adoberies d'època preindustrial, Cal Granotes a Igualada, Can Ginebreda a Granollers i el Molí del Codina a Tàrraga. En el

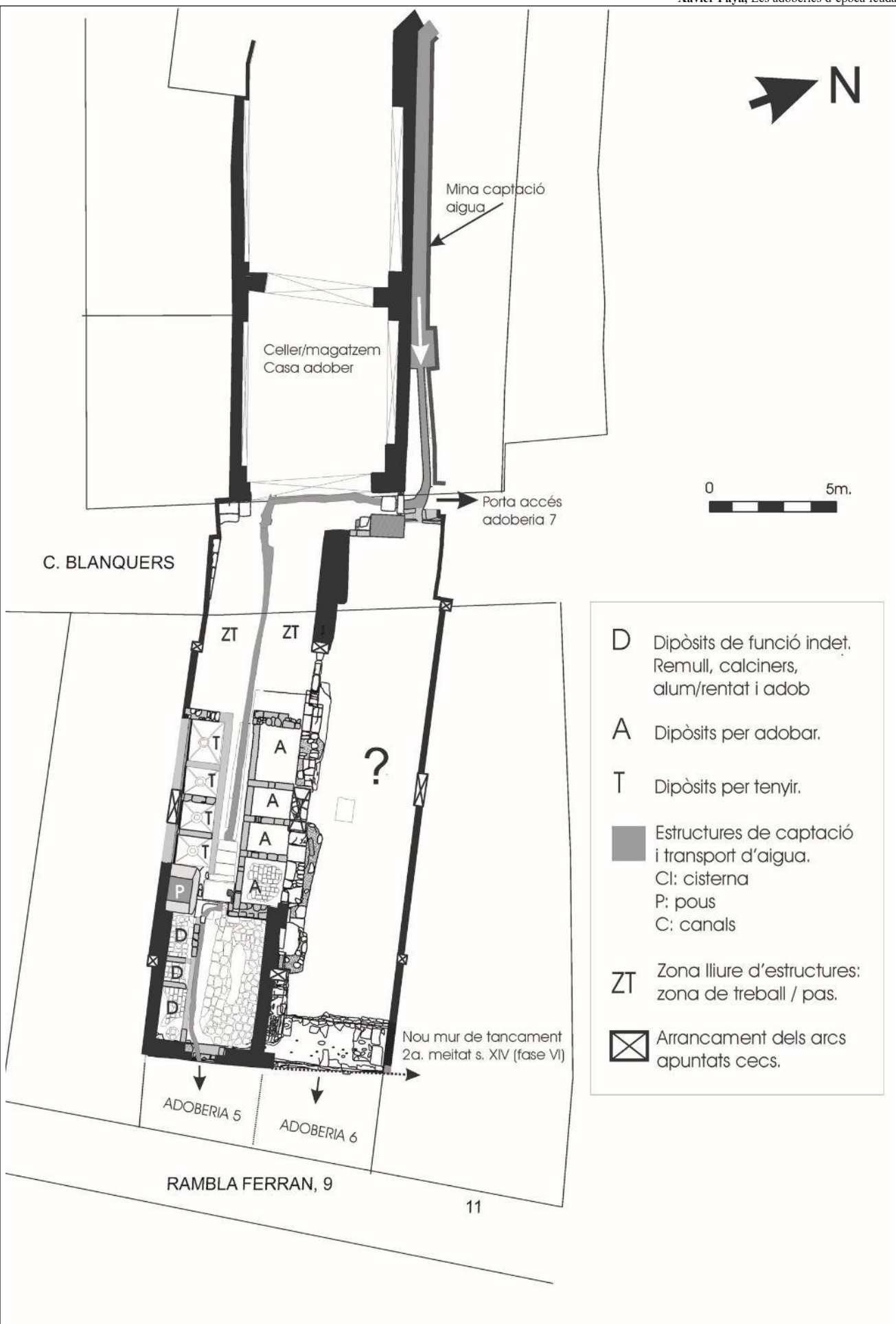

Fig. 71. Fase VII (segles xv-xvi). Restitució de les adoberies 5 i 6.

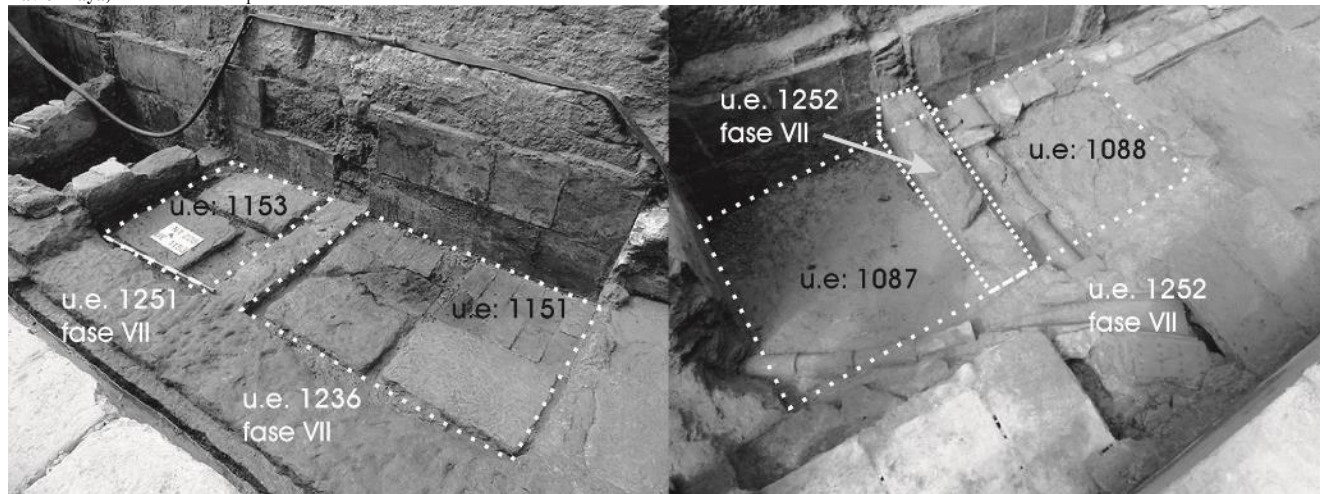

Fig. 72. Vista dels nivells que omplen els anteriors clots i que serviran de recolzament a les parets i paviments dels nous dipòsits.

cas de les adoberies de Lleida la constant reutilització de les estructures i la seva definitiva destrucció fins a nivell de base, fa que siguin poques les mostres susceptibles d'aportar dades interessants, no obstant això, i en el cas dels sediments esmentats, els resultats d'una anàlisi serien d'una gran ajuda per a determinar els processos de transformació de la pell realitzats en aquesta adoberia a partir del segle *xv*.

Des d'una interpretació purament arqueològica no sembla agosarat plantejar la possibilitat que la troballa de pigments i la gran diversitat colorimètrica (verd, vermell, negre i groc) es pugui relacionar amb la decoració de petits objectes o guadamassils. Si aquests sediments són el reflex de l'activitat realitzada en els clots de la bateria sud o si provenen d'altres parts de l'adoberia és una qüestió més difícil de resoldre. Nosaltres creiem que són un indicador de l'activitat relacionada en els clots, com ho demostra el sediment vermell (u.e.: 1161) enganxat al fons i les parets del segon dipòsit. Tot sembla indicar que en els quatre clots construïts a la banda sud s'hi realitzaven activitats de transformació relacionades amb la pigmentació de la pell o el tintat (vegeu fig. 71).

Pel que fa a l'interior del celler cobert amb volta localitzat darrere del tancament fluvial cal destacar l'anul·lació dels clots circulars, l'elevació del nivell, el tapiat de la portella d'accés a la sèquia i el trasllat de les estructures productives a la banda oposada. Dels tres dipòsits ara construïts amb terres de maons revestits amb morter hidràulic tampoc no tenim cap indicatiu segur de la seva funcionalitat.

Fase VIII, època moderna, segles *xvii*-*xviii*

En aquesta fase continua la reducció del nombre de clots operatius a les adoberies. Ara, els dipòsits anteriors repicats a la roca s'omplen de terra i blocs de pedra per recuperar el nivell de les tapes del canal central.

A l'interior dels dos primers clots (u.e.: 1236 i 1251, fase VII), i sobre els quals s'havia d'aixecar els nous dipòsits, el farciment està compost d'argila, grans blocs quadrats de pedra sorrenca ben disposats i parts regularitzades amb maons (u.e.: 1151, 1152 i 1153). En canvi, els clots situats al costat del pou van cobrir-se amb un estrat d'argila i petites pedres (u.e.: 1087 i 1088) (vegeu fig. 72).

Sobre la meitat occidental de l'anterior bateria sud s'aixecaren els murs que configuren dos nous dipòsits de planta quadrada. En canvi, la superfície ocupada anteriorment pel

tercer i quart clot repicat a la roca, no rebrà cap altra nova construcció, sinó que es convertirà en una zona plana amb un paviment de terra batuda que tapa les noves conduccions de ceràmica.

Un cop anivellat el terra, el següent pas consistí a construir un nou dipòsit d'1 × 1,20 metres aixecat amb parets de maons (u.e.: 1140, 1141 i 1142). Abans, però, s'hagué d'afegir a l'interior del canal un nou conducte de maons a doble vessant i una nova tapa (u.e.: 1084). D'aquesta manera s'assolia una plataforma d'assentament per al mur de tancament nord del clot i s'assegurava la circulació d'aigua, per sota dels murs, a través del canal central.

El segon dipòsit, de planta quadrada (1,40 × 1,40 metres) només conservava la paret sud (u.e.: 1143) (vegeu fig. 87,2). Compartia amb el primer la paret de tancament occidental, i reutilitzava, a l'est, un envà dels clots anteriors. La planta també estava avançada cap al centre amb un mur recolzat a sobre de les tapes de maons plans del canal central (u.e.: 1084).

Tots dos nous dipòsits s'avancen en relació amb la paret sud de l'adoberia, on a la fase anterior hi havia els maons vidrats de revestiment dels clots repicats a la roca. Aquest avanç respon a una intenció ben determinada. Així, veurem com al sud del primer dipòsit s'hi col·loca un gran bloc rectangular de 60 × 1,20 metres de pedra sorrenca (u.e.: 1150, vegeu fig. 73.3) d'on parteix un canal fet amb teules planes i àrabs (u.e.: 1065). Malgrat el nivell de trencament en alçada de totes les estructures relacionades amb aquesta fase no hi ha dubte que sobre el bloc de pedra s'hi realitzava alguna activitat relacionada amb l'aigua o era la base d'un dipòsit completament perdut.

El canal de teules parteix d'un dels angles del gran bloc rectangular i discorre entre el mur de tancament del nou dipòsit (u.e.: 1143) i la paret sud de l'adoberia. Continua fins a trobar-se amb un dels envans dels clots de la fase anterior, on gira sobtadament 90 graus per dirigir-se perpendicularment al canal central al qual es connecta a través d'un forat obert en la paret de roca (vegeu fig. 73.1 i fig. 74.1).

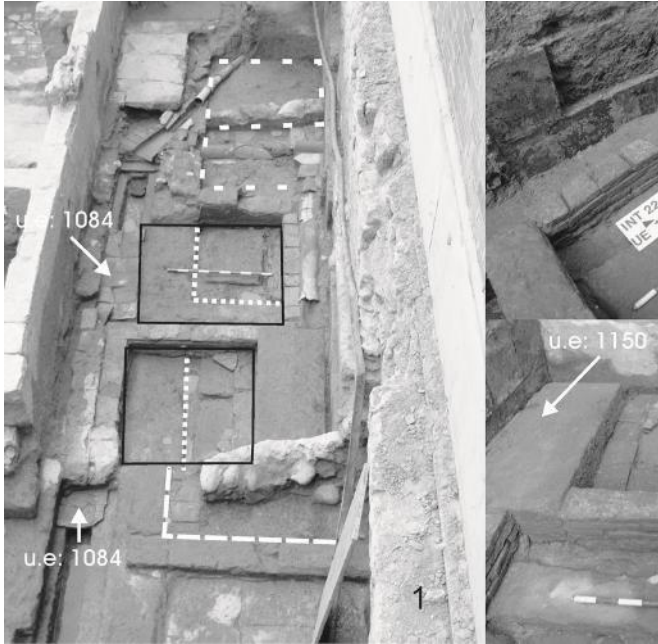

Figura 73. 1. Línies de punts corresponents al dipòsit de la fase II. Línies discontinuïques corresponents als dipòsits de la fase VII. Línies contínues corresponents als dipòsits o clots construïts a la fase VIII; 2. Detall del mur de maons corresponent al tancament sud del segon dipòsit. Observeu com està recolzat directament a sobre dels blocs de pedra; 3. Detall de l'envà de separació entre els dos dipòsits i el gran bloc rectangular.

Interpretació i datació de la fase VIII

Novament resulta impossible determinar la funcionalitat i datació d'aquests nous clots i quin era el funcionament general de l'adoberia en aquest moment. Hem optat per establir un període cronològic ampli situat entre els segles ^{xvii} i ^{xviii} (vegeu fig. 76).

Pensem que aquesta progressiva reducció del nombre d'estructures de producció destinades al tractament de la pell a les adoberies reflecteix l'inici i la decadència de l'activitat adobera a la ciutat. Així ho demostren les abundants citacions documentals relatives als segles ^{xviii} i ^{xix}, quan les calcineries de la casa del gremi eren utilitzades pels diferents blanquers en estrictes i regulats torns. Això podria indicar-nos que les

Davant de la connexió entre la nova canonada i el canal central trobem ara un tap de morter i maons (u.e.: 1083) que barra el pas de l'aigua de la mina i serveix de suport a la base d'un nou canal fet amb un primer tram de peces planes de ceràmica i un segon, fet amb tubs cilíndrics engalats (u.e.: 1082) que es dirigeix i es connecta amb el pou a través d'un forat obert en la seva paret.

La represa feta a l'interior del canal contenia les aigües i quan la cota del maó receptor del canal coincidís o era superior a la del nivell de l'aigua que portava el canal central aquesta començava a sobreixir i discórrer per la nova conducció en direcció a l'interior del pou. Per tant, l'objectiu d'aquesta complexa reforma mantingué la voluntat de seguir derivant l'aigua sobrant de la mina cap a l'interior del pou.

En canvi, la conducció que partia de darrere del primer dipòsit (u.e.: 1065) passava per davall de l'anterior i per davant de la represa feta a l'interior del canal central. Per tant, les aigües que circulaven per aquesta conducció eren derivades directament al tram final del canal central d'on passaven a l'interior del celler de tint i des d'allí eren expulsades a l'exterior de l'adoberia. Es tractava del desguàs de les aigües brutes generades en els dos nous dipòsits ara construïts.

En relació amb la funcionalitat d'aquests nous recipients cal destacar l'aparició d'un nivell d'argila endurida per l'acció del foc amb abundants restes de carbons que formaven els respectius paviments (u.e.: 1076 i 1075). Per tant, sembla que l'espai interior acollís alguna activitat relacionada amb el foc, almenys pel que respecta al seu moment final.

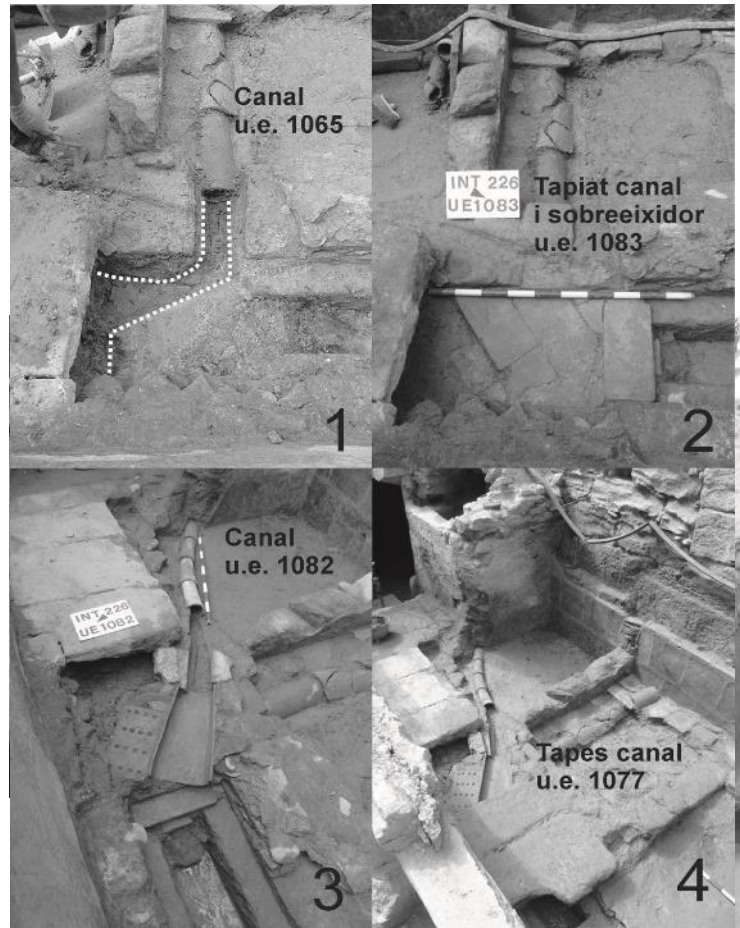

Fig. 74. 1. Detall de la connexió entre el canal 1065 i el canal central localitzada darrere del tapiat sobreixidor; 2. Coberta de la connexió anterior i base del nou canal 1083; 3. Vista del tap sobreixidor construït a l'interior del canal central i la nova conducció sobre la superfície d'un anterior clot, introduint-se a l'interior del pou; 4. Noves lloses de pedra afegides a la fase VIII sobre el canal central, en el tram que no està ocupat pels murs de maons corresponents al tancament nord dels nous dipòsits.

Continua la destrucció i reducció d'estructures operatives sobre la superfície de l'adoberia número 5. Els dos clots de planta quadrada anteriors són desmuntats per tal d'assolir una superfície plana i lliure a la banda sud.

El primer pas consistí a omplir el fons dels anteriors clots, en aquest cas amb argila (u.e.: 1073 i 1072). Sobre la superfície del primer clot

farçit per l'estrat 1073 trobem una prima capa de morter que serveix per lligar els maons d'un nou paviment (u.e.: 1066). A l'est d'aquesta superfície, i sobre el farciment del segon dipòsit (u.e.: 1072), el paviment està fet amb pedres irregulars clavades directament en l'argila. La resta de l'espai, fins arribar a la paret del pou, està cobert amb una nova capa d'argila (u.e.: 1064) (vegeu fig. 77.1).

No sabem quin era l'estat dels dipòsits adossats a la banda nord de l'adoberia (fase VII) en aquest moment ni l'ús a què estaven destinats. En tot cas, i segons els indicis arqueològics, sabem que en aquest moment encara estaven dempeus, ja que la seva inutilització té lloc a la fase posterior, quan l'adoberia número 5 desapareix definitivament sobre el nou edifici construït a la rambla Ferran.

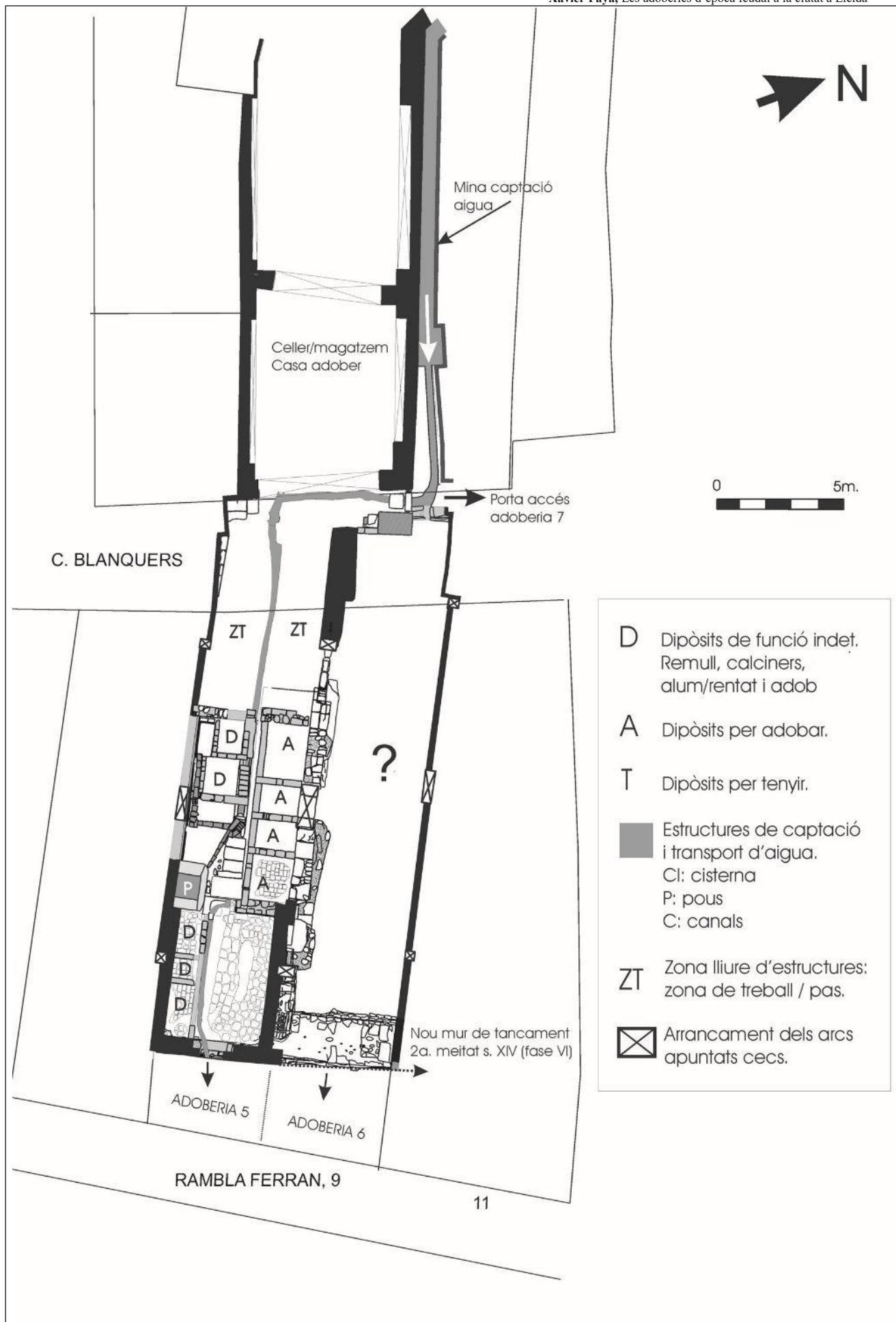
En relació amb l'interior del celler de tint adossat al tancament fluvial sabem que els dipòsits adossats a l'estrep sud s'havien desmuntat en aquesta fase. Així ho indica un nou baixant de morter (u.e.: 1146 i 1147) localitzat a l'entrada que ocupa la superfície del mur de tancament (u.e.: 1114) d'un dels dipòsits construïts a la

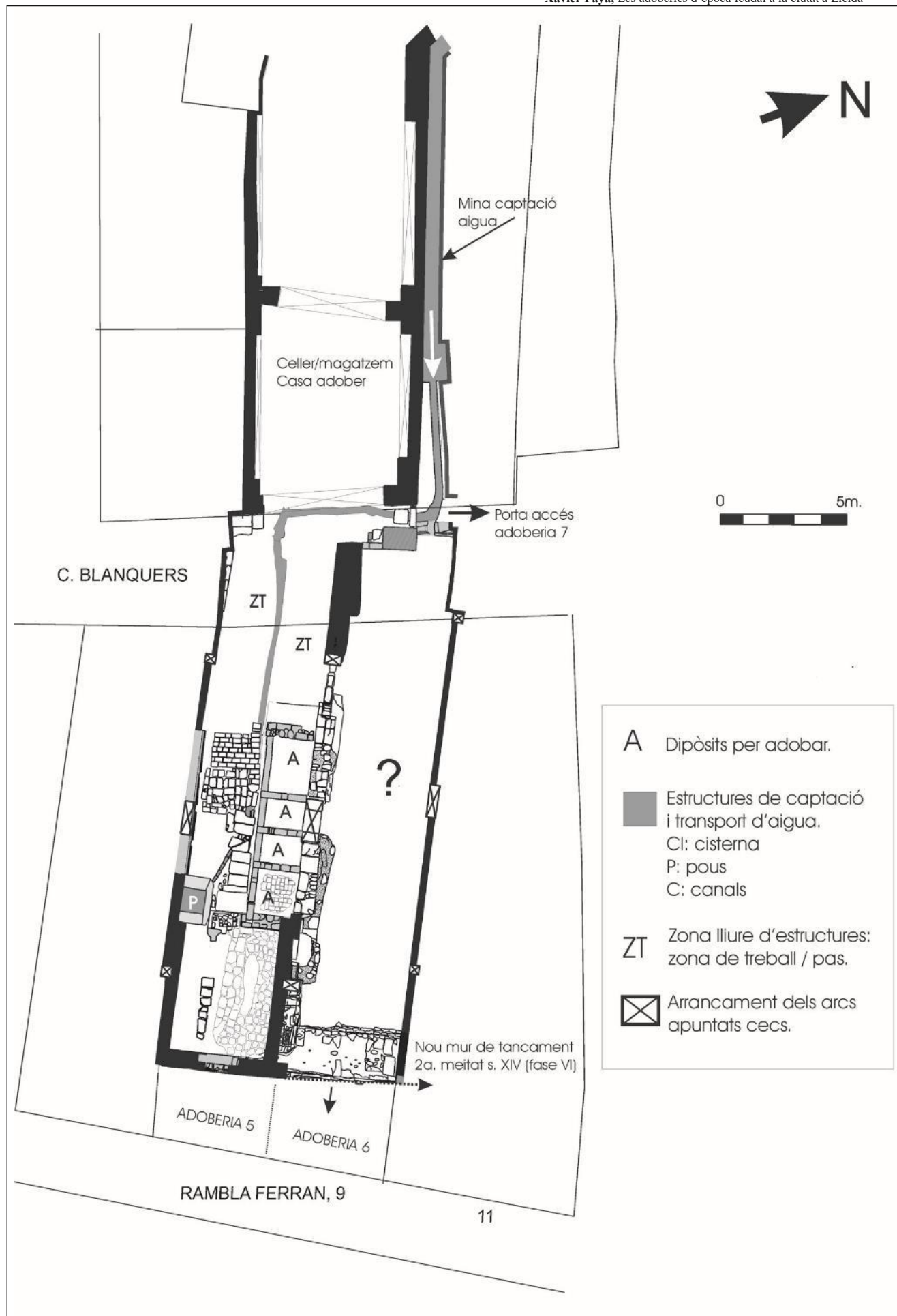
fase VII (vegeu fig. 77.2). El petit baixant servia per conduir les filtracions d'aigua que no recollia el canal de desguàs connectat al pou. Ara, el desguàs a l'exterior deixa de funcionar com a canal d'evacuació dels líquids generats en el procés d'adob i torna a obrir-se el forat que des del canal porta l'aigua a l'interior del pou. També d'aquest moment són els blocs de pedra utilitzats de tapa en el tram final del canal que creua el celler (u.e.: 1124) (vegeu fig. 78).

Fig. 77. 1. Vista general de la nova configuració de la banda sud de l'adoberia número 5; 2. La línia blanca restitueix la paret del pou original i del tancament nord del primer dipòsit construït contra l'estrep sud de la volta del celler a la fase VII. Es marca amb una línia discontinua el baixant de morter que ara tapia la connexió amb el pou i ocupa l'espai on abans s'aixecava la paret de l'esmentat dipòsit.

Fase X, època contemporània, final segle ^{xix} - segle ^{xx}

En aquesta fase les adoberies desapareixen definitivament sota un nou edifici. La configuració actual del passeig de la rambla Ferran, realitzada entre l'any 1865 i el 1883, comportaria noves alineacions que s'avancen cap al riu en relació amb l'antic límit fluvial de la ciutat. Durant l'últim terç de segle ^{xix} es construeixen els primers edificis al costat occidental de la rambla, alguns dels quals encara resten dempeus. Aquest era el cas de la casa enderrocada l'any 2006

al número 7 i sota la qual hi havia les restes de les adoberies núm. 5 i 6.

El passeig augmentà el nivell de la zona propera al riu deixant els antics obradors a una cota molt més enfonsada. A partir d'ara els nous edificis transformen els antics obradors en soterranis, com és el cas de l'adoberia 2 i 3 (rambla Ferran 3 i 5),³⁰ o bé les cobreixen sota el terra de la planta baixa, com és el cas de les adoberies 1 i 4 (rambla Ferran núm. 1 i 7). En el cas de les adoberies 5 i 6 s'opta per una solució intermèdia, que permet entendre la funció i intenció dels elements estructurals que configuren aquesta nova fase. La superfície de les adoberies 5 i 6, mina, voltes i espai sota el forjat de l'assegador s'omple de terra, s'augmenta de nivell i queda sota el terra de la planta baixa del nou edifici. En canvi, el celler de tint es manté i es transforma en un soterrani comunicat amb un altre de nova construcció localitzat entre l'antic tancament fluvial i la nova façana occidental de la rambla Ferran.

L'espai de les adoberies 5 i 6 s'unifica en un sol pati i deixa de ser un àmbit comunicat amb altres dependències, com el celler magatzem a l'oest i la possible adoberia núm. 7 al nord. Això vol dir que en aquest moment l'antiga finca o propietat adobera número 4 composta per casa/alberg i tallers se segrega i queda dividida en dues finques independents (voltes carrer Blanquers i rambla Ferran; carrer Blanquers, carrer del Carme).

Aquesta segregació queda reflectida en la nostra excavació amb el tapiat de la llum de l'arcada (u.e.: 1273) per on s'accedia a les adoberies i s'entrava al celler/magatzem. També veurem com la porta (u.e.: 1343) de comunicació a una possible setena adoberia localitzada al nord queda inutilitzada mitjançant un tapiat de pedres (u.e.: 1344).

Un cop assolit i tancat el nou espai de la finca el següent pas consistí a aixecar el nivell de les adoberies fins a la planta baixa que donava a la rambla Ferran. Primer de tot s'havia d'aturar l'aigua que brollava de l'interior de la mina mitjançant la construcció d'un envà perpendicular a l'interior de la mina de 70 centímetres d'alçada fet amb blocs rectangulars de pedra sorrenca units amb morter. L'augment del nivell d'aigua a l'interior de la mina no superava mai el coronament d'aqueta represa (146,13 msnm.) però sí que cobria el brollador d'aigua natural. D'aquesta manera la sortida d'aigua de la font quedava aturada. Només l'aigua continguda en el tram interior de la mina s'anava filtrant a poc a poc a través de la paret nord del celler/magatzem provocant humitats i filtracions que es van haver de resoldre en aquesta fase i la següent.

Malgrat que la superfície situada entre les voltes del carrer Blanquers i el celler de tint de l'adoberia número 5 havia de quedar coberta de terra, no s'estalviaren esforços per aconseguir el drenatge del subsòl. Amb aquest objectiu s'afegí a la base dels murs que tancaven la bateria nord dels clots construïts a la

en veritables brancals, queda anul·lada mitjançant un tapiat recrescut sobre la tapa/llindar del canal central que arriba fins a l'intradós de la volta rebaixada del celler. Es tracta d'un gruixut mur de pedres i morter en el qual s'introdueix el canal de drenatge de les filtracions (u.e.: 1022). El mur tanca definitivament la comunicació entre el celler de tint i l'adoberia i serveix de contenció a les terres aportades per recreixer el nivell (vegeu fig. 79.1).

Una altra obra necessària, en aquest cas encaminada a mantenir operatiu el pou d'aigua, consistí a aixecar el brocal i cobrir-lo d'una volta de maons plans disposats verticalment (u.e.: 1364). Ara, també és el moment de construir un seguit de murs a banda i banda del tancament central, corresponents a la fonamentació d'algun element estructural del nou edifici. Part d'aquests murs (u.e.: 1012, 1026, 1027 i 1028) estan encaixats a l'interior dels quatre clots de la fase VII, les parets dels quals actuen de reforç i contenció dels materials (bigues i materials constructius) de farciment.

Cal destacar la troballa al costat de la paret occidental del pou, i sobre el paviment de la fase anterior (u.e.: 1064), de diversos tubs de ceràmica apilats (u.e.: 1024) idèntics als del canal de drenatge. Materials de construcció que van quedar abandonats i coberts per les terres (u.e.: 1014) utilitzades per aixecar el nivell de les adoberies.

Totes aquestes remodelacions anaren seguides d'altres realitzades a l'interior del celler de tint. Cal recordar que l'accés original havia quedat tapiat i a partir d'ara només s'hi podrà accedir des de la banda del riu. S'havia d'obrir novament la portella localitzada en el mur de tancament fluvial, tapiada des de la fase VII (u.e.: 1370). Abans, però, calia construir un nou celler o espai soterrani localitzat entre la paret de fonamentació de la façana del nou edifici i l'antic mur de tancament fluvial. Un espai de planta rectangular de 2,30 × 5 de llarg localitzat sota l'entrada del nou edifici i al qual s'accedia a través d'una caixa d'escaleres (vegeu fig. 84).

El tapiat de l'entrada original al celler de tint rebrà un nou revestiment de morter molt fi i dur (u.e.: 1043) aplicat des de l'interior del celler. En aquesta nova paret també s'obrí un forat que recollia les aigües de drenatge transportades pel canal de tubs de ceràmica (u.e.: 1042). Aquest forat encara conservava el tap de fusta, la qual cosa demostra que des de l'interior del celler es podia captar aigua i controlar les humitats de la resta d'espai.

Però si seguia baixant aigua pel canal central del celler de tint també s'havia de prolongar l'evacuació d'aquestes fins a la línia de façana del nou edifici. Amb aquest objectiu es construeix un nou canal sota el paviment del nou celler fet amb dues parets de grans blocs de pedra (u.e.: 1096 i 1097) i una conducció de tubs de ceràmica engalzats (u.e.: 1098). La conducció es connecta, a través d'un forat obert en

30. Recordem que l'accés als soterranis de les cases construïdes al número 3 i 5 de la rambla Ferran es feia a través des de les portes obertes en el número 4 i 6 del carrer Blanquers.

fase VII un canal de tubs de ceràmica engalzats (u.e.: 1042) protegits amb una tapa de maons plans (u.e.: 1020). Conserva un traçat de 6 metres i un pendent en direcció a l'entrada al celler (vegeu fig. 79.2).

L'entrada al celler, configurada per la paret del pou i l'angle sud-est de la bateria nord dels clots (fase VII), convertits llavors

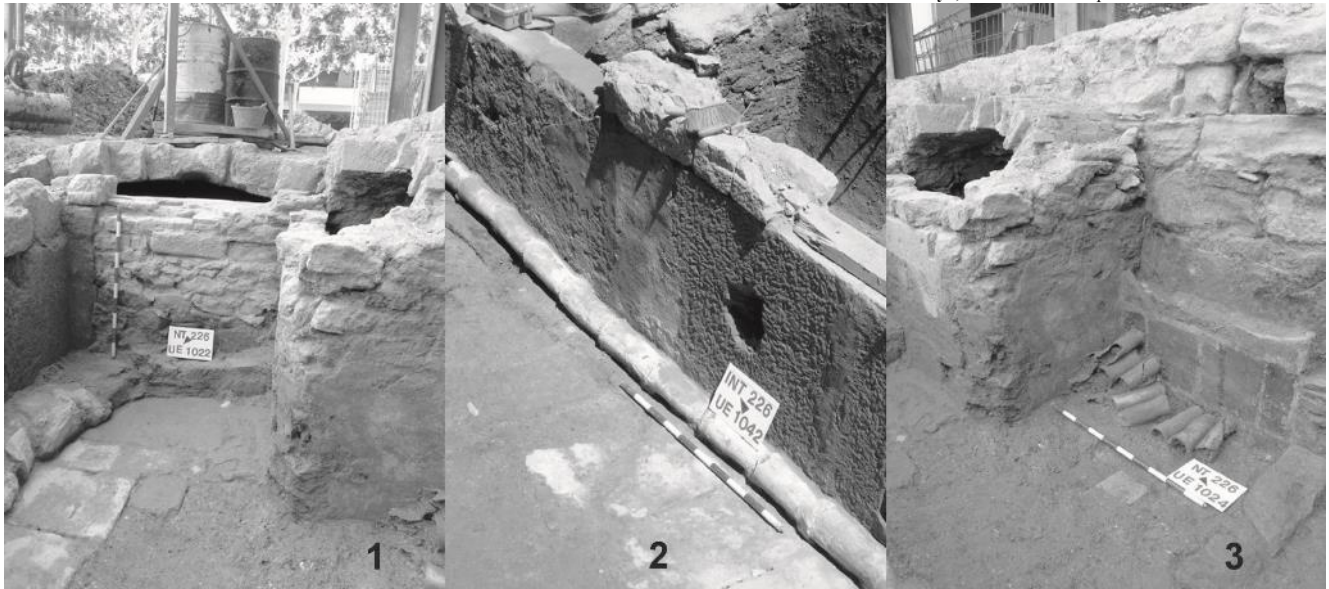

Figura 79. 1. Vista del tapiat d'entrada al celler u.e.: 1022; 2. Detall dels tubs de ceràmica del canal (u.e.: 1042) després de retirar la tapa de protecció (u.e.: 1020); 3. Detall dels tubs sobrants abandonats al costat del pou. Observeu la volta de maons (u.e.: 1364) sobre el brocal del pou.

el mur de fonamentació de la façana del nou edifici, al clavegueram públic de la rambla Ferran.

També es va voler millorar les condicions d'humitat a l'interior del celler amb la construcció d'un envà o falsa paret amb cambra. Aquest és el cas del mur (u.e.: 1044) fets amb grans maons quadrats revestits amb morter hidràulic que tapa, des de la base fins a l'intradós de la volta, el mur de tancament o estrep sud de la volta del celler i els revestiments hidràulics de les parets dels clots afegits a la fase VII (vegeu fig. 81).

Un cop creuat el tancament fluvial d'època feudal és el moment de reprendre la descripció del nou soterrani. Un espai rectangular al qual s'accedia a través d'unes escales que baixaven fins al replà o llindar (u.e.: 1104) d'una porta configurada entre el mur de tancament nord (u.e.: 1103), la fonamentació de la façana del nou edifici i la volta de maons. Es tracta d'una obertura de 65 centímetres d'amplada i 1,20 d'alçada, angosta i de difícil accés que recorda l'entrada a un soterrani utilitzat de refugi o amagatall.

L'interior del celler conservava un terra de ciment (u.e.: 1102) que cobria el canal i una caixa de fusta rectangular d'1,40 × 0,70 metres i 30 centímetres de fondària (u.e.: 1100) encaixada a l'interior d'un forat delimitat per una paret de maons (u.e.: 1101).

El sostre del nou soterrani està fet amb una volta de maons rectangulars disposats verticalment units amb morter de calç (u.e.: 1106). Es tracta d'una volta de llum rebaixada perpendicular a la volta de pedra que cobreix el celler de tint. Descansa sobre el tancament fluvial del segle ^{xiii} i la fonamentació de la nova façana. Com que calia lligar les dues voltes perpendiculars i evitar que la imposta occidental de la nova volta quedés penjada i sense recolzament, s'obrí sobre la porta de sortida original i en la volta de pedra del celler, un forat quadrat on s'encaixa una volta de maons que cobreix la zona de pas entre els dos soterranis i s'introdueix perpendicularment en forma de cunya en el ronyó de la volta exterior corresponent al refugi ara construït (vegeu fig. 83).

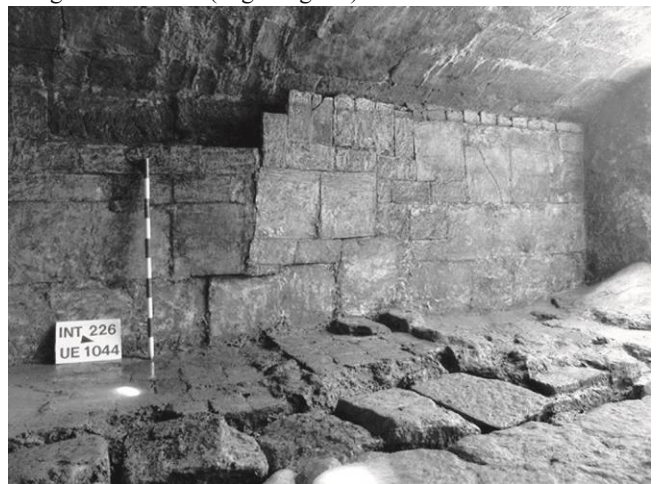

Fig. 80. Detall del tapiat de la porta d'accés al celler (u.e.: 1022) parcialment repicat. Observeu el forat de desguàs de les Figura 81. Vista del revestiment i cambra que tapa la paret/ filtracions i el tap de fusta, estrep de la volta original del celler.

Fig. 82. 1. Detall de la porta d'entrada al nou soterrani; 2. Detall de l'obertura de pas entre els dos soterranis i l'encaix de les dues voltes; 3. Vista general de l'interior amb el mur de tancament nord al fons i en primer terme la caixa de fusta.

Interpretació i datació de la fase X

No hi ha dubte que les obres esmentades estan relacionades amb la construcció de l'edifici enderrocat que va estar dempeus fins a l'inici de l'excavació arqueològica. Segurament es podria establir amb molta precisió el moment de construcció amb una simple consulta de l'escriptura de propietat. Sabem que altres finques localitzades a la banda occidental del passeig daten de l'últim quart de segle XIX, com la que es manté encara en el número 35 de la rambla Ferran, i altres que ja s'han enderrocat, i han donat pas a nous edificis (rambla Ferran 1, 3, 5, 7 i 9).

La nova casa també té un soterrani però en aquest cas es tracta d'un espai al qual s'accedeix des de l'entrada que dona a la rambla, no desde del carrer Blanquers, com passava en els antics edificis de la rambla Ferran número 3 i 5. A més, en aquest cas, assistim a la creació d'un nou soterrani construït en l'espai guanyat al riu que es comunicava i forma un tot amb l'anterior celler de tint. En total un espai soterrani

Fig. 83. Vista general de l'extradós de les voltes pertanyents als soterranis operatius en aquesta fase. Volta de pedra u.e.: 1127 fase II i volta de maons (u.e.: 1106 fase X), a l'esquerra de la imatge.

de 39 metres quadrats cobert amb dues voltes que presenta un accés complicat i una circulació interna molt condicionada pel tancament fluvial que divideix l'espai en dos àmbits independents. Possiblement, es va concebre i reformar per a un ús diferent al de celler de productes, sense descartar que es tractés d'un refugi de persones o amagatall de productes no alimentaris amb el qual podria relacionar-se el bagul de fusta buit que vàrem trobar sota el terra de ciment.

Fase XI, època contemporània, 2a meitat del segle XX

Aquesta fase significa la definitiva desaparició de l'últim element arquitectònic de l'adoberia feudal. El celler de tint, reconvertit des de la fase anterior en soterrani, quedarà completament cegat pels sediments aportats per una conducció que recull els baixants de l'edifici i es connecta al clavegueram públic.

Immediatament després de realitzar la neteja superficial del pati van aparèixer sengles estructures circulars de maons plans que corresponien al registre dels baixants de l'edifici enderrocat (u.e.: 1010 i 1012, vegeu fig. 85.1). D'aquestes dues circumferències partien sengles canals de maons que s'unien davant de la volta de pedra del celler de tint. A partir d'aquí s'obrí un forat en el tapiat de la llum del celler i s'aixecà un mur de pedra que faria de paret del nou canal. Aquesta conducció va quedar col·lapsada i a sobre dels sediments es construí un nou canal format per un paviment de grans lloses (vegeu fig. 85.3) i fort pendent en direcció a la portella oberta en el mur de tancament fluvial. També es va recreixer la paret anterior amb pedres i filades de maons fins a tocar l'intradós de la volta (u.e.: 1034, vegeu fig. 85.2).

Com a conseqüència del col·lapse en el clavegueram públic el canal de desguàs va començar a sobreixir i a omplir fins a l'intradós de les voltes l'interior dels soterranis.

A la resta de superfície de la planta baixa de la casa apareixen diversos elements constructius encaminats a combatre les filtracions i les humitats provocades pel col·lapse de la mina. L'aigua continguda a l'interior del traçat es filtrava a través del mur de tancament nord del celler/magatzem i des d'allí es

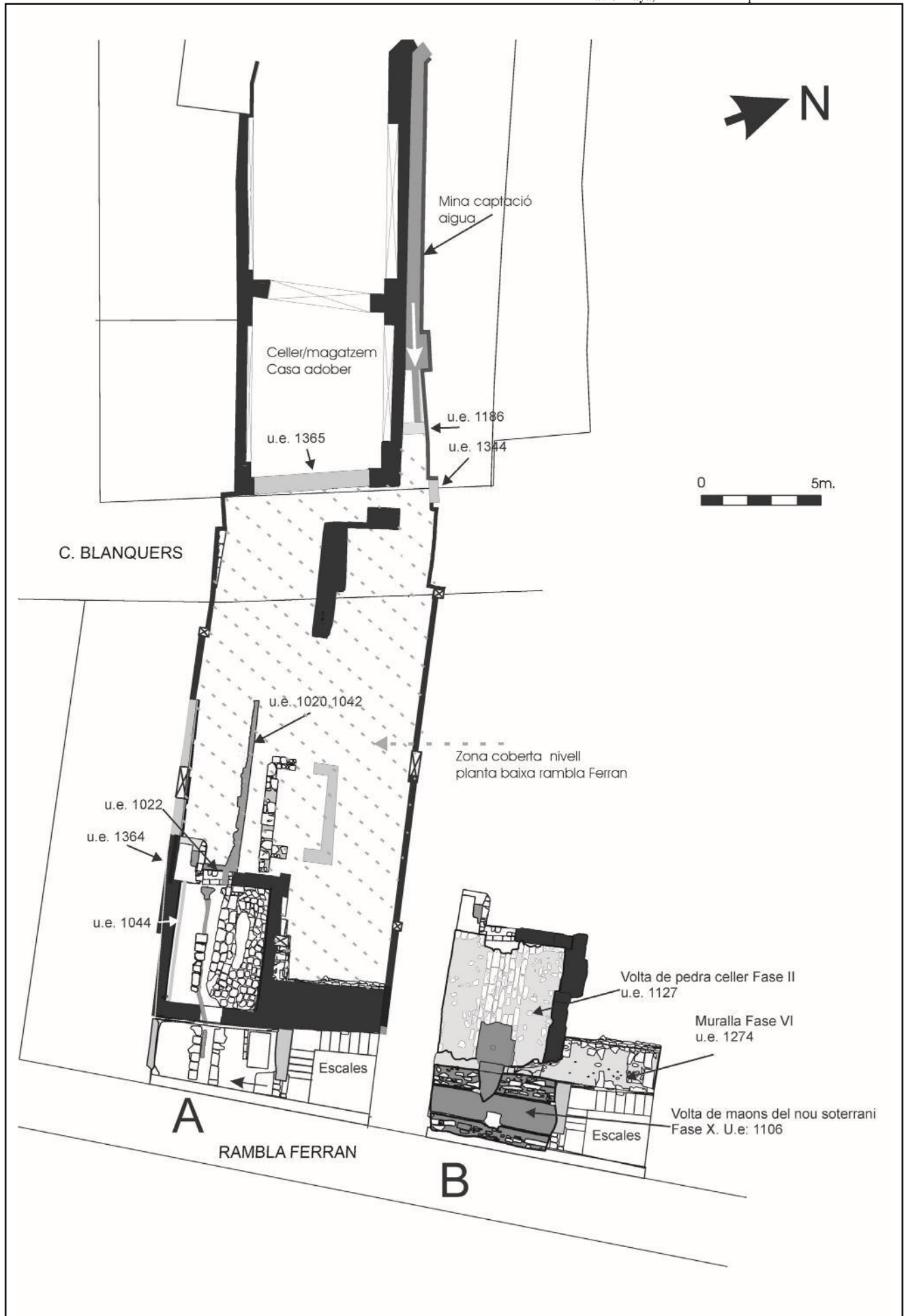

Fig. 85. 1. Vista del pou de registre d'un baixant; 2. Detall de la paret del canal que creua l'interior del celler de tint amb les dues fases; 3. Vista de les lloses del terra del canal en la segona fase.

dirigia cap a la superfície de l'adoberia. El lloc idoni per recollir aquesta aigua era sota les voltes i davant de la porta de comunicació entre les dues adoberies. Amb aquest motiu es van construir dos dipòsits de planta quadrada (u.e.: 1005 i 1006) que es drenaven amb una bomba elèctrica activada a través d'una boia (vegeu foto 86.2).

Fig. 86. 1. Vista del farciment interior creat per les filtracions del canal que recull els residus dels baixants del nou edifici;

2. Detall dels dipòsits quadrangulars que permeten recollir les filtracions acumulades a la mina i el celler/magatzem.

contra les humitats ens l'ofereix un arrebossat de ciment amb cambra interior omplerta de suro que tapa les parets del primer tram de la mina (vegeu fig. 88.1). També apareixen paviments de rajola recolzats sobre una trama d'envans, un veritable paviment flotant. Reformes que van anar encaminades a millorar les condicions dels espais situats sota les voltes, ara convertits en magatzems dels establiments comercials que donaven a la rambla Ferran.

Les següents imatges són el testimoni gràfic del final de la seqüència constructiva realitzada sobre l'espai ocupat per les anti-

Un altre exemple de la lluita

gues adoberies i de l'estat en què es trobaven abans d'iniciar els treballs arqueològics (vegeu figs. 87-88).

Conclusions

Complex adober és la paraula que millor defineix les adoberies feudals de Lleida. Compartir envans de separació, construir voltes amb estreps comuns que suporten l'actual carrer Blanquers i aixecar un nou mur de tancament fluvial és la materialització d'un projecte en què participaren de cop diversos propietaris, estimulats per interessos comuns entre els quals no es pot descartar el paper o influència que tingué algun decret reial, municipal o gremial del qual no tenim constància documental.

En totes les ciutats la localització de les adoberies estava directament relacionada amb la possibilitat de captar aigua, evacuar-la i evitar les molèsties causades per la pudor dels residus. Per aquesta raó, l'emplaçament idoni seria fora dels recintes emmurallats, prop dels regs i els cursos d'aigua. En el cas de Lleida les adoberies estan dins el recinte clos de la ciutat feudal, darrere del mur de tancament fluvial. Segons la documentació escrita les calcineries s'estenien des de la Cuirassa (actual baixada de la Trinitat) fins al carrer de l'Aiguardent. Ocupaven una part important i cèntrica situada entre les dues parròquies més importants i antigues de la Lleida

Figura 87. 1. Vista dels treballs de repicat dels arrebossats de ciment que cobrien l'intradós de les voltes, duts a terme a peu pla a causa del considerable augment del nivell ocorregut al llarg de les fases X i XI; 2. Estat del pati després d'enderrocar la casa de la rambla Ferran número 7.

Fig. 88. 1. L'entrada a la mina tapiada després de retirar la cambra de revestiment; 2. Estat de l'interior de les voltes amb les prestatgeries de begudes utilitzades pel bar Las Vegas.

feudal (Magdalena i Sant Joan). Els propietaris i beneficiaris de l'explotació d'aquests obradors tenien les cases a la terrassa superior, espai urbà comprès actualment entre el carrer Blanquers i el Carrer del Carme. Un lloc de pas obligat per a les persones i mercaderies en època feudal que actualment forma part de l'eix comercial.

L'urbanisme del pendent sud-est del turó s'organitza des de l'antiguitat en terrasses. Emplaçar les adoberies en la terrassa més baixa i propera al riu va permetre foradar amb facilitat les bosses d'aigua acumulades a la base del turó i derivar aigua cap a les adoberies. Es tractava de les aigües pluvials filtrades des de la banda nord del turó que s'acumulaven en bosses interiors formades per la descomposició de les vetes d'argila. Aigua bona i abundant que brollava amb un cabal i temperatura constant tot l'any i tenia unes propietats excel·lents per a l'adob de les pells.³¹ La sèquia d'Alcarràs, que passava entre els murs de tancament fluvial de la ciutat i el riu Noguera, facilitava l'evacuació de les aigües residuals.

En el decurs de les intervencions arqueològiques s'han identificat sis adoberies. A excepció de la número 1, de planta quadrada, la resta són pràcticament idèntiques. Patis allargats i estrets, perpendiculars al tancament fluvial amb estructures de producció localitzades davall de les voltes del carrer Blanquers. La fase II de la INT-226 és la que permet reconèixer amb major precisió la distribució de les zones

productives i aporta una visió més completa del procés d'adob de les pells (vegeu fig. 44). Moment constructiu al qual s'associen unes estructures i espais productius idèntics als documentats a les adoberies 2 i 3 (INT 149).

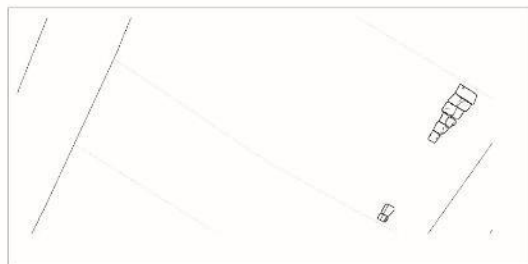
31. L'any 1780 Jaume Caresmar escribia en relació amb Lleida: "*La proció ventajosa que goza esta ciudad de las aguas que fluyen y nacen a la parte oriental del castillo, desde donde se dirigen a las tenerias, obrando su calidad el especial beneficio de purgar mucho los cueros, y el de dexarlos sobre manera suaves, limpios y consistente.*" Torras i Ribé 1991, 83, citació 50 recollida de l'obra *Discurso sobre la agricultura e industria, con la inclusión de la consistencia en que se halla cada Partido o Vegueria 1780*, 489-490. Biblioteca de Catalunya, Fons de la Junta de Comerç.

Ja hem vist que des de la fase inicial (fase II 1200-1250) els diferents tallers disposaven de totes les estructures per transformar les pells animals en cuir, des del remull i encalcat, passant per l'adob i el tintat final. El registre arqueològic no és concloent però la mida dels clots i la documentació del procés de tintat apunten cap a l'elaboració de pells petites (oví, caprí). Tallers amb un alt grau tecnològic en consonància amb el renom que les manufactures de cuir elaborades a la ciutat tenien en molts indrets de la península i el sud de França.

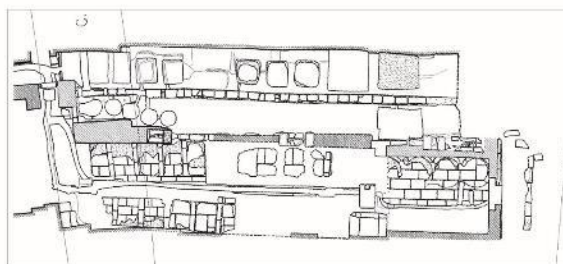
A l'adoberia número 5 podem establir amb seguretat que durant els set-cents anys que hi ha entre la fase II i la IX, s'hi realitzaren activitats relacionades amb la transformació de la pell en cuir. Es tracta d'un llarg període de temps amb reformes molt importants. Ja hem exposat les dificultats del registre arqueològic per determinar quins eren els usos de les estructures en cada fase. Amb tot, la inutilització dels clots de l'adoberia número 6 durant la primera meitat del segle XIV (fase V) i la seva posterior transformació en un espai lliure d'estructures de producció durant el tercer quart del segle XIV (fase VI) ens indica canvis importants que reduïren la capacitat productiva de l'adober propietari de la casa/alberg núm. 4. Si avancem en el temps, i en relació amb el mateix adober, l'obrador identificat amb el número 5 també és el reflex d'importants canvis que mostren una constant reducció del nombre de clots operatius. Testimonis que demostren una reducció del nombre de pells adobades, o, pel contrari, una especialització, com per exemple el tintat de les pells. Per tant, totes les fases documentades en aquesta adoberia són el reflex de l'evolució i el final de la indústria de la pell, que havia tingut el seu millor moment entre els segles XIII i XV (vegeu fig. 89).

Les característiques constructives de les adoberies mostren la importància que aquesta activitat tingué en la Lleida feudal. Podem assegurar que les adoberies de Lleida són un dels conjunts preindustrials destinats a la transformació de la pell en cuir més antics i millor conservats de tot l'Estat espanyol.

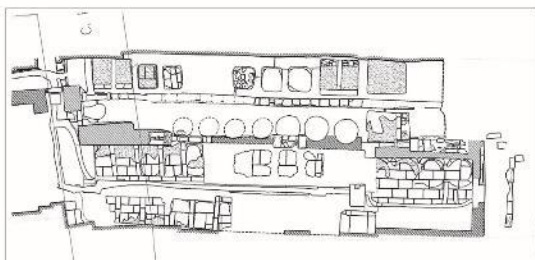
És important explicar els arguments utilitzats per datar les onze fases constructives individualitzades. Primer de tot, cal indicar que l'absència de sediments

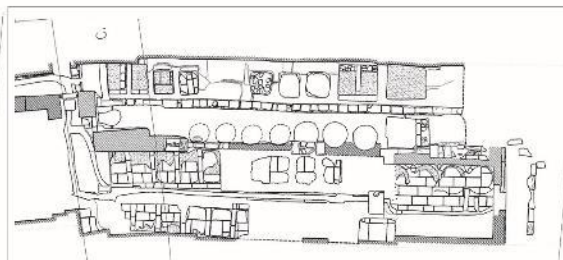
Fase I Lleida andalusina (segle X dC)

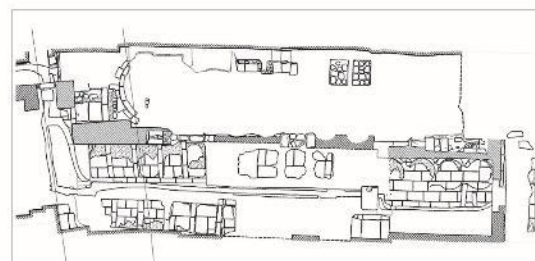
Fase II Lleida feudal (1200-1250)

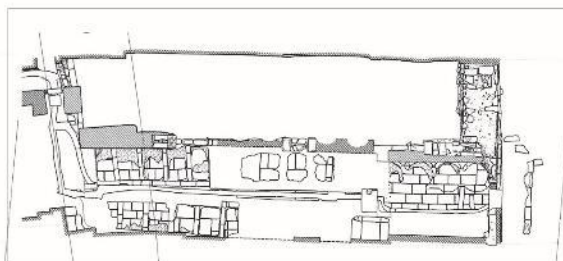
Fase III Lleida feudal (1250-1300)

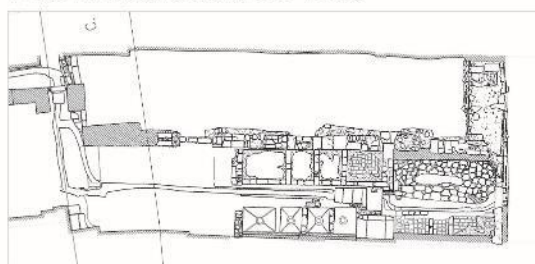
Fase IV Lleida feudal (1250-1300)

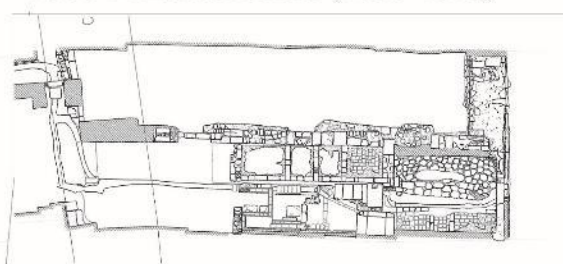
Fase V Lleida feudal (1300-1350)

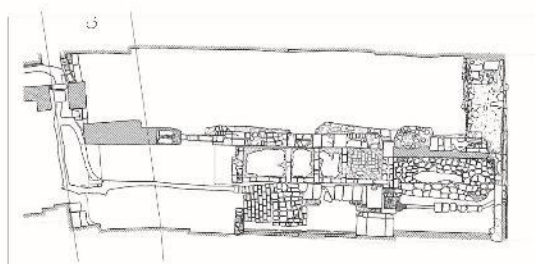
*** Fase VI Lleida feudal (1350-1375)**

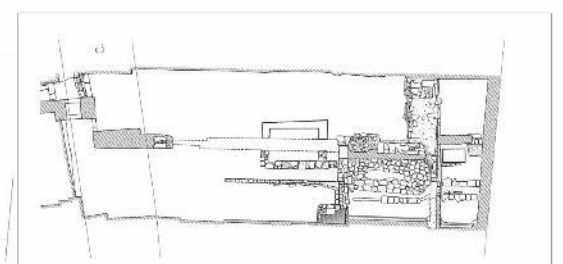
Fase VII Lleida feudal/moderna (segle XV-XVI)

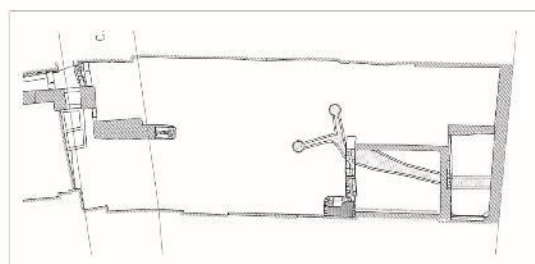
Fase VIII Lleida moderna (segles XVII-XVIII)

Fase IX Lleida contemporània (segle XIX)

Fase X Lleida contemporània
(finals segle XIX / 1a. meitat segle XX)

Fase XI Lleida contemporània (2a. meitat segle XX)

INT-226

Croquis plantes de fase.
Proposta de datació.

***Fase datada amb materials arqueològics.**

Fig. 89. Plantes de les diferents fases de les adoberies.

amb materials arqueològics (vaixelles i monedes) en la majoria de fases dificulta molt aquesta tasca. Malgrat això, i pel que respecta al moment inicial de les adoberies o calcineries, la documentació coneguda ens permet assegurar que en el llavors conegut carrer dels Sabaters hi havia des de principis del segle ^{xiii} diversos adobers/calcinaires amb propietats residencials i productives, en el mateix indret on estan emplaçades les adoberies descobertes (fase II, 1200-1250).

L'única fase amb materials arqueològics que permet una datació i que, a més, està relacionada amb un fet tan important com la inutilització de l'adoberia número 6 i la reconstrucció del seu tancament fluvial, és la número VI (1350-1375) (vegeu fig. 89).³² Aquesta fase atorga un caire de credibilitat a la datació del moment inicial, ja que el fet d'encabir dos reformes tan importants i generals com les representades per les fases IV i V, en l'espai temporal existent entre el 1200/1250 i el 1350/1375 resulta perfectament creïble i coherent, i més si tenim en compte que es tractava d'estructures d'un alt cost de construcció que havien d'amortitzar-se i que es mantenien amb pocs canvis durant molts anys.

Descobrir les adoberies i veure la relació que tenien amb les cases i els soterranis localitzats entre el carrer Blanquers i el carrer del Carme permet assegurar que la forma de les propietats actuals es correspon exactament amb la dels adobers d'època feudal (vegeu fig. 7).

Es tracta de cases allargades des d'on es podia accedir, interiorment i entrant des del carrer del Carme (llavors de la Coltellera), a les adoberies localitzades darrere del mur de tancament fluvial. El primer soterrani d'aquestes cases localitzat sota la planta baixa que dona al carrer del Carme encara serveix actualment per sortir al carrer Blanquers i el segon, en molts casos inutilitzat, i sense comunicació amb les cases que donen a la rambla Ferran, servia fins al segle ^{xix} per accedir a les adoberies situades darrere del tancament fluvial (vegeu fig. 21).

allotja amb tota seguretat un setè espai productiu comunicat amb la sisena i cinquena adoberia, pertanyent al propietari de la casa/alberg núm. 4.

Conscients de l'abast d'aquest complex adober creiem que és necessari protegir la forma i els elements arquitectònics de les adoberies que encara es conserven en la planta baixa, soterranis i subsòl dels edificis del carrer del Carme, Blanquers i rambla Ferran. Una declaració d'àrea etnològica o ampliació de la protecció arqueològica, referida exclusivament al subsòl, resultaria interessant per protegir les adoberies i aconseguir que els seus elements arquitectònics es documentin i es recuperin en futures reformes.

Xavier Payà

Servei Municipal d'Arqueologia
Ajuntament de Lleida
xpayà@paeria.es

Rebut: 12-11-2009
Acceptat: 15-02-2010

32. Una fase de cronologia i significació idèntica és la número IV de la INT-149. La construcció d'un nou mur de tancament fluvial idèntic travessa la superfície de l'antiga adoberia núm. 1 que significa la definitiva amortització d'aquest espai com a taller industrial.

Pròximament seran visitables les adoberies número 5 i 6. També cal destacar que a partir d'aquest moment l'únic pati amb possibilitats futures és el número 11 de la rambla Ferran, el qual

Bibliografia

- Allué, J. M., Enrich, J., Fernández, M. (2002). *El Museu de la Pell d'Igualada i Comarcal de l'Anoia*. Quaderns de didàctica i difusió, 14, MNATEC. Terrassa.
- Badias, J., Saula, O., Enrich, J., Enrich, J. (2003). L'adoberia dels segles ^{xvi-xvii} del Molí del Codina (Tàrraga, Urgell). A: *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya* (2002). Vol. II, 859-864. Sant Cugat del Vallès.
- Barrientos, A. (2000). *Informe arqueològic INT-III. Carrer Blanquers, 4-6 / Rambla Ferran, 3-5*. Lleida. Inèdita.
- Bolòs, J. (2008). *Dins les muralles de la ciutat. Carrers i oficis a la Lleida dels segles ^{xiv} i ^{xv}*. Pagès Editors. Lleida.
- Diderot & d'Alembert (2002). *L'encyclopédie. Art du cuir*. París.
- Els Costums de Lleida (1997). *Els Costums de Lleida*. Ajuntament de Lleida.
- Enrich, J., Pedraza, X., Puig, M. (1990). *Cal Granotes. Una adoberia del segle ^{xviii}*. Museu Comarcal de l'Anoia. Igualada.
- Enrich, J., Enrich, A., Enrich, J. (2007). Evolució tecnològica de l'adob de pells a l'etapa preindustrial. A: *III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya* (2006). Vol. I. Sant Cugat del Vallès: 76-91.
- Fuente, F. (2002). *L'adob de la pell a Vic*. Museu de l'Art de la Pell.
- Gonzalez, R., Rojas, T., Enrich, J., Ferrera, V., Mercado, M., Cantarell, C., Gómez, M., Enrich, A. (2007). L'adoberia de can Ginebreda: un exemple d'arqueologia industrial a Granollers. A: *III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya* (2006). Vol. I. Sant Cugat del Vallès: 52-66.
- Gras, R. (1988). *La Paeria de Lleida. Organización Municipal 1149-1707*. Lleida.
- Izquierdo, R. (1996). Unas tenerías excavadas en la ciudad hispano-musulmana de Vascos (Toledo). *Arqueología y Territorio Medieval*, 3. Universidad de Jaén: 149-165.
- Lladonosa, J. (1974). *Història de Lleida*. Vol. I. Lleida.
- Lladonosa, J. (1976). *Las calles y plazas de Lérida a través de su historia*. Vol. IV. Ajuntament de Lleida. Lleida.
- Lladonosa, J. (2007). *Els carrers i places de Lleida a través de la història*. Edició a cura de Joan Ganau i Casas. Ajuntament de Lleida. Lleida.
- Madoz, P. (1850). *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*. Vol. X.
- Pavon, B. (1999). *Tratado de arquitectura hispanomusulmana. Volumen II: Ciudades y Fortalezas*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Madrid.
- Payà, X., Lorient, A. (1998). Excavacions al Bar Clavé de Lleida: Vuit segles d'ocupació medieval. *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 8: 197-201.
- Payà, X. (2005). *Memòria intervenció 149, Rambla Ferran 1, 3, 5 i 7 (2002-204)*. Lleida. Inèdita.
- Payà, X. (2009). *Memòria intervenció 226, Rambla Ferran 9 (2006)*. Lleida. Inèdita.
- Pergamins (1998). *Pergamins. Catàleg de l'arxiu municipal de Lleida*. Ajuntament de Lleida. Lleida.
- Peyan de Porta, J. (1873). *Apuntes de Historia de Lérida*. Lleida.
- Peyan de Porta, J. (1877). *Guia-Cicerone de la Ciudad de Lérida*. Lleida.
- Riudor, N. 1998. *Muralles i fossats: obres (1366-1367)*. Treball de doctorat inèdit.
- Sabaté, F. (2003). *Història de Lleida. Alta edat mitjana*. Volum II. Pagès Editors. Lleida.
- Salazar, A. (2003). *Memoria de la intervención arqueológica en las antiguas tenerías del entorno de San Segundo, en Ávila*. Memòria inèdita.
- Torras i Ribé, J. M. (1991). *Curtidores y tenerías en Catalunya: organización de un oficio preindustrial (S. ^{xiv}-^{xix})*. Colomer Munmany. Vic.
- Torras i Ribé, J. M. (1994a). La industria del curtido en Cataluña: del trabajo manual al uso de la energía eléctrica. A: *La cara oculta de la industrialización española*, Madrid: 295-319.
- Torras i Ribé, J. M. (1994b). Els oficis de blanquer i assaonador a Catalunya durant els segles moderns. *Separata del Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis històrics*, 5: 11-28.
- Tresserras, J. (2000). Análisis de residuos arqueológicos de un depósito de la intervención 86 (BAR CLAVÉ) A: Alonso, n. (coord.). *Paisatge, agricultura i alimentació en la Lleida romana i islàmica. Informe de la fase II*. Lleida.

DOCUMENTACIÓ HISTÒRICA II

Extreta La Ponència d'Arqueologia LES ADOBERIES DELS BLANQUERS DE LLEDA SEGLE XIII –
Monogràfic: La ciutat

de l'Arqueòleg Municipal Sr. Xavier Payà.

Les adoberies dels blaquers de Lleida al segle XIII

Autors: Xavier Payà i Mercè

Localització: V Congrés d'Arqueologia medieval i moderna a Catalunya: Barcelona. 22-25 de maig de 2014 / coord. por Josep Maria Vila
i Carabasa, Vol. 1, 2015 (Monogràfic: la ciutat), ISBN 978-84-9850-719-5, pàgs. 391-408

Idioma: catalán

Texto completo no disponible (Saber más ...)

Dialnet Métricas: 2 Citas

LES ADOBERIES DELS BLANQUERS DE LLEIDA AL SEGLE XIII

Xavier Payà*

A l'estudi de les adoberies dels blanquers de Lleida (PAYÀ 2010) s'hi han afegit recentment noves dades arqueològiques i documentals que ens donen una visió més amplia del conjunt. Ara, podem reconstruir totes les unitats residencials i productives on vivien i treballaven els blanquers de Lleida i establir la definitiva ubicació de la casa del Gremi.

La recerca documental feta a l'arxiu municipal de Lleida ha permès trobar plànols inèdits d'aquesta part de la ciutat, llegir apunts sobre l'expropiació de les dependències gremials per construir l'alfòndec i reconèixer quina era l'estructura de les propietats a partir dels cadastres de 1716 i 1808-1814. També ha estat de gran ajuda la consulta dels originals del plànol geomètric de Fontseré de l'any 1865 que s'han dibuixat i encaixat sobre el parcel·lari actual (figura 8).

S'ha pogut retrocedir uns 300 anys i determinar que la major part de cases localitzades al primer tram del carrer del Carme s'han mantingut amb poques alteracions fins a l'actualitat. Una arquitectura que s'encaixa a la mida i forma de les voltes que suporten el carrer Blanquers i a la planta de les adoberies excavades. Per tant, es tracta d'una configuració arquitectònica que ens permet retrocedir en el temps i determinar com era aquell complex residencial i productiu que els blanquers de Lleida van aixecar a començaments de segle XIII.

La mateixa configuració del complex residencial i productiu dels blanquers ens parla d'aquella classe dirigent que sorgí després de la conquesta feudal i convertí l'adob de la pell en la principal activitat econòmica de la ciutat durant els XIII-XIV. Uns menestrals altament qualificats que completaven el procés de l'adob de la

pell fins a la comercialització. El greixatge, assecatge, estiratge i fins i tot el tintatge dels cuirs, fets en altres ciutats pels assaonadors, es feia a l'interior d'aquestes adoberies de Lleida.¹ De fet en quatre dipòsits de l'adoberia número cinc s'hi van trobar residus de tints naturals (groc, blau, vermell, blanc) (PAYÀ 2010, 78).

FACTORS QUE AFAVOREIXEN LA LOCALITZACIÓ

La localització de la indústria de la pell en aquesta part de la ciutat (figura 1) (assaonadors, blanquers i aluders) s'explica en bona part per l'existència d'aigües

Figura 1. Localització dels oficis de la pell. (Autor: Secció d'arqueologia. Ajuntament de Lleida)

* Arxiu d'Arqueologia de l'Ajuntament de Lleida

1. Sabem que els blanquers es dedicaven majoritàriament a l'adob de la pell gruixuda d'animals com la vaca, el cavall i el bou per a la fabricació de les soles de sabata. L'existència d'un espai per tnyir les pells en cadascuna de les adoberies demostra que els blanquers feien una producció més diversificada del normal, i adobaven pells més fines que tnyien i venien a corretgers, sellers, bossers, etc.

Figura 2b

el conjunt anterior a la construcció del complex adober del segle XIII sigui el primer tram de volta de la mina que subministrava aigua a les adoberies 5, 6 i 7 (PAYÀ 2010, nota 27, fig. 12.2, 42).

Els menestrals també construïren pous al costat dels clots de tenyir que foraden les vetes de pedra sorrenca i accedeixen a la capa freàtica del riu Segre. Com que aquesta aigua estava sotmesa a les fluctuacions estacionals del cabal del riu, els adobers van haver de garantir que els pous estarien sempre plens i per això derivaven l'aigua sobrant i neta de la mina cap a l'interior mitjançant un complex sistema de canals i sobreeixidors. Quan es netejaven els clots i l'aigua baixava bruta només calia tancar el forat de comunicació amb el pou i l'aigua seguia el seu curs fins a l'exterior de la ciutat.

També fou determinant per al seu emplaçament la proximitat de la sèquia d'Alcarràs, una infraestructura hidràulica d'època andalusina que passava per davant del mur de tancament fluvial de la ciutat, i per descomptat, l'arenys del Segre-Noguerola. A la sèquia s'abocaven les aigües residuals i als rius es podien fer els treballs de remull, neteja i fins i tot assecatge en època estival.

Un altre factor que facilità l'emplaçament de les adoberies en aquesta part de la ciutat respon a la mateixa naturalesa del mur de tancament al qual s'adossen. Un tancament urbà sense torres i escassa funció defensiva o militar on els adobers podien obrir portes per accedir als rius i fer els treballs de ribera (rentat, aclarit, etc) sense posar en perill la ciutat. L'únic perill al qual s'enfrontaven els blanquers eren les inundacions del riu, que es contenien amb pales encaixades a les portes de sortida.

COM ES VAN CONSTRUIR LES ADOBERIES

L'absència absoluta de fases arqueològiques anteriors en aquesta part de la ciutat està relacionada amb la primera de les intervencions fetes pels constructors del complex que consistí a rebaixar el subsòl de la zona fins a assolir una gruixuda veta de pedra sorrenca. Un terra dur, estable i fàcil de modificar on es repicaren els canals, el fons dels clots i es deixaren a una alçada determinada els sòcols dels envans de separació i els estreps d'on arranquen les voltes. Per tant, malgrat trobar-se en un lloc ocupat i urbanitzat per la ciutat romana i andalusina, tota la informació arqueològica que ens proporcio-

nen les excavacions pertany al moment de construcció feudal i a la posterior utilització i reutilització d'aquests complexos productius fins al segle XVIII.

Una segona acció, de gran responsabilitat arquitectònica i logística, consistí en l'enderroc d'un tram important del mur tancament andalusí fins a la filada que havia de servir de sòcol i recolzament al nou mur de tancament de les adoberies i de la mateixa ciutat feudal. A la part interior d'aquest nou mur s'observa clarament com les filades es lliguen de forma alterna amb els envans que separen cada adoberia. És a dir, el nou tancament fluvial i els envans de les respectives adoberies es van aixecar simultàniament.

També es van aixecar al mateix temps les dotze voltes que arranquen d'envans reforçats i que suporten el carrer Blanquers. Elements estructurals que comparteixen estreps i un extradós omplert de morter i pedra on resulta impossible identificar les diferències entre cadascuna de les voltes.

Es tracta d'un autèntic criptopòrtic que s'estén 60 m per sota de l'actual carrer. Antigament servia de pas

de comunicació entre l'espai residencial dels diferents adobers (localitzat entre el carrer Blanquers i el carrer del Carme) i el seu espai productiu (localitzat entre l'actual carrer Blanquers i la Rambla Ferran) (figura 3). Com que cada adoberia es correspon a l'amplada d'una volta exterior, els propietaris que tenien més d'un taller van haver d'obrir passos i portes en els estreps de les voltes (figura 4). La part coberta localitzada sota del carrer Blanquers es va convertir en un complex sistema de voltes corregudes amb passos per on circulen els adobers i canals que condueixen l'aigua de la mina a les respectives adoberies de la seva propietat.

La construcció de les cases i les adoberies dels blanquers es convertí amb tota seguretat en el projecte civil més important de la ciutat altmedieval. Un projecte de gran envergadura que transformà completament l'urbanisme de l'antiga medina Larida en una superfície de més de 4.000 metres quadrats situada al centre de la ciutat, entre les parròquies de Sant Joan i Magdalena.

Un complex arquitectònic impossible de construir sense l'existència d'un grup de menestrals que aportaren

Figura 3. Detall de les voltes exteriors que estructuren a partir dels seus estreps la configuració de les respectives adoberies. (Autor: Secció d'arqueologia. Ajuntament de Lleida)

Figura 4. Detall dels passos oberts en els estreps de les voltes interiors del criptopòrtic que permet als adobers accedir a les seves adoberies. En aquest cas, en primer terme el pas entre l'adoberia 5 i 6 i al fons porta tapiada d'accés a l'adoberia 7 encara per descobrir. (Autor: Secció d'arqueologia. Ajuntament de Lleida)

recursos conjuntament, que possiblement formaven part d'un poderós gremi, que són ajudats pels poders públics amb decrets i que segurament havien estat beneficiaris de les donacions que els senyors feudals van fer de les propietats requisades als musulmans.

Una obra que també reflecteix, com poques, la tendència a l'agrupament de la casa i el taller per part dels artesans que s'estableixen a les ciutats durant l'alta edat mitjana. Un exemple proper el tenim a la ciutat d'Oscà, on els documents de la diplomàtica de la catedral ens parlen de la construcció el 1200 del barri de la Zapateria Mayor (FALCÓN 2001, 11).

QUI LES VA CONSTRUIR

Per entendre els motius i el context que permeten la creació d'aquestes adoberies cal analitzar amb detall el que està passant a Lleida durant la segona meitat de segle XII en molts aspectes (socials, econòmics, migratoris i urbanístics). Una visió de la ciutat que és corregida i ampliada en els darrers anys gràcies a l'arqueologia i a la revisió de fons documentals inèdits (SABATÉ 2006, 6).

Un període impregnat d'una efervescència econòmica i constructiva que estableix les bases per al sorgiment d'una elit dirigent urbana palesa en el fet que, mig segle després de la conquesta feudal, el 60% de la propietat urbana ja estava en mans privades que començaven a invertir en tot allò que era rendible (SABATÉ 2006, 6).

Un dels recursos més desitjats per aquests nous senyors de la ciutat són les cabanyes ramaderes i les instal·lacions per a la transformació de la pell. La pell i els draps, que utilitzen com a matèria primera, els residus del sacrifici dels animals que pasturen pels voltants de Lleida, esdevenen la base de les dues principals activitats econòmiques de la ciutat, amb una clara preeminència de la indústria pelletera sobre la tèxtil durant tot el segle XIII.

Entre el 1149 i el 1200, el 42% dels oficis o treballadors coneguts de la ciutat estan relacionats amb l'obtenció de pell adobada i la transformació en subproductes (SABATÉ 2003, 338).

Altres factors o agents que van estimular aquesta embranzida van ser els poders públics cristians, que conscients del paper que la ramaderia podia desenvolupar en la colonització feudal del baix Segre, concediren als ciutadans de Lleida diversos privilegis relacionats

amb les cabanyes ramaderes. En aquells moments, la ciutat estava rodejada de grans extensions d'herbes on les cabanyes dels Pirineus pasturaven llargues temporades. Un paisatge ben diferent del que actualment rodeja la plana de Lleida dedicat a l'agricultura.

Entre les disposicions més rellevants cal destacar la inclosa en la mateixa *Carta de Poblament* de 1149 que estableix pastura gratuïta arreu del terme (FONT I RIUS 1969, I 1, doc 79, 129-132), en un decret de 1174 que torna a garantir la pastura en tots els erms reials de la corona catalanoaragonesa (SABATÉ 2003, 331) i la inclosa en els *Costums de Lleida*, un document de 1227 que ens diu que tots els ciutadans de Lleida poden fer pasturar els seus ramats pels dominis comtals sense cap mena de servei o càrrega fiscal (RIERA 2005, 829).

La presència de grans quantitats d'animals al terme afavorí l'existència d'escorxadors que generaven el subproducte de la pell recollit i comercialitzat pels pellissers que la venien als calcinaires establerts a la segona meitat de segle XII en tres zones fora de la muralla, al costat del Noguerola "*circa murum versus Nogere*", del Segre "*in parte in flumen Sicoris*" i una altra, també davant del Segre, Lo Pardinal, a la parròquia de Sant Joan (SABATÉ 2003, 338-339).

Pocs anys després de la conquesta ja es documenten persones que acaparen el negoci de la pell. Si Bernat d'Ager posseïa un nombrós ramat de bens no era perquè fos ramader, sinó perquè invertia en els negocis de la pell. El 1166 adquiria el calciner que, al barri de Magdalena, era vora els molins dels Montcada (SABATÉ 2003, 338). Altres documents ens parlen de personatges com Nina de Roqueta, vídua de Mascarell de Puigverd, que era propietària d'un calciner i d'una adoberia que el 1190 ven a Duran de Peña (SABATÉ 2003, 339; BOLÒS 2008, 97).

A la segona meitat del segle XII, quan la documentació cristiana ja deixa constància de la importància que la indústria pelletera té a la ciutat i podem localitzar els calcinaires fora de la ciutat, l'adob de les pells havia de tenir lloc necessàriament en el si de les velles infraestructures requisades als musulmans localitzades a l'interior de la medina. Una sola evidència arqueològica, però significativa (PAYA 2010, 41, nota 27), ens permet suposar que aquestes velles infraestructures estaven localitzades en el mateix emplaçament on s'aixeca el complex residencial i productiu dels blanquers del segle XIII.

Aquesta nova classe dirigent, base d'una incipient burgesia urbana, s'adona ben aviat que les velles adoberies

no poden satisfer les seves necessitats i, esperonats per les bones condicions, decidiren substituir-les per unes de noves amb què complir les seves expectatives de producció i negoci.

Una embranzida en què l'existència d'una tradició anterior pelletera no fou un factor especialment determinant. La documentació ens demostra que els nous calcinaires i artesans dedicats a la pell durant la segona meitat de segle XII són cristians i que els artesans andalusins foren relegats a feines molt concretes.

En la represa de la producció pelletera també hi tingué un paper molt important l'arribada de repobladors occitans, especialment de Tolosa de Llenguadoc, que es dediquen al comerç i les manufactures. Una població que aporta experiència, capital i vincles mercantils amb el seu país d'origen. Una situació que estimula la fabricació i exportació dels productes ilerdens cap al nord (Tolosa de Llenguadoc, Montpeller, etc). Sabem que abans de 1270, els cordovans ilerdens s'exportaven regularment a Montpeller i a les fires de Xampanya (RIERA 2005, 828, cita 48).⁴

Un cop edificat el complex de les adoberies dels Blanquers, la situació de la indústria pelletera a Lleida canvia radicalment. Ara, els nous blanquers de Lleida reben directament la pell des dels escorxadors i tenen els seus propis calciners dins de les adoberies, com ho demostra l'existència de clots amb residus de calç enganxats a les parets. A més, a l'interior d'aquests tallers s'adoba la pell i es tenyeix, la qual cosa demostra que es tracta d'un gremi de blanquers que ven la pell directament als artesans que la transformen en sabates, bosses, corretges, etc.

Quan els blanquers del segle XIII decideixen construir el nou complex, una de les seves prioritats és establir una comunicació directa entre les cases i els tallers. L'execució d'aquest projecte va tenir un cost molt ele-

vat, però facilitarà els treballs i la qualitat de la pell. Pràcticament es podia fer tot sense sortir de casa, fins i tot vendre la pell en el baixos de les cases que donaven a un dels carrers més transitats de la ciutat, l'actual carrer del Carme.

Suposem que al mateix temps o pocs anys després el gremi de blanquers inicià la construcció d'un gran taller destinat a satisfer les necessitats que podien sorgir en qualsevol moment als menestrals de la confraria. Una construcció coneguda al segle XVIII-XIX com a Palau de les Adoberies i dotada d'uns elements arquitectònics idèntics als identificats a les adoberies del segle XIII.

Segons Lladanosa, a mitjan segle XIV, l'antiga *carrería* dels Sabaters rep el nom de la Blanqueria en referència a la casa que aquí tenia el gremi de Blanquers (LLADANOSA 1976, 47). Així ho confirma una petició del tretze de gener de 1350, en la qual el gremi de blanquers demana al Paers tenir un pes al carrer de la Blanqueria per no haver d'anar al pes del Rei.⁵ El 31 d'octubre de 1420 coneixem qui eren els majorals d'aquesta confraria, com Pere de Porta i Joan de Segarra, que en el Capbreu dels Censos Manifestats del 31 d'octubre de 1429 era propietari d'un alberg i obradors al costat de la muralla de l'Areny i el portal de la Cuirassola.⁶

Des de l'inici de l'activitat adobera, la confraria dels blanquers devia disposar d'uns estatuts que regulaven l'activitat dels menestrals i el funcionament de la casa i el taller comunal. D'aquells primitius reglaments no en sabem res i l'evidència documental més antiga ens trasllada a l'any 1666.⁷

4. ACA, C, reg.13, fol.284r; ACA, C, reg.10, fols117v-118r

5. AML. *Llibre de Consells dels anys 1349-1350*, p.42, registre 398: (...) "Item acordaren que sie tractat ab lo batle que.ls blanqués agen un pes en la carrera de la Blanqueria e que no.ls caylle anar al pes del senyor rey"(...).

6. (...) "En 1429 residían en la calzada algunos hombres pertenecientes a antiguos linajes industriales del ramo, como el calciner Juan de Segarra, cuyo albergue y obradores, según un censo de 31 de octubre del mismo año, lindaban con la muralla del Areny y el portal antes citado como vestigio de la primitiva Cuirazola. Contiguos existían otras dos calcinerías o adoberías propiedad del monasterio de Poblet." (...) (LLADANOSA 1976, 48)

7. Segons Torras (TORRAS 1991,314) a la Lleida feudal hi hagué un gremi conjunt de guanters i adobers. Pel que fa a la documentació disponible, hem trobat una referència inèdita que ens remet a unes ordenances de l'any 1666 i que serien les més antigues amb constància documental. Es tracta d'un petit document enquadrat en el llibre d'escriptures, memorials i ordenances dels gremis (AML 179 311-315) amb data 2-12-1755 on Felip Carbonell, majoral de la confraria demana al consell que siguin aprovades les ordenances del *gremio de guanteros, pelleros y adoberos de la ciudad de Lérida* per tal de refer les ordenances perdudes que daten del 9 de juny de l'any 1666. Malauradament, el llibre de consells d'aquell any no es conserva a l'arxiu municipal. En canvi, sí que coneixem i es conserva la còpia de las *Ordenanzas del gremio de Blanqueros y Zurradores de la ciudad de Lérida* de 18-12-1773 (AML 179, 343-363) de l'original (ACA, RI.Aud.Cons.Reg.810).

ESTUDI DOCUMENTAL DE LA PARCEL·LACIÓ EXISTENT AL BARRI DELS BLANQUERS

La proposta d'interpretació de les adoberies feudals de Lleida parteix de l'estudi de tres intervencions arqueològiques fetes entre els anys 2000 i 2006 (INT-119, INT-149 i INT-226) en els patis on avui dia s'aixequen les cases 1 i 9 de la rambla Ferran. L'any 2010 s'hi van afegir altres dades arqueològiques gràcies a l'excavació d'uns soterranis integrats a l'actual Palau de la Diputació Provincial i a la inspecció feta en dues obres d'arranjament de la planta baixa d'una casa del carrer Carme (número 14) i al soterrani i planta baixa de la casa del carrer Blanquers (número 19).

Fins ara s'han pogut documentar i dibuixar sobre el parcel·lari set de les dotze voltes principals o exteriors d'on parteixen les respectives adoberies i que amb altres de més estretes i corregudes que permeten la construcció dels passos i l'encaix amb el celler soterrani configuren finalment el suport del carrer Blanquers. Això ens permet ubicar les restants amb bastant precisió, perquè les que falten encaixen a la perfecció amb les mitgeres que separen les cases de l'altre costat de carrer i amb els espais buits que ens queden per omplir.

Pel que fa a les unitats residencials dels adobers, hem d'assenyalar que a la banda sud del carrer del Carme, entre la baixada Trinitat i l'Audiència, actualment hi ha dotze cases. Es tracta de propietats estretes de 3,5 / 3,8 metres de façana, que corresponen a la mida de les bigues de fusta que antigament suportaven els forjats. Són molt allargades, ja que s'estenen fins al carrer de baix, actual Blanquers (figura 5).

Mitgeres de separació entre les cases actuals del primer tram del carrer Carme que permeten identificar l'estructura arquitectònica de les cases del Blanquers

Número 16 actual en planta baixa. Observeu com els pisos superiors mantenen les dues crugies que corresponien a les cases número 16 i 18 del plànol de Fontseré (1865) i que en la restitució de les propietats al segle XIII es reparteixen entre les unitats residencials 5 i 6 de la nostra proposta.

Figura 5. Vista de la façana sud del carrer Carme en l'actualitat. (Autor: Secció d'arqueologia. Ajuntament de Lleida)

No hi ha dubte que aquestes cases han patit poques modificacions al llarg dels segles i malgrat que es poden percebre petits canvis com els que han convertit dues cases en una sola (aquest és el cas dels actuals número 4, 10 i 16 del carrer Carme) s'ha respectat sempre l'antiga distribució parcel·laria. Totes les mitgeres actuals es poden relacionar i coincideixen amb el desenvolupament de les voltes del criptopòrtic. Unes voltes que marquen el desenvolupament d'aquelles adoberies estretes i allargades que, localitzades a l'altra banda del carrer Blanquers, s'estenien fins al tancament fluvial.

L'escassa modificació d'aquests patrons constructius respon en gran manera al fet que en aquesta època els arcs ogivals de descàrrega dels forjats actuen alhora de mitgeres compartides de la mateixa manera que ho fan les parets dels soterranis que suporten l'estructura de les cases. Tot això fa molt difícil la seva substitució sense posar en perill les edificacions dels costats. I això ens diu que entre els soterranis i les parets de la planta baixa s'amaguen encara molts elements arquitectònics de les cases que els blanquers edifiquen en aquesta part de la ciutat durant els primers anys del segle XIII.

De la fossilització de les construccions residencials del segle XIII en el parcel·lari actual no hi ha cap dubte, però per apropar-nos al màxim a l'arquitectura original vam decidir buscar a l'arxiu municipal plànols i documents que ens aportessin dades per aclarir algun dels dubtes que ens plantejava la proposta de restitució.

Vam descartar els plànols militars del segle XVII-XIX (CATLLAR & ARMENGOL 1987) perquè en general ofereixen poc detall de la parcel·lació que hi havia a l'interior de les illes que configuraven la ciutat.

El plànol més recent que hem pogut solapar topogràficament sobre el parcel·lari actual és el projecte d'obertura de la baixada de la Trinitat de l'any 1874 (AML 1560). Aquí es veu el carrer de la Peixateria, que des de la Portaferrixa portava al carrer Blanquers (Curtidors Bajos). Un carrer que ja havia modificat substancialment l'urbanisme medieval en fer desaparèixer les torres de la cuirassa i el carrer de la Cuirassola. En l'extrem oposat del carrer Blanquers, veiem el carrer de l'Hospici per accedir al carrer Cabrineti (actual rambla Ferran), obert arran de la construcció a finals de segle XVIII del nou Hospital dels Infants pobres sobre l'edifici d'una antiga adoberia i l'hospital del Sant Esperit. En aquest plànol, malgrat que no assenyalava les diferents unitats residencials i productives, es veu que l'espai ocupat pels habitatges localitzats entre el carrer

del Carme i Blanquers ocupava la mateixa superfície i tenia la mateixa forma i orientació que en l'actualitat (figura 6).

Si retrocedim una mica en el temps, la millor i més detallada documentació gràfica d'aquesta zona és el plànol geomètric de Fontseré de l'any 1865 (AML 1366,1367). Les mitgeres i els números de cada casa representats en aquest plànol es poden reconèixer i coincideixen exactament amb les construccions actuals (figura 7). A la banda nord del carrer del Carme, el número 10 i la 10bis es manté. Una numeració que ens remet a una antiga propietat formada per l'agrupació de tres crugies que es corresponen a la unitat residencial 4 del segle XIII i amb la qual hem pogut relacionar les adoberies 5,6 i 7 (figura 12).

En total s'aprecien 13 cases que s'estenen des del número 2 al 26 del carrer del Carme, una menys que en l'actualitat, ja que en un moment del segle passat les antigues cases 16-18 van quedar agrupades en un sol número, que es correspon amb el 16 actual.

La numeració i parcel·lació que ens mostra Fontseré a la banda nord i sud del carrer Blanquers també és de

gran ajuda per identificar el total d'adoberies que hi havia entre el carrer Blanquers i el tancament fluvial. Cal recordar que en aquell moment la major part de les adoberies ja estaven abandonades, però les mitgeres estan separades per una distància de quatre metres que es correspon a la llum de les voltes exteriors o a la distància que hi ha entre els respectius estreps.

Altres documents per restituir les propietats d'aquesta part de la ciutat són el llibre de contribucions de 1808-1814 (AML 1183). El carrer del Carme és en aquells moments el de *curtidors altos* i el de Blanquers, *curtidors bajos*. Les numeracions de les cases són diferents, però els tretze declarants coincideixen exactament amb les tretze unitats residencials representades en el plànol de Fontseré. Això vol dir que des de començaments del segle XIX fins al 1865 tot s'havia mantingut igual. Una continuïtat constructiva i parcel·l·lària que es pot perllongar fins a l'actualitat (figura 8).

El cadastre també és interessant, perquè demostra que en aquell moment al carrer de dalt i de baix hi vivien persones dedicades a oficis molt diversos. El final de l'activitat adobera del Blanquers és evident ja que dels tretze declarants que viuen al carrer del Carme, només

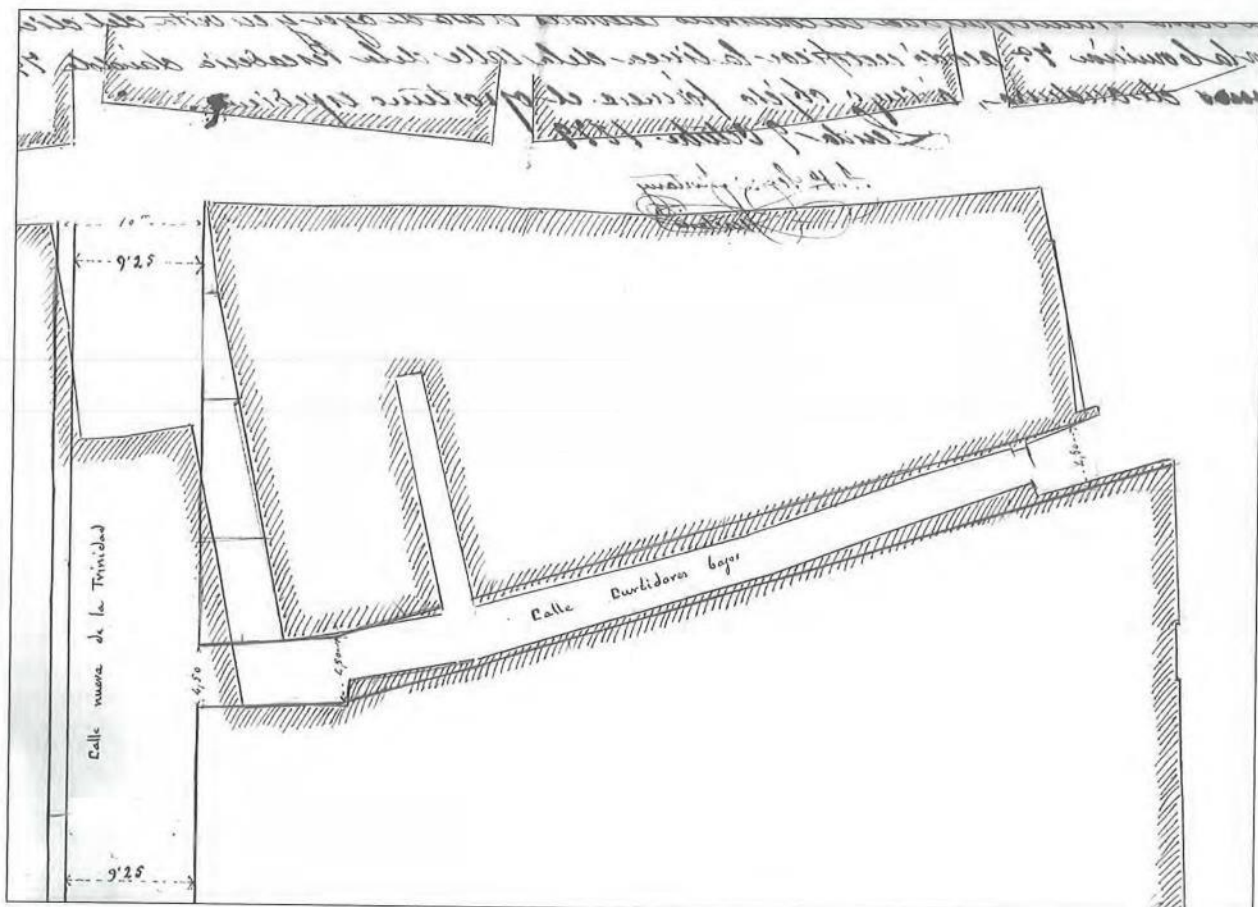

Figura 6. AML 1560 (14-6-1874) Projecte d'obertura de la baixada Trinitat. (Autor: Secció d'arqueologia, Ajuntament de Lleida)

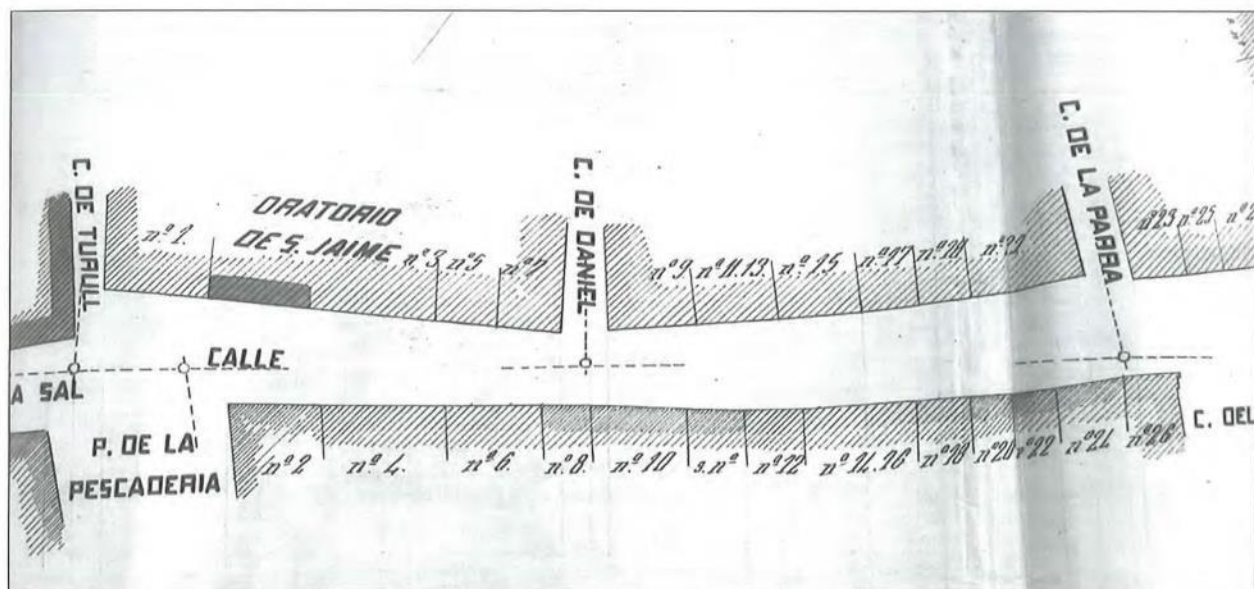

Figura 7 a i b. AML 1366-1367 (1865) Plànol geomètric de Lleida. Carrers i perfils. (Autor: Secció d'arqueologia. Ajuntament de Lleida)

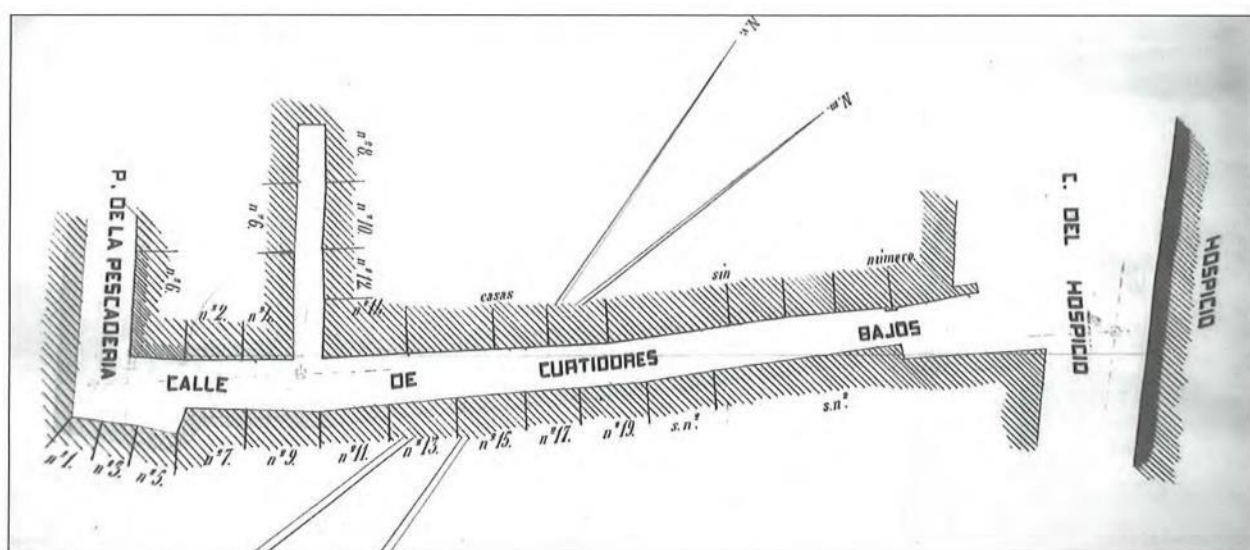

Figura 7b

tres es dediquen a la pell, dos adobadors (Josep Pifarre i Antonio Pifarre) i un sabater, Antoni Codolosa. En canvi, al carrer de baix, encara es declara una propietat del gremi d'adobadors "*con sus cubas i almacenes, con ventanas al paseo de fuera*".

Un altre document interessant on consten els números del carrer, els propietaris i els oficis a què es dediquen és l'esborrany de les cases i terme de Lleida segons el cadastre de 1716 (AML 1187). En

aquest document viuen encara en el carrer de dalt de la Blanqueria (actual carrer Carme) sis blanquers (Josep Pifarre, Josep Mollet, Pau Busquets, Josep Blanch, Teresa Porcela i Manuel Gonzalez). Reproduïm l'entrada corresponent a la declaració dels béns de Josep Pifarré, una petita descripció però de gran vàlua perquè demostra la relació que hi havia entre els carrers de dalt i de baix en relació amb les propietats residencials i productives dels blanquers.⁸

8. AML 1187 *Esborrany de les cases i terme de Lleida segons el cadastre de 1716. L'entrada i declaració dels béns d'aquest blanquer diu així: (...) "Josep Pifarré. Blanquer, una casa en la parròquia de Sant Joan. Lo carrer de dalt dels blanquers estimada en 400 lliures. Un pati ab casa ab sa adoberia al carrer de baix dels blanquers estimada en 200 lliures" (...).*

Figura 8. Superposició parcel·laria del plànol de Fontseré i l'actual, i correspondència amb els números. (Autor: Secció d'arqueologia. Ajuntament de Lleida)

[illegible]

Figura 9. AML 1183 Llibre de Contribució de Lleida, barri de Sant Joan i Sant Llorenç (1808-1814). (Autor: Secció d'arqueologia. Ajuntament de Lleida)

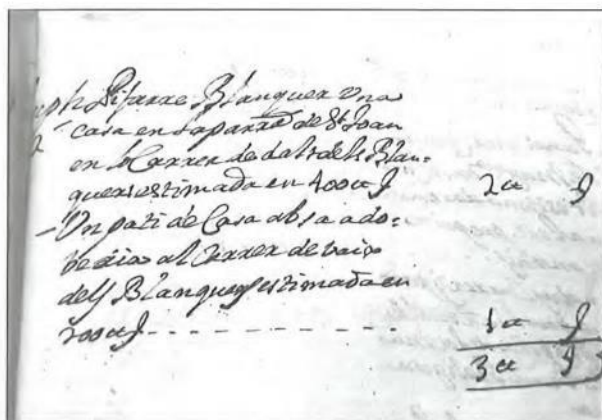

Figura 10. AML 1187 "Esborrany de les cases i terme de Lleida segons el cadastre de 1716" Detall de l'entrada i declaració. (Autor: Secció d'arqueologia. Ajuntament de Lleida)

Tots aquests documents ens permeten retrocedir fins al segle XVIII i demostren que després de 300 anys la configuració arquitectònica del primer tram del carrer del Carme es manté, tret de les obertures dels carrers perpendiculars que avui dia porten a la rambla Ferran. En canvi, els oficis de les persones que habiten les cases ja s'ha diversificat molt i ens demostra que a començaments de segle XIX la indústria de la pell a Lleida ja era una activitat econòmicament residual, segurament des de feia molts anys, quan Vic i Igualada es converteixen en les grans ciutats adoberes del Principat.

La major transformació de l'espai on treballaven i vivien els blanquers tingué lloc a finals de segle XVIII, quan es construeix l'Hospital dels Infants pobres amb el testament de Gaspar de Portolà. Aquesta reforma afecta l'última de les adoberies (número 12 de la nostra restitució, fig.12), restes de la qual es conserven en els soterranis de l'actual Palau de la Diputació Provincial. Aquelles obres de finals de segle XVIII també van

incloure l'obertura del carrer de l'hospici, un carrer que baixava des de la plaça de la carnisseria o els porxos d'en Massot fins al riu. És llavors quan la casa del gremi queda mutilada parcialment, encara que una part important es va mantenir en funcionament fins a mitjan segle XIX (MADOZ 1850, 252).

La localització de l'obra del gremi del Blanquers parteix de la constatació documental que l'actual audiència s'aixeca sobre l'antic alfòndec i que aquesta va ser construïda efectivament sobre el que quedava dels tallers gremials. Al *Llibre de Consells* de l'Ajuntament de l'any 1879 consten les següents anotacions:

AML 1789, 39, amb data de 17 de febrer de 1789:

(...) “el governador civil va resoldre declarar d'utilitat pública el projecte de construcció d'un edifici destinat a alhondiga i escuelas públicas” (...)

i els paers demanen a l'alcalde Ramon Pujol i Lluch que faci les gestions per trobar un emplaçament.

AML 1789, 232, amb data de 30 de maig de 1879 l'alcalde manifesta:

(...) “que había llegado a una inteligencia con los dueños del edificio de las tenerías a fin de emplazar la alhondiga de caldos, y que habiendo llegado a entenderse, se creyó que el precio del terreno tendría que ser el de diez y ocho mil setecientas cincuenta pesetas..”(…)

No tenim cap dubte de considerar que la construcció de l'alfòndec municipal fou la responsable de la destrucció de l'adoberia del gremi, coneguda com el Palau de les Adoberies i mutilat amb anterioritat per l'obertura del carrer de l'Hospici.

Nou anys després, i sobre l'alfòndec, es construïren les dependències de l'audiència provincial (AML 1563, 1986-1987 "*Proyecto de reforma de la alhondiga para convertirlo en audiencia provincial*") i que l'any 1934 s'intenta reconstruir amb la presentació d'un nou projecte (AML 3600) que serà reprès després de la Guerra Civil Espanyola (APL, 1940).

Tota aquesta documentació ens permet localitzar l'obrador gremial al tram final del carrer Blanquers i relacionar-lo amb la casa del gremi localitzada, com les residències dels mestres adobers, a l'altra banda del carrer ocupant el número 20 del carrer Blanquers (PLEYAN PORTA 1877, 48)⁹ i els números 25 i 26 del plànol de Fontseré. Una casa que es correspon amb la unitat residencial núm. 7 de la nostra proposta.

L'any 1940, quan es construeix la nova audiència i s'eixampla l'antic carrer de l'Hospici, el qual havia estat la casa del gremi ubicada als números 24 i 26 del carrer del Carme i número 20 del carrer Blanquers, s'amplia de superfície per alinear-se amb la nova audiència. Com a curiositat i testimoni de la empremta que deixaren aquestes infraestructures en la memòria del ciutadans val el nom de la botiga de confeccions que l'any 1941 (AML 2076) presenta un projecte per obrir els aparadors que donen a la nova baixada de l'Audiència. Es tracta de Confecciones La Mina, en record d'aquelles velles infraestructures hidràuliques que passaven per sota de la botiga i subministraven aigua als clots de la casa del gremi.

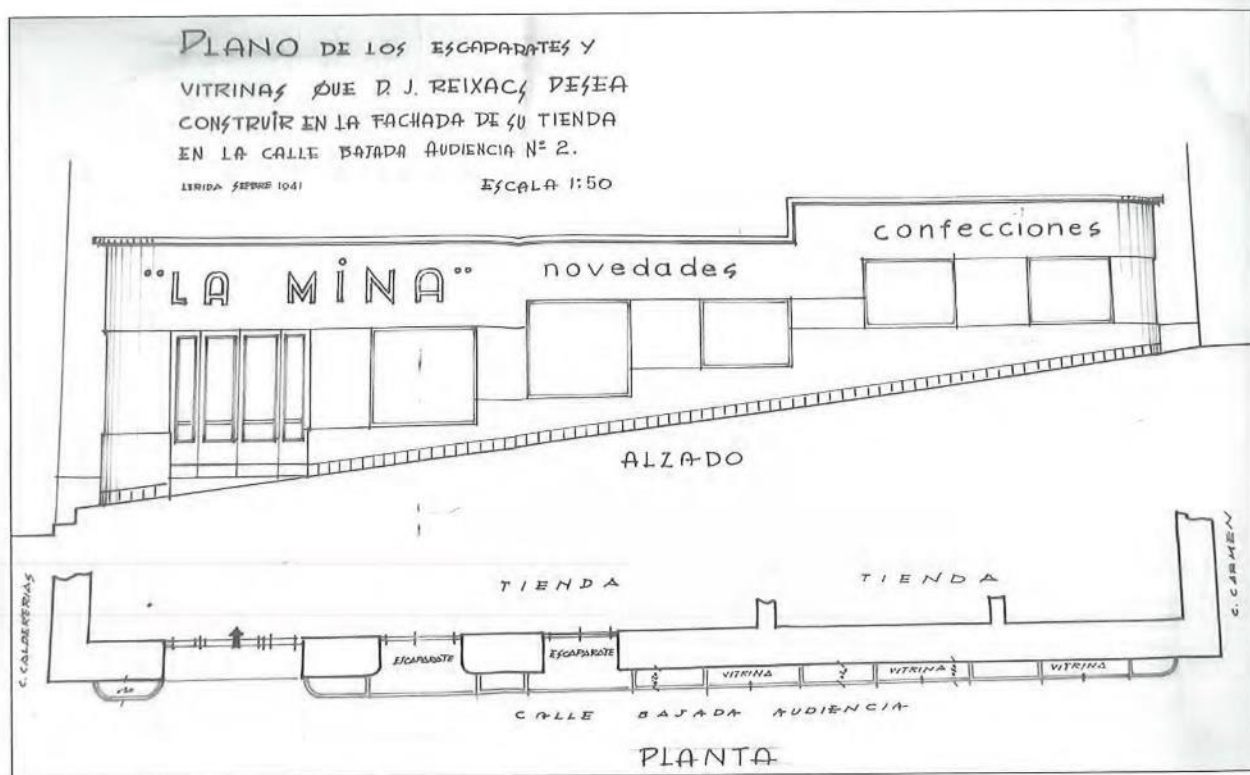

Figura 11. AML 2076 (Exp.590/41. Sol·licitud de permís de reforma de la botiga de Confecciones La Mina a la baixada de l'Audiència. 1941. (Autor: Secció d'arqueologia. Ajuntament de Lleida)

9. L'any 1877 Pleyan de Porta ens diu que es trobava al número 20 del carrer Blanquers actual número 199. Gràcies al plànol de Fontseré de 1865 l'hem pogut ubicar i relacionar amb l'actual núm. 24 i 22 del carrer del Carme. Pleyan descriu aquesta casa així (...) "*si es de su beneplacito penetre pues, en la casa que lleva el número 20, y despues de un rustico soportal atraviese un estrecho pasillo que hallará a mano izquierda y por una desvencijada escalonilla descienda al ruinoso patio y carcomidas galerias (...)* La soledad mas completa reina generalmente en este recinto que interrumpe solamente el murmurio de las aguas (...) tienen en su interior una fuente natural de purísima y cristalina agua, la ultima de las casas contiguas por la izquierda tiene una mina que penetra hasta el fondo de la montaña. (...) En sus buenos tiempos era esta una de las mejores fabricas de la ciudad, en la cual, según tradición perpetuada entre el gremio de curtidores al cual pertenece el edificio actualmente, trabajaban hasta 200 operarios".

LA RECONSTRUCCIÓ DEL COMPLEX RESIDENCIAL I PRODUCTIU DELS BLANQUERS DE LLEIDA

Les dades documentals, l'observació de les construccions actuals i, per descomptat, la documentació arqueològica obtinguda al llarg d'aquests darrers anys permet finalment establir la següent reconstrucció de les unitats residencials i productives dels blanquers al segle XIII. No deixa de ser una proposta hipotètica, però ens hem atrevit a agrupar les cases i obradors en propietats individualitzades. De propietats n'hi ha certament poques (set més la casa del gremi). Són les adoberies intercomunicades entre elles per sota del criptopòrtic les que ens permeten identificar aquestes primeres propietats. En canvi, quan la documentació arqueològica de les adoberies no existeix, com passa a partir de la número sis, són les voltes documentades i restituïdes sobre el plànol les que ens marquen la coincidència arquitectònica amb els cellers i les mitgeres de les cases de l'altra banda del carrer Blanquers i, per tant, amb les unitats residencials amb les quals es devien correspondre. Així, veiem com les quatre adoberies restants (8-11), localitzades abans d'arribar al taller gremial, s'han de relacionar amb altres dues propietats de tres crugies que s'estenen fins al carrer del Carme (unitats residencials 5 i 6, figura 12).

En total, proposem l'existència de set unitats residencials al carrer de la Coltellera (actual carrer del Carme) i una vuitena, localitzada entre la casa del gremi i l'hospital del Sant Esperit, que podria pertànyer a un altre adober de la ciutat. Totes aquestes unitats residencials més la casa del gremi es reparteixen l'espai físic d'un total aproximat de 16 adoberies. Si agafem com a model l'adoberia 5, amb uns de 10 calciners, quatre dipòsits per a l'adob de les pells i entre 4 i 5 per al tenyit podem parlar d'un complex que podia tenir en producció les següents infraestructures: 160 clots per al encalminat, 64 per a l'adob i 64 per al tintatge estesos sobre una superfície d'uns 1.700 m².

Establir quina era la capacitat productiva del complex és impossible de determinar, però no devia ser gens petita malgrat el llarg temps que transcorria des de l'arribada de les pells fins a la seva venda com a cuirs (aproximadament un any). I en aquest procés d'adob vegetal en què les pells es mantenen en els clots d'adob un període de nou mesos, apareixen adobers, com el de la casa número 4, que té tres adoberies. Això li permet adobar pell i treure producte acabat al mercat de forma constant al llarg de tot l'any.

En aquesta restitució del segle XIII també es veu la cuirassa andalusina que mantenia dempeus les seves torres. Un cop creuada la portaferrissa, hi havia

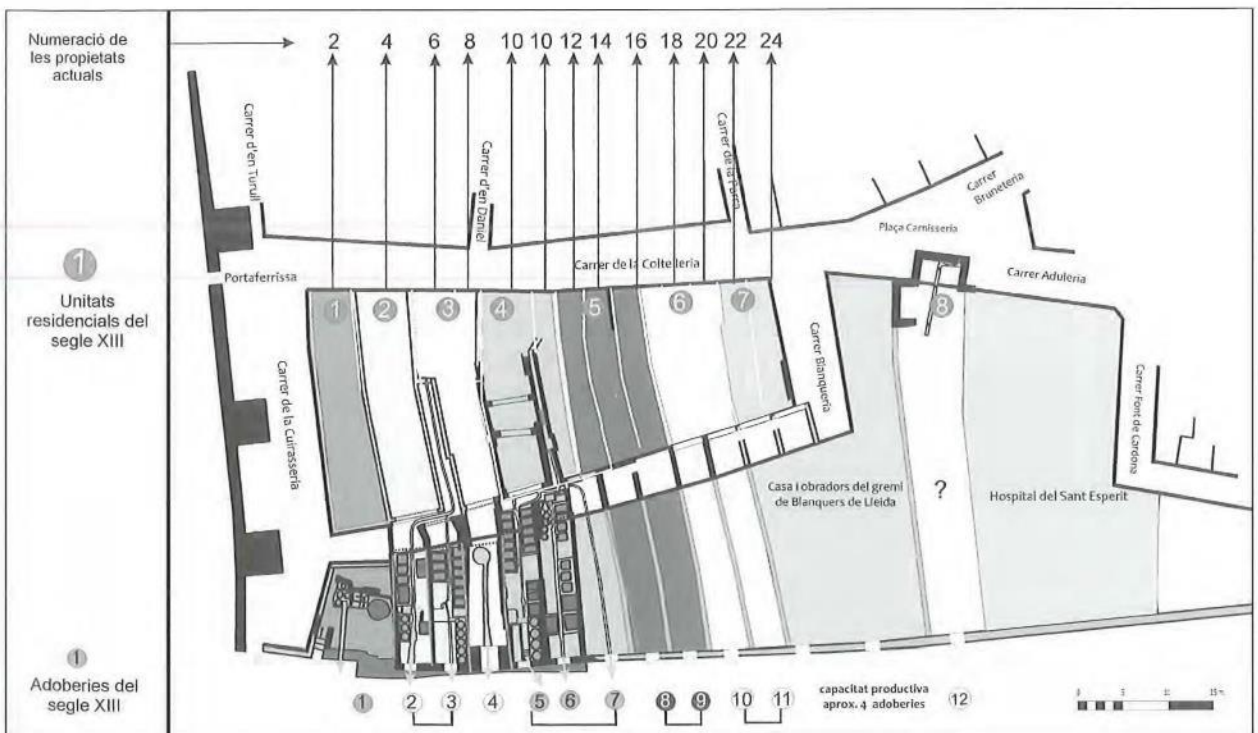

Figura 12. Proposta de restitució del complex residencial i productiu dels Blanquers al segle XIII. (Autor: Secció d'arqueologia. Ajuntament de Lleida)

un petit carrer anomenat de la cuirasseria. Segons la documentació medieval, aquest donava a una petita porta de sortida al riu i al carrer Blanquers (de Baix). Per la banda Nord trobem el carrer de la Coltellera (actual carrer del Carme), en referència als coltellers que fabricaven espases i ganivets i estaven allotjats a la banda nord del carrer. A la banda sud del carrer s'obrien les portes d'entrada a les cases dels adoberers i molt probablement a les seves botigues.

RELACIÓ DE LES PROPIETATS, CORRESPONDÈNCIA ACTUAL I ESTAT DE CONSERVACIÓ

- Casa adober 1: D'una crugia, es correspon actualment amb la casa del Carrer del Carme 2. Li pertanyia l'adoberia núm. 1.
Estat actual: sota la llosa de formigó d'un edifici construït a la rambla Ferran.
- Casa adober 2: De doble crugia, es correspon actualment amb la casa del carrer del Carme 4. Li pertanyien les adoberies 2 i 3 comunicades amb la casa a través de dues voltes. Obtenia l'aigua a través d'una mina fossilitzada en el carreró sense sortida actual.
Estat actual: sota la llosa de formigó d'un edifici construït a la rambla Ferran.
- Casa adober 3: De doble crugia, es correspon actualment amb la casa del carrer del Carme 6 i 8. Li pertanyia l'adoberia 4.
Estat actual: sota la llosa de formigó d'un edifici construït a la rambla Ferran.
- Casa adober 4: De triple crugia, es correspon amb la casa del carrer del Carme 10 i 10bis. Li pertanyien les adoberies 5, 6 i 7.
Estat actual: mina, voltes i adoberies 5 i 6 museïtzades amb entrada per la rambla Ferran 9. Adoberia 7 pendent d'excavació arqueològica.
- Casa adober 5: De triple crugia, es correspon actualment amb les cases del carrer del Carme 12, 14 i ½ del núm. 16 actual.
Estat actual: una de les voltes conservada a l'interior de l'Audiència.
- Casa adober 6: De triple crugia, es correspon actualment amb les cases del carrer Carme: ½ del núm. 16, 18 i 20.
Estat actual: Una de les voltes accessible des del soterrani de la botiga Pronovias (núm. 16 del carrer del Carme).
- Casa del gremi 7: De doble crugia amb soterrani i dues voltes per accedir al taller comunitari on suposem una superfície productiva equiparable a la de quatre adoberies.
Configuració actual: Carrer del Carme 22 i 24 ampliat als anys 40 del segle passat per la reforma del carrer de l'Hospici en l'actual baixada de l'Audiència.

Figura 13. Secció interpretativa. (Dibuix Meritxell Molins)

- Casa adober 8: Localitzada entre la casa del gremi i l'hospital del Sant Esperit, és l'última de les adoberies del complex. En aquests cas, la presa d'aigua es feia directament a la paret que folra la veta de roca i que tanca pel nord el soterrani que s'estén per sota del carrer. L'aigua era transportada per un canal que creuava el soterrani en comptes d'una mina adjunta i soterrada com en la resta d'adoberies.

Configuració actual: Soterranis, voltes, canals i captació d'aigua conservats a l'interior de l'actual Palau de la Diputació Provincial. Documentació arqueològica i recuperació dels paraments l'any 2010.

RECURSOS GRÀFICS PER A LA DIFUSIÓ DE LES ADOBERIES MUSEÏZADES

Per facilitar la comprensió de les restes arqueològiques i seguint les directrius de la definitiva proposta d'interpretació, hem creat dues imatges que s'han incorporat a l'espai que actualment acull les adoberies número 5 i 6.

La primera és una secció interpretativa que travessa l'espai de la casa 4 i l'adoberia número 5. S'observa que el complex s'adapta i organitza en tres nivells ben diferenciats que es mantenen actualment. Un desnivell de nou metres entre el carrer del Carme i la sortida al riu que permeten la construcció de dos soterranis de 4,5 m d'alçada. El primer soterrani partint de l'entrada a la casa pel carrer Carme esdevé al mateix temps la planta baixa per on s'entra des del carrer Blanquers. El segon soterrani, en canvi, és aquell que permet circular per sota de les voltes que suporten el carrer Blanquers i accedir a la zona de treball sense sortir de la casa.

Suposem que aquest segon soterrani localitzat al mateix pla que l'adoberia era un espai de treball on s'hi feien les tasques de raspat, estiratge, greixatge etc. Un cop sota la volta i el carrer, tot just travessat l'arc de fonamentació de la façana nord del carrer Blanquers. A partir d'aquí el terra estava ocupat per canals i immediatament després per dues bateries de clots adossats als estreps de les voltes que suporten el carrer. La circulació dels menestrals per aquestes estretes i

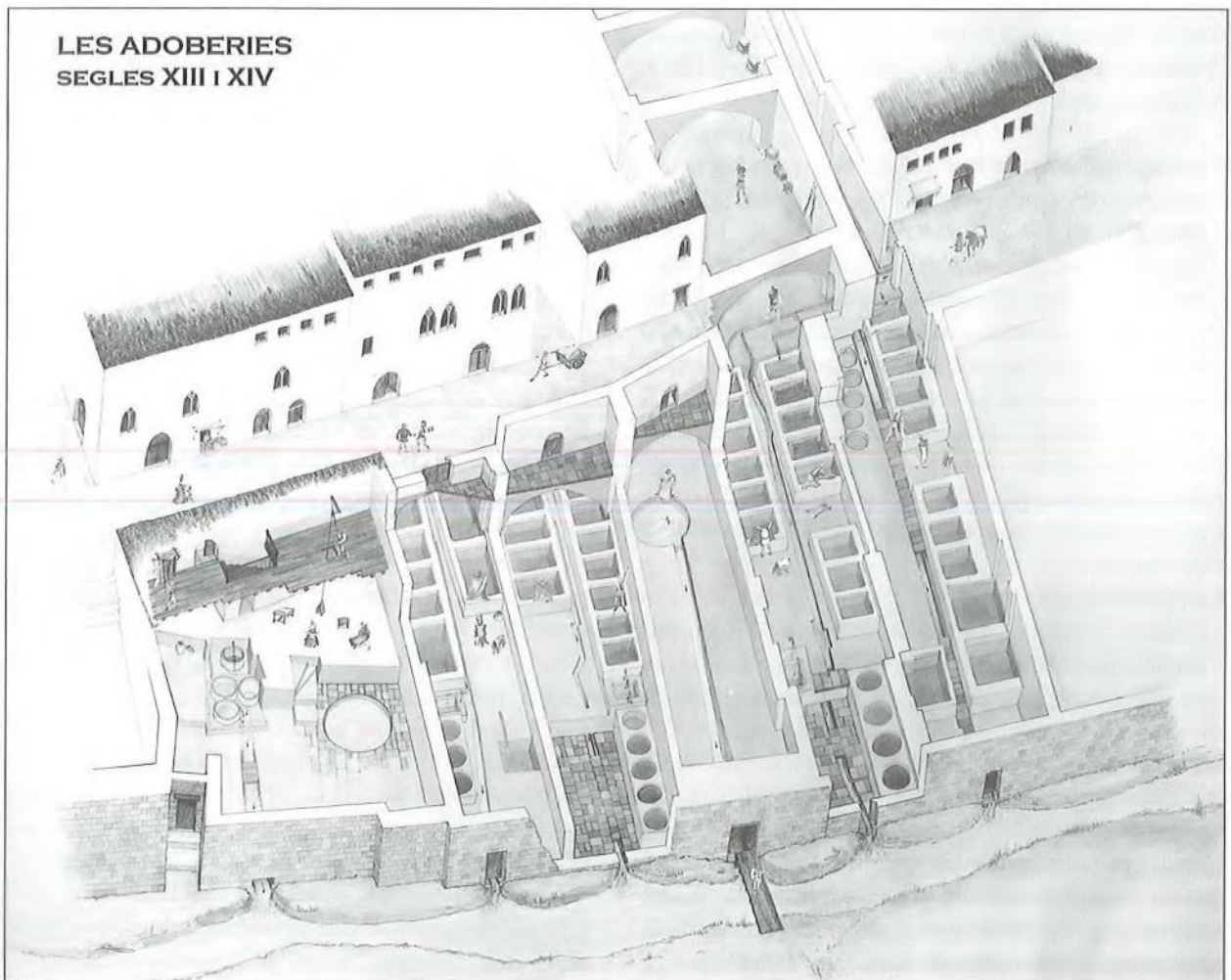

Figura 14: Perspectiva de les adoberies descobertes i el carrer Blanquers. (Dibuix Meritxell Molins)

allargades adoberies, amb els laterals o parets plenes de dipòsits, s'havia de fer necessàriament per sobre de les lloses que cobrien el canal central. Aquesta era la plataforma de treball i l'únic camí per dirigir-se a la porta oberta al mur de tancament fluvial.

Aquestes adoberies estaven cobertes per uns assecadors construïts amb gran obertures i finestrals de fusta. Uns pisos suportats mitjançant bigues recolzades transversalment en els envans de separació de les respectives adoberies que per augmentar la seva resistència al forjat es configuren mitjançant arcs ogivals tapiats que actuen de distribuïdors de la càrrega.

L'assecador també era el lloc de recepció de les pells i proporcionava protecció i temperatura constant a l'adoberia de sota. Una petita obertura en forma de trampa i una politja era tot el que es necessitava per pujar i baixar les pells.

Ens hem preguntat molts cops quina necessitat pot justificar l'enorme cost i dificultat que va representar la construcció de les voltes que sostenen el carrer Blanquers. Evidentment que hi ha raons pràctiques com la de tenir casa i taller comunicat interiorment aprofitant el desnivell de la mateixa topografia urbana. Són raons, però n'hi havia d'haver altres.

S'ha de tenir en compte que si la comunicació hagués estat exterior, és a dir accedint a les adoberies des del carrer Blanquers, s'havia de construir una escala i això reduïa l'espai productiu d'aquests estrets i allargats obradors. També hagués creat corrents i canvis de temperatura que en una adoberia s'intentaven minimitzar al màxim, ja que la pell, durant els nou mesos que estava submergida als clots d'adob, necessitava una temperatura constant. Malgrat l'olor i l'ambient insalubre d'aquests llocs de treball, la ventilació no afavoria la qualitat de la pell adobada. A l'adoberia de Cal Granotes d'Igualada del segle XVIII l'espai productiu està cobert per un assecador suportat per voltes de maó i morter amb una única obertura per on pujaven i baixaven les pells. Les escales exteriors eren per pujar a l'assecador i l'únic entrada a l'adoberia es feia per una petita porta localitzada davant el Rec. La resta de murs, malgrat tractar-se d'una adoberia en planta baixa, no tenen cap tipus de finestra ni obertura.

Suposem que aquest seguit de raons tecnològiques, pràctiques i urbanístiques amb les quals s'enfrontaven els nous blanquers de la ciutat portaren a pensar a aquells emprenedors que, malgrat els costos de la construcció de tan complexa infraestructura, el seu disseny afegia uns valors i comoditats que justificava els recursos emprats pels blanquers.

La segona de les imatges és una perspectiva on les adoberies 1-6 s'han deixat al descobert per tal d'ensenyar la seva distribució interna. Aquí es pot veure els blanquers treballant als clots i com les voltes servien d'accés als soterranis de les cases. Cal destacar que l'adoberia número 1 presenta una planta i morfologia ben diferent, ja que és l'única de tot el complex a la qual s'accedia directament des del carrer Blanquers mitjançant una caixa d'escalas (figura 14)

LA RECUPERACIÓ DE LES ADOBERIES. PASSAT I FUTUR D'UN PATRIMONI.

Compartir envans de separació, construir voltes amb estreps comuns que suporten el carrer Blanquers i aixecar un nou mur de tancament fluvial és la materialització d'un projecte on participaren de cop diversos propietaris. És per això que quan ens referim a les adoberies del Blanquers de Lleida ho fem parlant de complex, perquè la seva arquitectura sorgeix de forma integrada a partir d'un únic projecte constructiu.

La recuperació d'aquest patrimoni no ha estat gens fàcil. L'any 2004, un cop finalitzada la intervenció arqueològica del pati comprès entre el número 1-7 de la rambla Ferran,

l'Ajuntament de Lleida presenta una proposta als propietaris amb l'objectiu d'integrar les restes en el nou edifici. Però la complexitat del projecte, els costos i la voluntat dels promotors de mantenir un espai destinat a aparcament fan impossible un acord. Finalment, els promotors decideixen no construir l'aparcament i l'Ajuntament autoritza que l'edifici es recolzi sobre una llosa de formigó. Una solució que permet protegir les restes, però no la seva incorporació al patrimoni arqueològic de la ciutat.

Dos anys després, quan s'enderroca l'edifici de la rambla Ferran 9, la secció d'arqueologia municipal, sensibilitzada pel que havia passat en les altres adoberies, estableix amb els propietaris una sèrie d'acords previs que estableixen les bases d'una futura solució patrimonial. Aquest context permetrà, entre altres coses, excavar l'espai que hi ha sota les voltes del carrer Blanquers, cosa que no s'havia fet en les adoberies 2,3 i 4, ja que es tractava d'una zona no afectada pel projecte constructiu.

Un cop finalitzada aquella excavació, el patrimoni descobert no deixà ningú indiferent i els mateixos veïns de la rambla Ferran van recollir firmes a favor de la conservació i visualització de les adoberies 5 i

6. El departament d'Urbanisme de l'Ajuntament i els tècnics de la secció del patrimoni cultural apostaren amb força per rescatar i integrar les dues adoberies descobertes i iniciaren les negociacions amb els propietaris. Després de molt temps i moments delicats es va decidir que les restes s'integrarien a la planta baixa de l'edifici. Es va haver de fer un nou projecte constructiu a mida, rectificar i moure els pilars per tal d'afectar el menys possible les estructures i parets de les adoberies i excavar manualment els pous de fonamentació. Al mateix temps, la secció va contractar els serveis d'una empresa (Abac) de restauració que va consolidar les estructures i va cobrir l'excavació amb geotèxtil i una potent capa de graves que protegí les restes durant la construcció del nou edifici.

Afortunadament, l'any 2009 es va disposar de recursos per adequar les restes, construir un recorregut interior i solucionar un dels aspectes més complexos de la museïtzació evacuar l'aigua que circulava pel canal central de l'adoberia número cinc.

Es va decidir que l'aigua circulés, com ho havia fet durant segles, per l'interior de l'adoberia fins al pou, on dues bombes hidràuliques l'evacuen actualment fins a l'exterior. Però per aconseguir això s'havia de trobar un sistema per contrarestar l'elevada humitat que desfeia els materials constructius del sostre i les parets i és condensava en els vidres de la sala i el vestíbul d'entrada. Un potent sistema de ventilació ha permès que l'aigua de la mina circuli pel canal central i esdevingui un dels elements més valorats i didàctics de la seva museïtzació.

La forta empremta que les cases dels blanquers han deixat en la configuració arquitectònica d'aquesta part de la ciutat ens obliga a establir mesures de protecció per als soterranis i parets de la planta baixa dels edificis que s'aixequen a banda sud del primer tram del carrer del Carme. Un patrimoni que podria incorporar-se a les mateixes adoberies museïtzades de la rambla Ferran 9, on ara podem gaudir i comprendre la monumental arquitectura d'aquell complex erigit pels blanquers de Lleida al segle XIII.

BIBLIOGRAFIA:

ALLUÉ, J.M.; ENRICH, J.; FERNÁNDEZ, M. (2002). *El Museu de la Pell d'Igualada i Comarcal de l'Anoia*. Quaderns de didàctica i difusió, núm. 14, mNATEC, Terrassa.

BADIAS, J.; SAULA, O.; ENRICH, J.; ENRICH, J. (2003). "L'adoberia dels segles XVI-XVII del Molí del Codina (Tàrraga, Urgell)" A: *Actes del II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*. ACRAM Sant Cugat del Vallés 2002, Vol II, p. 859-864.

BOLÒS, J. (2008). *Dins les muralles de la ciutat. Carrers i oficis a la Lleida dels segles XIV i X*. Lleida, 2008.

Els Costums de Lleida (1997). *Els Costums de Lleida*. Ajuntament de Lleida.

ENRICH, J., PEDRAZA, X., PUIG, M. (1990). *Cal Granotes. Una adoberia del segle XVIII*. Museu Comarcal de l'Anoia. Igualada.

ENRICH, J., ENRICH, A., ENRICH, J. (2007). "Evolució tecnològica de l'adob de pells a l'etapa preindustrial" A: *Actes del III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*. ACRAM, Sabadell 2006, p.76-91

FALCÓN, M (2001). "La manufactura del cuero en las principales ciudades de la Corona de Aragón (siglos XIII-XIV)", *España Medieval* (2001), p. 9-46.

FUENTE, F. (2002). *L'adob de la pell a Vic*. Museu de l'Art de la Pell.

FONT I RIUS, J. (1969). *Cartas de población y franquicia de Catalunya*, CSIC, Barcelona.

GONZALEZ, R.; ROJAS, T.; ENRICH, J.; FERRERA, V.; MERCADO, M.; CANTARELL, C., GÓMEZ, M.; ENRICH, A. (2007). "L'adoberia de can Ginebreda: un exemple d'arqueologia industrial a Granollers", A: *Actes del III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya* (2006). Sabadell 2006. ACRAM, Vol I p. 52-66.

GRAS, R. (1988). *La Paeria de Lleida. Organización Municipal 1149-1707*. Lleida.

IZQUIERDO, R. (1996). "Unas tenerías excavadas en la ciudad hispano-musulmana de Vascos (Toledo)". A: *Arqueología y Territorio Medieval*, núm. 3. Universidad de Jaén, p. 149-165.

LLADANOSA, J. (1974). *Història de Lleida*. Volum I. Lleida.

LLADANOSA, J. (1976). *Las calles y plazas de Lérida a través de su historia*. vol. IV. Ajuntament de Lleida. Lleida.

LLADANOSA, J. (2007). *Els carrers i places de Lleida a través de la història*. Lleida 2007. Edició a cura de Joan Ganau i Casas.

MADOZ, P. (1850). *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramarina*. Volum X.

PAYÀ, X (2010). "Les adoberies d'època feudal a la ciutat de Lleida", A: *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 20. Lleida, p. 27-92.

PLEYAN DE PORTA, J. (1873). *Apuntes de Historia de Lérida*. Lleida.

PLEYAN DE PORTA, J. (1877). *Guia-Cicerone de la Ciudad de Lérida*. Lleida.

RIERA MELIS, A. (2006). "Els orígens de la manufactura tèxtil medieval a la corona catalanoaragonesa (c. 1150-1298)", A: *XVIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*. València, p. 821-900.

SABATÉ, F. (2003). *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Volum II. Lleida

SABATE, F (2006). "Quan Lleida era la capital de la pell", A: *Diari la Màquina* 20-10-2006, p.6

SALAZAR, A.(2003). *Memoria de la intervención arqueológica en las antiguas tenerías del entorno de San Segundo, en Ávila*. Memòria inèdita dipositada al Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya.

TORRAS I RIBÉ, J.M. (1991). "Curtidores y tenerías en Catalunya: organización de un oficio preindustrial (S. XIV-XIX)". Colomer Munmany. Vic

TORRAS I RIBÉ, J.M (1994a). "La industria del curtido en cataluña: del trabajo manual al uso de la energía eléctrica" A: *La cara oculta de la industrialización española*, Madrid, p. 295-319.

TORRAS I RIBÉ, J.M (1994b). "Els oficis de blanquer i assaonador a Catalunya durant els segles moderns", A: *Separata del Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis històrics* núm. 5, Barcelona, p. 11-28.

LLEIDA, AGOST DE 2.025